

УДК 821.131.1-3
ББК 84(4ІТА)-44
Г 25

Copyright © Lora Guerra

Тоніно Гверра

Г 25 Сад забутих плодів [Текст] / Тоніно Гверра. — Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. — 272 с.

ISBN 978-617-679-270-3

Тоніно Гверра, проза якого стояла за культовими фільмами Ф. Фелліні, М. Антоніоні, А. Тарковського, є також автором новел, де поєдналися глибина й лаконічність східної притчі з несподіваністю європейського сюрреалізму. Його діалектна поезія змусила читати романьйольською всіх інтелектуалів Італії. Блискучий і самобутній художник, він змінював світ і людей навколо себе, реалізуючи такі дивовижні задуми, як Сад забутих плодів, Святилище думок, Притулок покинутих Мадонн. У збірці, що представляє прозу, вірші, щоденники, живопис Тоніно Гверри, ми поєднали найвідоміші матеріали з такими, що публікуються вперше.

УДК 821.131.1-3
ББК 84(4ІТА)-44

У дизайні обкладинки використано картину Тоніно Гверри.

Книгу видано за підтримки Міністерства закордонних справ та міжнародного співробітництва Італії.

Questo libro è stato tradotto grazie ad un contributo alla traduzione assegnato dal Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale italiano.

Партнер видання

Тоніно Гверра © текст
Володимир Чайковський © переклад, 2017
Дмитро Подолянчук © обкладинка, 2017
Видавництво Старого Лева ©
українське видання, 2017

ISBN 978-617-679-270-3

Усі права застережено

ТОНІНО ГВЕРРА

Сад забутих плодів

Переклав з італійської
Володимир Чайковський

Видавництво Старого Лева
Львів — 2017

~ Дош на повінь ~
(Лорі)

СІЧЕНЬ

~ З гомоном, що залишає відбитки на снігу ~

[3, СЕРЕДА]

Надворі негода. Два дні минуло, відколи ми влаштувалися в Пеннабіллі. У будинку все працює. Допікають, на жаль, скорпіони, але ми їх нищимо доволі безжально. З нами ще Мічіко — кіт, якого залишив нам один антиквар із Рима, і п'ятдесятилітній Джанні — історик і перукар — друг, який допомагає нам долати повсякденні труднощі.

У моєму віці мені зручно жити в горах. Чути не голоси перехожих під вікнами, а дощ, який падає на листя. Варто триматися таких місць, де слова перетворюються на листя і, тремтячи на вітрі, насичуються барвами з хмар. Настрій наших бесід має визначатися атмосферою, яку створюють пори року й відгомони краєвидів, у яких вони змінюються. Неправда, що слова непідвладні впливу шерехів або тиші, які бачили їхнє народження. Ми говоримо по-різному, коли дощить чи коли сонце припікає нам язика.

*Моя долина
пам'ятає як тут ходили
Данте Джотто й Паунд
і ось де Марек'я* плине
на камені стою
мій голос за вітром лине.*

---

* Назва річки Марек'я в Емілії-Романьї має спільне походження з назвою міста Ріміні, а її русло позначає південні межі Паданської рівнини (прим. пер.).

[5, п'ятниця]

У мене болить горло, і вже днів зо три не виходжу з дому. Окремі килимки снігового покриву вперто тримаються на схилі гори — тієї, що перетворює шибки моїх вікон на дзеркала. Не маю жодного бажання щось робити. Дивлюся на ката й на вогонь у каміні. Читаю житіє святого, що дав обітницю мовчання. Не маючи змоги вийти надвір, помічаю, що будинок робиться просторішим. Пересідаю з крісла на диван.

Кожен перехід від каміна в малу їдальню стає справжньою мандрівкою. Я з головою поринув у драму спокою. Лічу дні, кваплячи прихід весни, коли споглядатиму цвітіння дерев і побачу, як розпускаються тюльпани. За вікном сіре небо; гора перед будинком сховалася за непроглядною стіною туману. Шкуринки помаранчів і мандаринів яскравими плямами вирізняються на цементному покритті при вході. Учора вранці — імовірно, бажаючи мене розважити, — навідався до мене в кабінет літній чоловік зі східними манерами. Назвавшись японським ім'ям, якого я однаково не розібрав, він почав просторікувати:

— Я вчинив точнісінько, як Ви, від усіх віддалився. Після несправної трагедії, яку спричинила перша атомна бомба, що вибухнула над Японією, я перебрався у свій фруктовий сад у долині недалеко від Кіото. Не знаю, чи я маю вважати себе ченцем, чи доглядачем і садівником. Головне, що серед своїх дерев я можу бути наодинці з природою. Раз у раз я беру пензлика й туш, пишу ієрогліфи, вправляючись у мистецтві каліграфії на білому рисовому папері, який сам виготовляю. Я добираю слова, не надаючи істотного значення їхньому сенсу. Для мене мають значення плавні вигини ліній, які утворюють слова, а найбільше — повнотілі порожнечі всередині цих знаків, сповнені таємних послань. Я дарую ці аркуші тим, хто приходить погуляти тамтешніми лісами. У спокої свого буття, цілковито відданого красі, вона одна дає мені змогу торкнутися серця Всесвіту — я повсякчас повертаюся думками до вибуху першої

~ Дощ на повінь ~

атомної бомби над Хіросімою, що я побачив із вікон шпиталю, де працював тоді лікарем. Мене відразу вразила краса дивовижного гриба, що зростав у кількох кілометрах від нас, створюючи враження вертикального заходу сонця. Я дивом урятувався. І саме побачена тоді картина зробила мене рабом краси.

*Де на околі стояла
у полі пшеничній хата
з цеберком води
виходило ночами
за царину дівча
щоб відблиск місяця впіймати.
А потім носило його селом
хай бачать усі на небі
місяць великий
а в неї маленький
на дні цеберка.*

[28, НЕДІЛЯ]

Вечір прохолодний, тож ми сидимо вдома. Учора моя дружина переклала мені один із розділів дивовижної російської книжки, що називається «Рік 1185». Написав її Можейко, який дослідив усі найбільш значущі політичні й культурні події, що відбулися в той період. У Сибіру на той час існувала величезна держава Сі-Ся, піддані якої називалися тангутами. Орди Чингісхана винищили їхній народ і зруйнували столицю країни, Хара-Хото, що в перекладі означає «Чорне місто». Упродовж багатьох наступних століть ніхто більше не згадував загиблого царства. Наприкінці дев'ятнадцятого століття збирач монгольських легенд, російський мандрівник Потанін, просуваючись зневодненим руслом річки Едзінгол, у пісках якого лежали закам'янілі стовбури тополь, знайшов чимало черепків і невідомі монети. Він дістався місця, де русло губилося в солончаках пустелі Гобі, і серед її

пісків виявив руїни Чорного міста. Звістка про його відкриття спонукала іншого відомого російського мандрівника, Козлова, вирушити в ті краї 1907 року з новою експедицією. До Потаніна ніхто не спромігся дістатися зруйнованого міста, оскільки монгольські племена ревно оберігали таємницю, не підпускаючи нікого до моря руїн, вірячи, що під ними зберігається скарб народу, стертого з лиця землі Чингісханом. По багатьох століттях монголи дещо послабили охорону тих теренів; а надто відтоді, як наприкінці дев'ятнадцятого століття під час розкопок із-під руїн вилізли дві величезні змії. Великий монгольський мудрець здогадався, що то душі двох дружин царя тангутів, яких той убив незадовго до навали Чингісхана. Таким чином, на початку двадцятого століття російській експедиції було дозволено вступити в таємничу столицю. Люди Козлова ходили поміж руїн, уздовж висохлих зрошувальних каналів, де знаходили залишки скам'янілих дерев. Здавалося, що сонце сходить просто з чорного румовища обпалених каменів на видноколі, а заходить там, де місто губиться в порослому жовтими чагарниками степу. Дивним чином збереглися недоторканими і стояли міцно кілька веж — без вікон і дверей, але накриті банями. То були *субургани*, у яких тангути тримали своїх ідолів, через що, власне, монголи не наважилися їх зруйнувати. В одному з *субурганів* містилося десять тисяч манускриптів. І саме отака неосяжна кількість слів змусила світ знову заговорити про царство Сі-Ся з його історією та його наукою.

[30, ВІВТОРОК]

Сьогодні вранці я довго придивлявся до вміщеного на першій сторінці газети кольорового знімка театру «Феніче» у Венеції, що згорів уночі. Уперше відкриваю для себе його казковий інтер'єр. Якоїсь миті щось — не знаю що — підштовхнуло мене взяти сірники й підпалити цю сторінку газети. Можливо, це було бажання глибше розчулитися, бачачи, як ложі й золочені декорації перетворюються на попіл. Згодом вітер змів жменьку золи з центру столу, який ми тримаємо на терасі.

[31, СЕРЕДА]

Випав сніг. Долина перетворилася на суцільне мереживо, і пташки маленькими темними цятками стрибають з гілки на гілку, намагаючись утамувати голод хурмою й мушмулою, що я лишив на деревах. Нам поспішно надходять звістки з Москви. У багатьох районах міста батареї ледь теплі, і старенькі сидять по своїх домівках із хустками на головах, закутані у пледи. Ельвіра, Лорина мама, теж у такому становищі. На жаль, їй уже вісімдесят, і вона мешкає сама. Хто відвідував жінку цими днями в її квартирі, бачив сердешну в кріслі посеред їдальні — закутаною з головою в гаптовану шаль, у важкому чорному пальті, з гарячою грілкою в ногах. Вона годинами сиділа, втупивши очі в підлогу. Наш друг режисер, що заходив до Ельвіри, порадив їй витягти з шафи всі свої найкрасивіші сукні й розкласти їх у кімнаті на меблях. Тоді пам'ять віднесе її в давно минулі роки. Матінка послушала його поради й нині почувається затишніше в оточенні старих шат, які вона завжди дбайливо зберігала. Сукня у квіти, яку пошила для неї славетна кравчиня Єфімова, нагадує їй розкішний відпочинок у Сочі, на Чорному морі. Вона вбрала сукню того дня, коли прибув Сталін у супроводі генералів. Ельвіра легко обминула охорону вождя, яка оточила весь пляж, і попрямувала просто до бельведера, що підносився над пляжем відшліфованих морем округлих камінців. Сталін підвівся, помітивши, що до нього наближається вродлива молода жінка, і вона з подивом відзначила його низенький зріст і пооране віспою обличчя. Він так міцно стискає їй руку, що Ельвіра скрикує від болю, завданого каблучкою з діамантами. Генерали підхоплюються, і вона показує їм свою каблучку, стягнувши її з пальця. Диктатор цілує їй постраждалу руку й жестом пропонує сісти у вільне крісло. Тим часом приносять морозиво, і один генерал пропонує свою порцію вродливій жінці. Тепер, сидячи в центрі холодної кімнати, закутана в пальто й шаль, змерзла, Ельвіра дивиться на зелену сукню з застібками у формі позолочених кинджалів, пошиту іншою модною кравчиною, Даниліною. Ельвіра бачить себе вбраною в цю сукню в «Мерседесі» Геббельса, вивезеному з Німеччини

як трофей маршалом Осліковським. Вона на задньому сидінні разом із малою донечкою Лорою. Вони мчать вулицями Москви, ласуючи горошинами «Клюквы в сахаре» — обкачане в цукровій пудрі драже з гіркувато-кислою сибірською журавлиною. Того ранку вона вперше взяла м'які шкіряні черевички з бантиками, виготовлені глухим євреєм-шевцем Гольднім. А зараз у неї на ногах безформні смушкові пантофлі. Вона квапливо переводить погляд на інші давні вбрання, аби знову поринути в минуле. Жакет і спідниця зі світлого льону, отримані в подарунок від дочки, що вийшла заміж в Італію. Костюм із крамниці «Великі розміри» для вже розповнілої сімдесятидвохлітньої Ельвіри. Вона вбирала його в мандрівку теплоходом «Тарас Шевченко», що відпливав із Одеси до Італії. Стояла спека, Ельвіра постійно витирала спітніле обличчя мереживною хусточкою, якої не випускала зі своїх білих пальців, прикрашених, як завжди, каблучками, тепер уже не надто коштовними. Коли пароплав проминав Дарданелли, і вдалині, у золотавому призахідному повітрі показалися білими голубками бані константинопольських мечетей, до неї підійшла висока й худа елегантна старенька дама з густо напудреним обличчям, схвильована й розчулена несподіваною зустріччю — так, наче вона побачила повсталою з могили кохану сестру або іншу родичку. Дама влаштувалася поруч, пестила Ельвірі руки й поривалася підносити їх до своїх запалих щік, усе торочачи про минуле, про надзвичайну вроду Ельвіри, слава про яку розходила всією Росією, а також південними республіками. Дама нагадала їй зими на кавказьких курортах, коли Ельвіра йшла вуличками Бакуріані вздовж дерев'яних будиночків, кидала мандаринові шкуринки просто на стежку, залишаючи по собі помаранчеві сліди на білому снігу. А її шанувальники, ідучи на певній відстані за вродливицею, підбирали ті шкуринки, аби зберегти щось на згадку. Дама нагадала їй також про вікопомні автопрогулянки по вулиці Горького в Москві колишньою машиною Геббельса. Зокрема, стара дама згадувала пляж у Сочі та «Храм Повітря» на горі в Кисловодську, де Ельвіра пила нарзан із диригентом оркестру. А ще форель, що готували для Ельвіри кухарі ресторанчика в саду «Ермітаж» у Москві. І як на Красній площі в День Перемоги всі

намагалися поцілувати саме її. І ось, нарешті, по стількох роках, вони знову зустрілися. Раптом густо напудрена дама бризнула на Ельвіру всім накопиченим в очах хвилюванням і любов'ю:

— А ви ж самі пам'ятаєте, якою ви були в молодості?

Ельвіра злякано обернулася до старенької дами, обличчя якої зараз виявилось зовсім близько. І нарешті під шаром розтопленого спекою макіяжу, що плив її обличчям униз, до шиї, Ельвіра впізнала риси диригента оркестру, якому симпатизувала в молодості і який на старості літ дав волю своїй жіночності, що її раніше змушений був придушувати. На щастя, судно підходило до маленького турецького порту, і вона вирішила перечекаати зупинку на березі в чайхані, перед якою вишикувалися ятки з сувенірами, а диригент поїхав на автобусну екскурсію до білосніжного міста Ефес. Сьогодні, мерзнучи у своїй квартирі, вона тримає на колінах старовинну гаптовану скатертину, яка нагадає їй про втечу з рідного Карса, коли ці території в 1918 році були повернені Туреччині. Вона, семирічна дівчинка, разом із матір'ю й молодшою сестричкою з неймовірними труднощами дісталася Харкова в Україні. Батько, генерал Білої армії, разом зі своїми солдатами перебував у концентраційному таборі на Білому морі під Архангельськом. Коли вони з матір'ю й сестрою вирушили поїздом із відкритими товарними вагонами до батька в Архангельськ, навколо шиї в Ельвірі була пов'язана саме ця скатертина. З усієї Білої армії під Архангельськом в умовах тифу й морозів вижили заледве сто осіб. Батька Ельвіри та ще кількох офіцерів звільнили за указом про використання білих фахівців у відродженні та розвитку промисловості. Іще три роки вони залишалися під Архангельськом, де Ельвіра ходила до школи дерев'яними тротуарами, які давали змогу пересуватися вулицями, не провалюючись у глибоке багно. Зараз холод у кімнаті нагадав Ельвірі гуркіт льодоходу на Північній Двіні, яка несе крижані брили в Біле море. На щастя, теперішній холод у квартирі міг би видатися весняною відлигою порівняно з кліматом країв її дитинства, близьких до полярного кола. На щастя, у Москву повернулися сонячні дні. Ельвіра скинула обридле пальто й хустки, познімала з меблів старе вбрання і склала його в поліетиленовий мішок. Вона вийшла

на вулицю з твердим наміром насолодитися сонячним днем і роздарувати сукні свого минулого. А мені пригадується фраза одного хлопчика з Савіньяно, яку він написав у творі на тему стосунків із людьми поважного віку. З ними разом жив його дідусь, якому було за дев'яносто. І дідусь той багато нарікав. Одного разу хлопчик не витримав і сказав: «Дідусю, чого ти нарікаєш? Насправді ти прожив чимале життя». Старий відповів: «Ти гадаєш, Джорджо, що життя тривале, однак це не так. Коли настане день твоєї смерті, ти усвідомиш, що все життя в цьому останньому дні, а про минуле не згадаєш».

ЛЮТИЙ

~ Танцюють барви вбрань ~

У каплиці Кастельдельчі маленьке овальне віконце, проникнувши крізь яке щоранку о дев'ятій, племін сонця спалахує на плиті, вмурованій у підлогу на згадку про того хрестоносця, що, повернувшись із Єрусалима, привіз в Італію перші троянди.

Нині плита десь пропала, і віконце замурували для зміцнення зовнішнього муру. Покрівля каплиці обвалилася, і на кам'яних уламках ростуть чагарники, заступаючи небо. Один старий із Сенателло вперто називає будівлю «каплицею троянд», хоча жодних троянд у цьому місці зроду не бувало.

*Я вчора гарно веселивсь
милуючись на те як сніг
дерева гаптував навколо дому
і геть не думав на ту мить
що враз мене стривожить
короткий вік усіх на світі свят.*

~ Дощ на повінь ~

[10, СУБОТА]

Пообідньої пори площу в Пеннабіллі залило червоне світло. Джджі Матеї показав мені старовинний ботанічний атлас. До обкладинки в ньому підклеєні дві сторінки з щоденника, списані місцевим папрохом, попереднім власником книжки. Короткі нотатки стосуються здебільшого погоди: сніжних чи сонячних днів. Під датою 29 липня 1849 року він розповідає, що з Баньйо ді Романья до Пеннабіллі прийшла тисяча австрійських солдатів, які прямували в Сан-Марино, де переховувався Гарібальді після своєї втечі з Рима. Сьогодні вночі в горах випав сніг. Він лежить білими латками просто перед нами, на Місячних Альпах. Величезний сонний леопард. У нас сонце, і пахне весною. Разом із Джанні Джанніні ми поїхали на поле Мадонуччі, щоб накрасти цибулин диких тюльпанів, уже з пуп'янками, готовими розквітнути, — ми їх накопали під живоплотом із кущів свидини кров'яної. Удома висадили вздовж під'їзної алеї. Увечері Джанні відібрав чотири пласкі картоплини, загорнув їх у сріблену фольгу й поклав у пічку під жар, засипавши попелом. Вони спеклися дуже швидко, і ми кришили їх руками, дмухаючи в їхню гарячу м'якоть. Надворі знову падає сніг. Коли я пішов спати, то побачив у кімнаті Тео, собаку, що загинув два роки тому від отруєної котлети. Він розтягається поруч зі мною на ліжку й лиже мені долоню. «Де ти був весь цей час? Де ти був?» В очікуванні на відповідь я заснув. І одразу мені здалося, ніби я бреду гарячим степом серед старезних могил, захищених залізними клітками. Це Киргизія, де кінське молоко, яке тут тримають у маленьких шкіряних бурдюках, на смак нагадує мені рідку горгонзолу.

[15, ЧЕТВЕР]

Я вже два дні в Лозанні з курсом лекцій. Здебільшого сиджу в готелі, спостерігаючи за пожилцями. Розпещені риси розпливаються під елегантними капелюхами. Невпевнена хода любителів масла й вершків, надлишок яких тремтить у м'яких губах. І вічна туга,

викликана думкою про ймовірність смерті, яка позбавить кістки такої вже звичної для них вигоди пухких перин. Озеро на захід сонця росте і стає небом. Я знаю, що маленькі потяги з прозорими дахами піднімаються вузькоколійкою в гори з насунутими на вершини каптурами, щоб дістатися дерев'яних шато, де пахне сиром і мохом. Там, нагорі, у вікнах старої оселі геніального Бальтюса бовваніють обличчя японок, які охороняють мазки його східних полотен.

[24, СУБОТА]

Ми відвідали чоловіка, що його я шаную як одного з найвизначніших художників світу. Він мешкає на околиці Москви, де все нове і просторе. За винятком квартир. Ми насилу подолали кучугури та кригу. Михайла Матвійовича Шварцмана я побачив з іще більшою бородою й ще меншим інтересом у напівзаплющених очах до всього, що могло б відволікти його від власних думок. В одній із двох кімнат його квартири, де обідають, розмовляють і п'ють чай, у строго систематизованому безладі стоять прихилені до стіни полотна. Мила й ніжна пані Іра показує нам чоловікові картини, а тоді акуратно переставляє їх у коридор, за яким у маленькому передпокої звалені капці для тих, хто скидає обліплене снігом і брудом взуття. Михайло Матвійович Шварцман творить великий складаний собор (на таку думку навів мене його живопис). Частини велетенської споруди розкладені кімнатою — до часу, коли трапляється щасливець, якому художник вирішить показати свої роботи. Тоді собор складається воедино, частина по частині. Він подібний до готичних храмів із їхньою складною павутиною уступів, що підтримують кам'яне мереживо. Однак спрямовані в небо механічні конструкції цього собору сповнені дії й духу, вони утворюють єдиний організм, водночас зберігаючи пам'ять фресок і великого живопису минувшини. Спостерігаючи за величним патріархом, я раптом зрозумів, що він дедалі більше стає бранцем собору, який творить. Справді, моя дружина запитала його навіть якоїсь миті:

— Михайле Матвійовичу, де ви думками витаєте?

~ Дощ на повінь ~

Він щиро відповів:

— Наче ж, у себе.

*У певні вечори
іду торкнутися
русявіших за коноплі
у мурах стайні каменів наріжних
які однак походять із фасаду
тієї церкви зниклої давно.*

БЕРЕЗЕНЬ

~ Квіти мигдалю для голодних бджіл ~

[4, ПОНЕДІЛОК]

Дерева мигдалю навколо будинку, які видираються схилом до руїн палацу родини Малатеста, так щедро цвітуть, що ми з дружиною подерлися слідом за ними, щоб зануритися головами в запашну гущавину крони найнижчого з дерев. Нас оглушило дзижчання тисяч бджіл, які злетілися з усієї долини, щоб напитися першого нектару. Мені пригадався довгий ряд паралельних стовпів уздовж покинутої залізниці в долині Ум-Баки в Азербайджані. Їх огортало тремтливе повітря, і ми з Антоніоні прикладали вухо до деревини — точнісінько так, як це робили хлопчиками.

[9, СУБОТА]

Уже вдруге я зранку приходжу з Джанні на площу й сідаю з ним на сходи собору. Ми чекаємо перших ластівок, які повертаються у свої

гнізда під дашком дзвіниці. Повітря гаряче, і мигдаль у цвіту світить-ся навіть уночі. Пенсіонери гріються на сонці коло джерела. Кладуть руки на гаряче каміння й часом намагаються ловити мух. Коли порфірні куби поруч із аркадою стають вологими від роси, це означає, що в долині впав туман.

*Жінка сидьма
і спідниця широка
стегон білісінька плоть
там чорна стає
де ховається щілина між ними.*

[18, ПОНЕДІЛОК]

У машині з Джанні, вечір. Хтось запалив багаття на честь святого Джузеппе*. Якась дівчинка, сама посеред поля, дивиться на пломені свого маленького багаття. Ясна річ, благатиме святого Джузеппе, щоб у неї вирости перса, бо про таке заведено молитися в тутешніх горах.

[20, СЕРЕДА]

Під сильними поривами вітру осипається мигдалевий цвіт. Ми намагаємося ловити його в повітрі перевернутими парасолями. Одна пелюстка прилипла мені до лоба. Я її там залишив. Знаю, що багато ченців-буддистів ховають їх. Амбіції й почуття зверхності мають ослабнути в людини настільки, щоб вона досягла розуміння всіх інших життів. Світ навколо нас єдиний у своїй цілісності, і все суще на землі має рівні права. Одні мають мову, аби спілкуватися звуками і словами, інші висловлюються барвами й пахощами. Життя — це подих, що міститься навіть в окремому листочку. Треба відчувати страждання

---

* Джузеппе — італійська версія біблійного імені Йосеф (Йосип). 19 березня католицька церква відзначає день святого Йосипа з Назарета, земного батька Христа (прим. пер.).

~ Дощ на повінь ~

квітки так само, як і знак дружби, що приносять нам пахощі. Схід — це не тільки географічна зона. Схід — це також уловина в нашій свідомості. Схід — це обтічна позиція відносно вертикального світу. Схід — це увага до тремтіння одного листочка.

Схід є відмовою від бажань.

Схід намацуєш руками. Або не намацуєш.

[27, СЕРЕДА]

Я не почувуюся письменником, зокрема й тому, що неспроможний мандрувати мовою перетворюючи її на щось більш значуще, ніж мої історії як такі. Я належу до тих, хто прагне пом'якшити самоту, позначаючи стежки до поезії життя. Ось уже десять років я віддаляюся від книжок, де експеримент є сутністю розповіді. Люблю щоденники, сповіді і слова блищаків, які плывуть небом нашого буття.

[31, НЕДІЛЯ]

Негусто падає лапатий сніг. Ми накрили герані прозорими плівками. Уболіваємо за всі дерева у цвіту. Я стояв із розгорнутою парасолькою над персиковим деревцем, яке ми посадили заледве місяць тому. Не можу розгледіти, чи то й далі осипається на землю мигдалевий цвіт, чи то снігові клапті. Бачу, як моя дружина накриває тюльпани сторінками старих газет. Згодом, коли ми влаштуємося перед каміном, вона питає мене, чи можуть оті всі страшні звістки з газет — про війни, які відбуваються у світі, — зашкодити квітам. Навіть не чекаючи на відповідь, біжить у сад, щоб позривати з квітів газети. У нічному морозі вона сумно сказала мені: «Я постійно бачу березовий гай і собаку, що бігає за метеликами. Це було в дитинстві, і моя мама, молода, сміялася в гаю». Я попросив, щоб сніг на терасі перед скляними дверима мого кабінету згребли у велику кучугуру. Снігова піраміда два метри заввишки. Упродовж кількох днів годинами дивлюся на неї в товаристві придворних дам, змальованих великою Сей Шьонагон.

Іноді вони були зі мною, але частіше я був із ними та принцесою Тейші, яка в тисячному році звеліла зробити піраміду зі снігу в парку, що прилягав до саду імператорського палацу. Сьогодні в напрямку Уфуліяно я відкрив іще одне з багатьох «скам'янілих русел» річки Марек'я. Можливо, мільйони років тому частина масиву Монтефельтро піднялася й один з берегів річки потягнувся за горою, через що потік назавжди залишив долину. Тепер шар каменів і сухого мулу утворюють краї вибалку, облямованого чагарниками та старим корінням. Ми помітили, що камені, пласкі, мов камбала, указують своїми гострішими кінцями в бік Сан-Маріно. Зрозуміло, що таким був напрямок течії річки до того, як почався величезний зсув земляних верств. Справді, камені завжди вказують гострішим кінцем напрямком течії.

*Сніг падає на листя
і на пір'я пташок
які стукають у шибки
просячи чогось.
Усі меблі в домі
риплять наче пережують насіння.*

КВІТЕНЬ

~ З усією заспаною увагою ~

[4, ЧЕТВЕР]

Сьогодні вранці я побачив у саду море розлитої повітрям пари, що піднімалася, обгортаючи мигдаль. Коли я вийшов, усе навколо вже сховалося під цією вологою ватою. Джанні прийшов по мене, щоб відвезти вище в гори, де немає туману й куди, на його думку, періодично

долинають пориви африканського вітру. Наша машина повільно піднімається дорогою до Міратойо, аж доки світ нарешті цілковито відкривається нашим очам. Ми піднімаємося дедалі вище, до «Палацаччо», групи покинутих будинків. Зупиняємося й сідаємо на сірі кам'яні брили. Одразу нас огортає тепле, майже нерухоме повітря. Джанні показує мені на розщелину, яка ділить гору навпіл.

— Крізь неї проходить африканський вітер, — каже він, заледве стримуючи захват.

І ось я розкошую під утомленим вітром, що народжується в пісках Сахари. Заплющивши очі, вдихаю повітря, яким дихав Ганнібал. Пообідньої пори я зупинився, щоб оглянути двері, на поїденій вологою та шашелем деревині яких утримувалася ще лискуча від вологи шкарупа смарагдової фарби. Шари кольору, що збереглися, розповідають нам про свою подорож у часі. Я згадав старі двері в Сеговії. Ми піднімалися пішки — дорогою від палацу в арабському стилі до центру міста, і на півдорозі я побачив двері в стіні, яка огорожувала невеличкі внутрішні ділянки. Прямокутник старої деревини, посіченої дощами й обпаленої нещадним іспанським сонцем, яке полірує чорні волохаті спини биків і друкує тіні дубів по всій Естремадури. Я попестив очима зморшки цієї деревини й латки іржавої бляхи, які затуляли найбільші щілини. Ті двері переповідали мені прості слова селянських звірянь і рухи старих долонь, які відчиняли й зачиняли хистку огорожу. Я опинився поруч зі своїми пращурами, які залишали за будинком сапи та граблі з довжелезними, до блиску відполірованими працею держаками. Я зрозумів, що зачарування архітектурними дивами Сеговії було даниною чомусь, що мені не належало. У них я не знаходив того наповнення прямою спадщиною, якої вдосталь містилося в убогих дверях.

*Де повіває
теплий легіт
коти згорнувшись
куняють просто неба.*

*Мені ж у нурті сонячного пилу
вчувається як раз у раз
чийсь голос викликає
оте дівча з води цеберком.*

[19, п'ятниця]

Приїхав Борис Заборов, чудовий російський художник, який ось уже п'ятнадцять років мешкає зі своєю дружиною в Парижі. Архів його пам'яті зберігає чимало старих фотографій. Руки, застигли на колінах, або лікоть, що спирається на столик із одвічною вазою квітів. Час поклав свій відбиток на людей і на їхні замріяні погляди в атмосфері, сповненій пилу від пошарпаних відбитків, від жовтуватих вуалей, напівпрозорих, які наче просять підняти їх силою уяви й по-справжньому торкнутися тих постатей і тих далеких світів. Коли я вперше побував у майстерні Заборова в центрі Парижа, мені на мить здалося, що я повернувся в Москву. Борис працював над великим полотном, на якому зображена дівчинка верхи на своєму старому собаці. У цьому повітрі, де нагромадження предметів дихало пилом, рухалася лише рука Заборова з пензлем. Тим часом у дворику при майстерні велетенський каштан уже обсіли птахи — художник їх захищав від рудого kota, який періодично прокрадався сюди дахами.

[21, неділя]

Від учорашнього вечора мені болить правий лікоть. І свербить, коли я спираюся ним на дерев'яне бильце фотеля. Опівдні я нарешті скинув піджак і закасов рукав сорочки, щоб оглянути свій лікоть. Виявив, що то почала відриватися одна з моїх численних родимок. Я знав, що з родимками треба бути дуже обачним. Зателефонував лікареві, але не застав його. Прийшов столяр, і я показав йому чорну гульку. Він одразу визначив, що то кліщ. І витягнув мені його пінцетом, яким моя дружина зазвичай проріджує собі брови.

[22, ПОНЕДІЛОК]

Я відвідав кілька сільських церков і зацікавився сповідальнями. Часто вони схожі на маленькі ширми з прямокутним отвором, закритим іржавою бляхою з дірочками, через які прослизують дрібненькі гріхи-бідолахи.

Якось пополудні в одній покинутій понад півстоліття тому каплиці я тривалий час просидів на лавці, на якій раніше сидів священик, вислуховуючи сповіді.

Неподалік від мене вітвар із дерев'яними свічниками, весь у павутинні. Драбини та інший селянський реманент притулені до старезних облуплених мурів. На землі зеленава грязюка з курячого посліду і плісняви. Жерстяна пластинка сповідальні, прикріплена до стіни, що свого часу розділяла сповідника і грішника, була саме в мене перед очима, і я бачив частину церковного простору крізь дірочки, якими сочилася світло.

Мені захотілося прикласти вухо до цього старого сита: а чи не долине до мене один із тих бідних голосів, що, може, залишився підвишеним у розрідженому повітрі. І якоїсь миті мені таки здалося, ніби я чую чиесь зітхання.

[26, П'ЯТНИЦЯ]

На городі в Лізео прокльнулися перші зелені листочки. Він сидить у плетеному кріслі й дивиться на землю, що ледь-ледь убралася зеленою габою. Він зізнається мені, що лише раз бачив кіно на площі в Пеннабіллі, а найбільше його вразило в житті, коли 1911 року — він був хлопчиком і саме ходив у полі — на небі раптом виникло «сакраменто»: овальної форми, довгаста химера. Усі перелякалися, і хтось почав бити в церковний дзвін, щоб сповістити про настання кінця світу. А потім прийшов син Унікетти, який працював на пошті, і пояснив, що йдеться про таку штукенцію, яка називається «дирижаблем».

[30, ВІВТОРОК]

Учора ввечері нас відвідали Рінальдо й Карла. Кілька днів тому вони повернулися з тривалої мандрівки Китаєм, і в очах в обох стояла розгубленість і здивування світом, яким вони подорожували з рюк-заками за плечима. Карла, зокрема, досі під великим враженням від пригоди, що сталася на півдні Китаю. Вони побували в селі, де дрібні ремісники в очікуванні клієнтів лагодили старий одяг. У другій половині дня гід хотів повести всіх, разом з іншою групою туристів, до буддійського храму на вершині гори, яка замикає невеличку долину, де вони, власне, перебували. Карла не схотіла підніматися нескінченними сходами аж до того храму, і гід порадив їй перепочити в маленькій печері коло річки. Вона послухалася. Підійшла до печери, прохолодної й тінистої, і опинилася в товаристві китайської пари, чоловіка і дружини, які прийшли з поближного селища. Карла надумала сфотографувати краєвид, що відкривався з іншого від печери боку, для чого мусила визирнути з-поза скелі. Вона посунулася вперед і витягла голову, намагаючись захопити камерою якомога більший огляд. Потім, відступаючи назад, вона зачіпає вухом маленький кущик, що стримить із розщелини у скелі. І зауважує, що перлінка з її правої сережки впала у воду на самісіньке дно, на глибину приблизно одного метра. Китаєць теж це помічає, одразу роззувається, закочує штани до колін, заходить у воду й підбирає перлинку, щоб віддати її законній власниці. Карла йому дякує, вражена цим жестом витонченої східної ввічливості. Згодом гід їй розповідає, що в дуже давні часи жив у тій печері дивовижний дракон, хранитель величезної перлини, яка мінилася сріблом і всіма барвами перламутру. Усі мешканці навколишніх сіл і гір приходили помилуватися на неї. Проте якогось разу один рибалка викрав перлину й відплив з нею у відкрите море. На свій великий жаль, він скоро переконався, що в далині від печери й від очей дивовижного дракона перлина втрачає весь свій блиск. Вона стає тьмяною і ніби полинялою. Тоді рибалка повернув перлину в печеру, де вона знову

~ Дощ на повинь ~

набула своїх чарів. Відтоді печера називається «Гротом поверненої перлини». І ось уже багато днів Карлі не дає спокою ця легенда й історія її власної перлини. Вона безнастанно думає про це, і мене теж запитала, чи може тут бути якийсь зв'язок. Учора ввечері нам захотілося вчинити те саме, що практикував поет Балотай, який жив у Петербурзі в другій половині вісімнадцятого століття. Ми заздалегідь назбирали блискаків — і не тільки в моєму саду, але й по берегах Марек'ї. Тоді порозсипали цих крихтих створінь у траві на верхній галявині нашого саду, і ввечері вона спалахнула міриадами сліпучих вогників.

ТРАВЕНЬ

~ Пелюстки троянк сміються ~

[6, ПОНЕДІЛОК]

З Сальваторе Джаннеллою ми знову побували у дивовижній фортеці, зведеної у п'ятнадцятому столітті Франческо ді Джорджо Мартіні. Фортеця має форму черепахи. У лабіринті її підземель Паскуале Ротонді вирішив заховати величезну кількість картин італійського Відродження — подалі від ненаситних німців і нещадних союзницьких бомбардувань. Винахідливість цього чоловіка сотворила диво. Коли я згадую професора Ротонді, який був моїм викладачем в Урбіно, він уявляється мені таким, яким я побачив його колись із вікна університету одного літнього полудня. Згори він здавався маленьким і простував строго вздовж лінії, що розділяла рожеву тінь від цегляного фасаду Палаццо Дукале й білі камені видовженої площі. У мене виникло враження, що він ступав самими п'ятами, не відштовхуючись пальцями ніг. Я подумав, що йому було б утішно почуватися ливхоходом.

Потім він так несподівано й незграбно повернув до входу в Палаццо Дукале, що ніби провалився в порожнечу.

[9, ЧЕТВЕР]

Люблю я ці храмові руїни, тепер уже остаточно покинуті. Стою і вдихаю повітря, зелене від диких трав і рослин, що оселилися на власний розсуд там, де в минулі часи збиралися віряни, перелякані й готові до тисячі сповідей, промовлених пошепки в ґратки сповідалень, нині вже іржаві. Численні бурі спромоглися пробити щілини в покрівлі, яка потроху завалилася зовсім. Тоді люди віддалилися від цієї церкви. Як мені розповіли люди — лише двоє братів та їхня сестра й далі ходили сюди молитися посеред кропиви. Двоє з них померли, а третій однаково навідувався до цих руїн дощовими днями, бо шамотіння струменів, що падали на парасолю, створювало враження великого гурту людей за молитвою. Я стою там часто в тиші, ніби чекаючи на щось. Учора до мене підійшла княжна Багратіоні, вигнана в заслання комуністами 1922 року. Так само, як тоді, вона тримала в руках велику валізу, повну фотографій. Тільки втілені у фотографічних образах спогади юності давали їй розраду. Отак, серед диких заростів, ми переглядали разом її княже життя та її неспішні подорожі каретою в Європу, а зокрема — у Марієнбад, разом із батьком-князем і сестрами.

Вони часто зупинялися саме в Марієнбаді.

Ми обнялися на прощання, як брат і сестра, після чого вона повернулася в табір, до Сибіру.

*На мої народини мені
чорну книгу подаровано
яку знайшли у монастирі
у Тибеті. Пусте що читати її не вмію
варто на вітрі її розгорнути
і слова розлітаються ввись.*

[12, НЕДІЛЯ]

Мене останніми роками надзвичайно приваблює людська простота. Але не та, яку ретельно приховують освічені люди, бо їм соромно виявити будь-які прогалини у своїх знаннях. Я говорю про істинну, сказати б, примітивну простоту, початкову, подібну до землі, до бруду, до пульпи, вільної від зернин чи насінин злаків або квітів — простоту, здатну творити казкові жести, ба навіть осяяння, які ми іноді отримуємо від божевільних або від дітей. Фелліні мав тривалі стосунки з людьми, що жили на межі суспільно прийнятного. Я був знайомий із двома з них. Одного звали Фред, він колишній танцюрист, переможець бального конкурсу на витривалість, а інший — боксер, що вже зійшов із рингу. Зранку вони чекали у Федеріко під будинком, аби піднятися і спустошити його холодильник. Натомість дарували режисерові свою загадкову здатність слухати. Федеріко ронив свої слова в тишу їхнього мовчання й удавано байдуже вислуховував їхні проблеми аж до того моменту, коли так чи інакше вирішував їх розв'язати. Йому потрібна була ця безпосередність простої уваги, на кшталт тієї, яку маємо від котів або від інших хатніх тварин. Зрештою, багатьом буває потрібна присутність людини, здатної вислухати, присутність, яка створює щось на зразок відчуття фізичної захищеності. Коли Федеріко приймав ванну, той колишній боксер подавав йому гирю і змушував тричі повільно піднімати її. Ото й уся ранкова гімнастика. Що ж до Фреда, то він стримано супився чи морщив лоба або злегка жестикулював руками на знак свого зацікавлення розповідями Маестро й цілковитої його підтримки. Федеріко ж задовольнявся цією невибагливою публікою, потребуючи час від часу вихлюпувати на когось власні прикросці. У періоди сонного літнього спліну, розлігшись у фотелі студії, Фред міг тихо переповідати всі злигодні та халепи своєї родини. А Федеріко, ймовірно, відчував полегшення, вислуховуючи розпачливі нарікання й порівнюючи їх із власними муками, яких йому постійно завдавало безсоння. Фреда він примудрився передати Мастроянні,

який тримав його коло себе багато років, аж доки той помер далеко від дому, як заведено в котів. Більшою мірою, ніж будь-хто інший, я безнастанно питаю себе, якого роду пожиток могли мати й Федеріко, і той-таки Мastroянні від своїх повалених янголів-хранителів. Минулої ночі мені раптом спало на думку: а чи не був і я сам певний час однією з таких істот, утримуваних суто заради товариства? Скажімо, у мої перші роки в Римі, коли Федеріко щодня підбирав мене на тротуарі в районі стадіону Фламінію, де я в мешкав тоді у скруті. Ми їхали в Остію або у Фреджене, щоб глянути на море. Дорогою він мені розповідав про фільм, який хотів знімати, про «Маминих синопків», а я уважно слухав або, можливо, говорив із ним на діалекті, сповнюючи повітря словами, які допомагали йому переноситися в роки його юності в Ріміні. У неділю зазвичай він віз мене в Чінечіту і просив запалювати світло у п'ятому павільйоні. Він походжав його безкрайною порожнечою, а я прямував за ним на певній відстані, щоб не перешкоджати йому блукати стежками уяви. Можливо, я теж нині, коли приїжджаю в забуті куточки в долині Марек'ї та зупиняюся побалакати з самотніми старими, яким властивий особливий, первозданий спосіб життя і сприйняття світу, можливо, я теж живлюся їхньою щасливою простотою.

[20, ПОНЕДІЛОК]

Сьогодні вранці я оглядав листя на трояндових кущах. Хтось його об'їдає. Мені сказали, що це можуть бути равлики. Я шукаю їх поміж каміння високих мурів, які відмежовують наш сад від трав'янистих лук, що тягнуться в бік гори. Після вечері я відпочивав у сутінках. Помітивши в повітрі крихітні спалахи, підводжуся з полотняного крісла. Це перші мандрівні блищаки, яких я бачу в Пеннабіллі. Потихеньку прямую до сливи, що росте у глибині галявини. На третьому кроці щось хрумтить у мене під черевиком. Потім ще і ще. Я усвідомлюю, що вбиваю равликів. Зрештою, мені й казали, що вони виповзають уночі. Переконаю себе, що це їхня відплата за понівечене

листя троянд. Більше не зважаю на черевики, що стають єдиними відповідальними за кривду, вчинену равликам. Дивлюся на небо й намагаюся знайти Велику Ведмедицю. Учора один знавець розповів мені, що головними знищувачами листя є маленькі чорні комахи в хітиновому панцирі.

*Я колишню наречену сина
там у Парижі зустрів
де рясно африканців.
Минуло понад двадцять літ відколи
її уперше я уздрів
з бантом у волоссі що скидався
на бабку й очима
розплющеними на світ що усміхався.*

[23, ЧЕТВЕР]

Маю визнати, що мене значною мірою сформував і дав напрям моїм думкам маленький дворик, за яким доглядав здебільшого художник Федеріко Мороні, коли йому було заледве двадцять років. То був маленький закритий простір, оточений мурами старих будинків і відокремлений сіткою від Кампо Мелотті, завжди тінистий — завдяки лозам мускату й величезному інжиру в центрі. Кури мали там свій невеликий пташник, укритий зеленавим мохом, із дерев'яною драбинкою, аби спускатися нею пішки — лапками на вологий ґрунт. Федеріко походжав під тремтливою тінню, довільно розкладаючи камені й рожеві цеглини навколо кущиків м'яти й розмарину. Він часто показував мені город у дні, коли мрячило і краплі легкого дощу сіялися з широкого листя інжиру, а кури, сховавшись від негоди, так само, як ми, споглядали довкілля. Не знаю, яким чином у Мороні виникла пристрасть до східного стилю. Великі плоди інжиру, які дозрівали наприкінці літа, часто падали на землю, і дві курки бігли клювати їх. Де ж ці дні, де розповіді, що приносив із Монтетіффі

молодий учитель, коли бував на кілька місяців відрізаний від світу снігом? Нині я зрідка бачу Мороні, який невпевнено дигає тротуарами Сантарканжело, де буває лише заради дрібних покупок, що тепліпаються в закритих пакетах. У мене викликають захват його роботи й ті загадкові стежки, якими він нас водив. Можливо, тепер саме його наука дедалі частіше спонукає мене навідуватися до покинутого містечка Трамарек'ї, аби подихати повітрям, яким дихалося колись у тому його дворикі за будинком. Трамарек'я — це середньовічне містечко пилу, вкритих мохом мурів і кімнат без покрівлі, повних битої черепиці й осколків цементу та ріні. Мертве місто подібне до мертвого музичного інструмента. Вулиці, площі, провулки, які раніше збирали голоси, утворюючи точну гармонію деки, — їх більше немає. Шерехи природи й голоси птахів тонуть у заростях дикої трави. Звуки падають на землю, як падають порожні гільзи до ніг стрільця. Щоправда, у цих покинутих світах можна ще зустріти ті звуки, які сучасна цивілізація намагається повністю стерти. Наприклад, шурхотіння сухого листа кукурудзи, коли на ньому вовтузиться ввісні чиєсь тіло. Навіть у найвіддаленіших куточках оцінили сьогодні зручність сучасних матраців, і листя стало зайвим, непотребом, якщо не брати до уваги селянські багаття. Я знову відкрив для себе це сухе порипування, геть забуте нашими вухами, коли з-під купи сміття в погребі витягнув старий матрац. Я розклав його на сонці, і листя, вдихнувши на повні легені, наповнилося повітрям. Варто було мені лягти на цей мішок, і знову в моїй пам'яті ожили любі мені снігопади, якими я свого часу тішився разом із цими листками. Тоді я зрозумів, що покинуте містечко стало притулком гаморів і звуків, належних минувшині, народжених убогістю селянської цивілізації. Я впевнений, що тиша містить у собі уривки чогось лункого, ці уривки з незрозумілих причин залишилися бранцями всередині замкнених задушливих просторів або в щілинах мурів, затягнутих павутиною чи тонким шаром вологого порошу, який не випускає тих звуків назовні. Якогось вечора я опустив свій диктофон усередину печери, похованої під шаром нанесеного ґрунту, де до 1940 року

жив один пустельник. Цей святий чоловік уважав наші розмашисті жести надміру театральними, а отже, занадто близькими до манер лукавого. Тому пустельник тримав руки схрещеними на грудях і не дозволяв собі зайвих рухів. Він помер на сільському путівці, а його печера обвалилася під час несамовитої бурі. Коли я повернувся по диктофон і став прослуховувати запис, то, крім тихого рипіння поїденого шашелем дерева, почув приглушений і стражденний голос. Здавалося, сердешний відлюдник волає: «Господи, врятуй мене від краси!» На жаль, багаторазово прослуховуючи ту плівку згодом, я більше не міг розчутити слів молитви. Чому вони одразу стерлись? Чи то був тільки плід моєї фантазії, моєї впевненості, що я зможу відстежити уривки звуків, підвішених у повітрі, наче пух? Я знову взявся до пошуків жалісних голосів, ув'язнених у закритих просторах старого містечка й нездатних вирватися з запилюженої субстанції тиші. Однак марно. Я спромігся зібрати лише окремі спотворені звуки. Пахощі — такі, як запах цвілі, наприклад, скоріше викликали в пам'яті забуті голоси, хтозна-коли чуті. Попри те, я впевнений, що повітря сповнене втрачених звуків. Десь у небі напевне можна віднайти гуркіт Всесвітнього потоку.

[28, ВІВТОРОК]

Учора навідалася юна листоноша. Тилиста, з округлими спокусливими формами. Усмішка її випромінювала світло ще не звіданих солодких страждань. Вона легко ступала навшпиньки, придавлюючи землю носачами м'яких черевичків, ніби стверджуючи кожним кроком свою чуттєвість, готову прокинутися. Вручала листи, не переступаючи порога, з деяким, можливо, неусвідомленим бажанням притримати їх трохи, аби продовжити контакт на відстані. Чи то було тільки видіння?

ЧЕРВЕНЬ

~ Торкнутися води босими ногами ~

[2, НЕДІЛЯ]

Старий, що мешкає самотою з чотирма павичами в кількох кілометрах від Фрагето, запевняє, що річка Марек'я (витоків якої досі не знайдено) бере початок на трав'янистій луці, що завжди перебуває в тіні. З трави постійно скрапує роса, утворюючи той перший тонкий шар води, з якого народжується джерело. Я одразу вирушив на пошуки луки на долішньому схилі гори Цукка, керуючись інструкціями старого. Коли я нарешті перетнув із кінця в кінець широку полонину, порослу вологою травою, мені наче перевернуло пам'ять. Здавалося, час поплинув у зворотному напрямку. Справді, я виїхав на світанку, а тепер стою в променях призахідного сонця. Умощуюся на каміні й бачу, як виблискують краплинки роси на жмутках сухої трави. Незліченні світляки стікали стеблинами, а на вершечках уже вигулькували нові блищаки, щоб і собі сповзти на твердий ґрунт, укритий памороззю, бо вдень цієї луки не досягають прямі сонячні промені. Крапельки роси нездатні проникнути в землю і швидко скочуються в рівчачок, де утворюється перший струмок річки Марек'я. Будь-кому з нас може випасти зустріч із таким місцем, яке викликає відчуття перебування на останньому краю. На росяній полонині в мене виникло саме таке відчуття.

[7, П'ЯТНИЦЯ]

Сталося так, що у тратторії «Фаттура» я сидів поруч із одним мисливцем. І той узявся пояснювати мені, що шпаків зручно ловити в холодні вітряні дні, коли птахи літають ближче до землі, від якої їм трошечки тягне теплом, і ще вони змушені ховатися за пагорбами, що сьак-так

~ Дощ на повінь ~

захищають їх від рвучкого вітру з моря. За іншої погоди вони завжди шугають у недосяжній височині, мов ті скажені шротини, випущені з рушниці. «Хотів би я, щоб завжди було літо», — сказав я мисливцеві. Але той не одразу второпав, що мої слова були на захист птахів.

[11, ВІВТОРОК]

Часто, але завжди несподівано заскакують мене своєю виразністю певні пахощі. Щойно вони досягають мене, їхня благодійна повнота навіює спогади, пробуджує давні, забуті відчуття. Саме в цьому полягають справжні зустрічі нашого життя. Пахощі; дорога, устелена сухим листям; капіж води з дірвявої ринви. Кілька років тому опинилися ми з Тарковським у замку Сан-Лео. Заворожено слухали, як палахкотять дрова в каміні. Гори за вікнами були ще зелені, але вже трохи припорошені сніжним пилом. Тарковський заплющив очі. Потріскування охоплених полум'ям дров переносило його в рідне село, у Росію...

[15, СУБОТА]

Відтепер я більше не вірю ні в інтригу роману, ні в піднесеність грандіозного концерту, ні навіть у славу й велич таких міст, як Венеція. Я віддам перевагу нехитрим щирим словам перед вогнем у печі або ж містичній присутності природи. Підозрюю, що мистецтво завжди було й залишатиметься надалі п'янким зіллям, трунком, що забирає нас від власного життя до чужих берегів, знаджуючи в мандрівку, що ніколи не стане нашою.

Я маю знову відшукати стежки, якими ходять люди, не обтяжені марним знанням, де іноді ще спалахують останні вогнища селянських повір'їв, фата-морганні історії, що не пропонують абсолютної істини.

*У спальні зранку я
у дзеркалі помітив
дивилося на мене*

з глибини оте дівча
з води цеберком.

[20, ЧЕТВЕР]

Ми побували в дуже віддаленому місці під Міратойо. Шукали два старих дерева білої черешні. Таки знайшли їх. Залишалося ще днів із десять, щоб ягоди повністю достигли. А тоді вони були твердими, як пацьорки з білої кераміки.

[23, НЕДІЛЯ]

Прийшов Чіно Валентіні зі жмутом колосків у руках, кількома трояндами й оберемком духмяних трав. Він наповнив водою стару керамічну миску й повільно — ніби виконуючи церемонію — спершу занурив у воду троянди, а потім потихеньку розташував навколо них решту зілля. Та перш ніж опустити духмяну зелень у воду, дав мені понюхати рослину кожного виду. Я впізнав траву Луїзу* і траву Мадонни**. У Пеннабіллі ще й сьогодні заведено зранку вмивати обличчя настояною на них водою.

[24, ПОНЕДІЛОК]

Я вийшов надвір і складеними човником долонями зачерпнув із миски воду, у якій плавали квіти й зілля. Змочив собі нею обличчя. Мені подобається вперто вірити в те, у що не віриться. Надміру тверезе мислення нашої цивілізації шкодить, заперечуючи геть усе. Часто сенс

---

* Духмяна трава Луїза (*Aloysia citriodora*) належить до родини вербенових. Цю рослину, у нас відому як «лимонна вербена», іспанці завезли в Європу з Південної Америки в XVII ст. (прим. пер.).

** Трава Мадонни (*Hylotelephium telephium*) у нас відома як «очиток» або «седум». В Україні ця рослина налічує понад півтора десятки видів і теж вважається цілющою (прим. пер.).

~ Дощ на повінь ~

і краса життя містяться саме в омані. Витираючи обличчя, я дивився на сонце, що піднімалося над гребенем гори Карпенья.

*З розколини в стіні покинутої хати
з кубельця диких бджіл
сочились краплі меду.
Ніхто не злизував його.*

[27, ЧЕТВЕР]

Сьогодні вночі мені наснилося, ніби я йду вздовж річки і якоїсь миті опиняюся в густих заростях очерету. Я мовчки стояв у тому лісі тростини і сторожко прислухався, наче дика тварина, що на решті знайшла притулок, тікаючи від погоні. Я вдихав повітря, зігріте теплом пожовклого зопрілого листа, що зрідка падало на м'яку землю. Тіло моє було в полоні, проте очі милувалися видовженими водоростями у воді поміж очеретами. Почувся гамір, безперечно здійснений великим звіром, якому треба було вгамуватися й відсапатися. Я втупив очі в глиб заростей і помітив темну пляму — щось масивне, важке. Одразу подумав про кабана, але сіра шкура була настільки гладкою, що видавалася поголеною. Поверхня більше схожа на тканину, ніж на хутро; до того ж та пляма мала обриси людської постаті. Можливо, якийсь бурлака знайшов собі притулок в очеретах. Чимсь потривожений, він звівся на ноги й обернувся, ніби боячись, що його впізнають. Одяг його був із якісної та благородної вовняної тканини. Яка загадкова причина змусила людину шукати сховку в очеретах, віддавши перевагу дикій природі перед зручною домівкою? Якби я був здатен знайти відповідь на це запитання, то зміг би пояснити своє бажання усамітнитися в очеретах. Спиная людину, яку я бачив у лічених метрах від себе, викликала в мене дивне відчуття. Щось у цій постаті наводило мене на думку про Фелліні. Я придивився до округлих форм під одягом, який майже повністю приховував шию й надавав тілу масивнішого вигляду.

До того ж вбрання було з тканини, дуже подібної до таких, які Фелліні любив найбільше.

— Федеріко, це ти? — питаю його стиха, покладаючись на своє право друга й на наше з ним взаєморозуміння.

Тоді він обертається і стискає мене в обіймах.

— Чому ти прийшов на спочинок сюди? — питаю.

— Я тут опинився випадково. Цими днями я ховаюся де трапиться. Приїхав із групою російських туристів, і мені закортіло глянути на Ріміні... на те, що вважають моєю могилою.

— А чому з росіянами?

— Ось уже три роки я мешкаю в Москві й готую фільм, який хочу зреалізувати. Я оселився на околиці міста, мене ніхто не впізнає... Балакаю англійською і представляюся австралійцем. У квартирі, яку я найняв, жила старенька актриса; дві кімнати, повні м'яких пухів і незчисленних маленьких пуделок із подушечками. Уночі, лежачи в ліжку, я дивлюся у вікно й бачу за шибками білину снігу, світло від якого наповнює кімнату, згладжуючи контури меблів і всіх предметів. Мені було приємно дізнатися, що багато людей були щиро засмучені, повіривши, нібито я пішов назавжди. А тут я нікому не відкрився, і всі вважають мене таємничим і загадковим іноземцем.

— Отже, загалом тобі гарно ведеться, ти працюєш...

— Ти пам'ятаєш, либонь, іще до роботи над фільмом «А корабель пливе» ми хотіли написати щось про великий парад карабінерів у парадній формі, верхи на конях. У Росії я знову повернувся до цієї теми. Відтак це буде парад армії Будьонного в 1925 році на Красній площі.

Помітивши, що я слухаю його в піввуха, він починає розтлумачувати дуже докладно:

— Спершу проходять вершники у високих суконних шоломах із піптиками — вони тягнуть за собою тачанки (вози з кулеметами), а одразу за ними вся кінна армія, по двадцять вершників у кожному ряду, вбрані в однострої з червоними смужками на грудях. З гордо піднесеними головами, з вогнем в очах, на виїжджених скакунах, вони гарцюють у єдиному ритмі. Наче масовий злагоджений танок. Приймає

парад сам Будьонний верхи на перському жеребці перед дерев'яними трибунами, заповненими публікою та представниками вищої влади, обтяженими орденами. Аж раптом один кінь перечіпається й падає, тягнучи за собою на землю вершника. За ним падає інший, а тоді — ще і ще: усі валяться одне по одному у велику спільну купу — місиво ніг, тіл, голів, прапорів, шабель та кізьяків по всій площі. Усі спроби відновити порядок марні, даремні всі зусилля. Кінські крупы, що струшують із себе піну; відчайдушні спроби звестися; плоть, що вибухає екскрементами; вершники, яких тягне по землі поводами і збруєю, гублять подертий одяг і чоботи. Котяться снігом розпачливі крики й шапки — до ніг маршалу Будьонному. Спускаються сутінки, але на площі триває запекла боротьба людей і коней за втрачену рівновагу. Іноді промінь світла вихоплює з загального хаосу морди оскажених тварин, ноги кавалеристів, що заплуталися у стременах. Аж ось із цього згромадження роздрочених тіл вигулькують уламки розбитих статуй, котяться кілька голів Сталіна (можливо, утім, лише його рука з люлькою), падають із будинків окремі літери й цілі слова, що складали комуністичні гасла, зображення серпа й молота. Загалом, усі ті символи, які трималися досі, падають і змішуються з рештою учасників грандіозного бедламу. Маршал Будьонний верхи на білому коні оплакує свою цілковиту поразку.

Федеріко замовкає й чекає на мою відповідь.

— Чудово, — кажу я йому. — Бачу, ти, як завжди, небайдужий до краху світів.

— Адже ми на боці тих, хто втрачає.

Він знову замовк, тоді помахав мені рукою, прощаючись:

— Тільки ти нікому не розкажуй, що мене зустрів.

На його долоні я помітив численні веснянки тютюнового кольору, що їх ми з ним якогось разу перелічили: їх виявилось тоді щось близько тридцяти. Він обережно виکارаскався з очерету й розчинився в курному світі.

Я блукаю між великими й темними будинками передмістя. Район, де ніч дихає вологим і брудним повітрям, що ніби поглинає світло

після того, як воно розбивається об віконні шибки й розповзається по них, ніби протухлі яйця. Я простую бульварами вздовж обрідних дерев, на яких кричать ворони, збиваючи з гілок снігову пороху. Учора ввечері за мною ушнував якийсь п'яний молодик. Я намагаюся прискорити ходу, але лід не дозволяє. Добігаю до дверей, однак незнайомиць не дає мені ввійти. Він витягає з кишені якийсь сувій і починає повільно розгортати його. Я здогадуюся, що там у нього ніж, і починаю кричати. Голос мій зливається з воронячим круканням. Незнайомиць підносить розгорнутий сувій мені просто під носа, і я відчуваю гострий запах салямів.

— Дуже смачно, — каже він мені дружнім тоном. — Біжи в крамницю й бери, доки ще не скінчилася. Коштує недорого.

І йде геть. А я залишаюся зі своїм страхом, від якого зробилися ватяними ноги, і поступово цей страх залишає мене.

*Коли відчуєш померати час
в кишеню поклади коробку сірників
бо ніч попереду довгенька.*

ЛИПЕНЬ

~ Розжарене сонце впало на землю ~

[4, ЧЕТВЕР]

Наш пароплав відплив із порту Одеси о восьмій вечора. Я знову побачив сходи, що їх Ейзенштейн використав у фільмі «Броненосець “Потьомкін”». Вони ще якийсь час прозирали за підйомним кранами, що опустили свої стріли у води гавані. Одеса справила на мене враження своєрідною курною веселістю. Я пам'ятатиму виноград, який в'ється

високо по мурах, несучи мережаний затінок до балкончиків, що виступають із будинків початку дев'ятнадцятого століття. Недорікуваті палачики, обтяжені архітектурними надмірностями й пофарбовані у крикливі інфантильні тони, навряд чи можна назвати елегантними. По-справжньому варті уваги лише лічені будівлі на кшталт Оперного театру або покинутого готелю «Великий Московський», однак мене зачарували заяложені часом фасади як такі. А понад усе заворожує диво одеських двориків, де кублиться неаполітанський світ у мініатюрі. Часто столітні дерева тримають сонце в підвішеному стані, тоді коти і старі сідають у затінку споглядати білизну, розвішану на мотузках для просушування. Я не міг надивитися на обгороджений світлою кроною дерева балкончик, що виступав у центрі величезного цегляного муру. Я подумки оселився на ньому, аби спостерігати згори таємниці життя, яке проходить тут перед очима. Перший порух — це бажання порадити міській владі ретельну реставрацію будинків. Але наступної миті я розкаююся у своїй поспішності: не варто знищувати сліди часу; а часу притаманні старість і недуги. Одеса подібна до баутого скаменілого сну або до театру маріонеток усього світу.

[6, СУБОТА]

Ми приїхали в «Артек», міжнародний дитячий табір, яким дбайливо й уміло керує Михайло Сидоренко. Пішки вирушили в Гурзуф. Маленьке містечко, що своїми численними вуличками спускається до кам'янистого пляжу. Старі татарські будинки почасти затуляють небо дерев'яними балконами. Пройшовши вузьку доріжку з залишками асфальту, ми нарешті дісталися будинку Чехова, купленого письменником у 1900 році за 3000 рублів. Саме тут він почав писати «Три сестри». Хвилі розбиваються об скелю, яка своїм виступом захищає бухту від моря. Невелика тераса, на якій можна сховатися від дощу й сонця, виходить у маленький сад із двома кипарисами, очеретом і розмаєм квітів. Крик чайки, що пролітала над будинком, на мить оживив чайку, зображену на килимку над скромним залізним ліжком

великого митця, який хворів на сухоти. У саду я намагався зупинятися в тих місцях, які міг би обрати він сам, і тоді мої очі бачили бурхання моря в бухті й напоєні сонцем зелені крони дерев.

[7, НЕДІЛЯ]

Я надибав Леніна, який сидить у міському парку Гурзуфа. Нарешті здійснилося його бажання відкрити світлі обрії вказівним перстом піднесеної руки. Дівчата фотографуються, спираючись на його лискучі бронзові коліна. Потім прогулюються набережною, лузаючи насіння або гризучи кукурудзяні качани, які тут-таки продають місцеві тітки.

[10, СЕРЕДА]

У мене викликав приплив ніжності великий круглий стіл у залі на першому поверсі Лівадійського палацу, де 1943 року зустрічалися Сталін, Рузвельт і Черчилль, щоб розділити Європу в кінці останнього світового конфлікту. На другому поверсі я знову побачив цей стіл на фотографії, на якій за ним обідає численна родина царя Миколи II у дні їхнього відпочинку в Криму.

[15, ПОНЕДІЛОК]

Ми повернулися в Москву. Як приємно знову опинитися в наших двох кімнатах поруч із «Мосфільмом». Здається, начебто ми в караван-сараї під час тривалої подорожі старими дорогами Великого шовкового шляху. Можливо, це почуття створюють ковдри, розвішані на стінах і розстелені на підлозі. У Москві нестерпна спека. У неділю великі алеї бульварів безлюдні, і таке відчуття, ніби вони розширюються в тебе на очах, і відчуваєш себе малою машиною на розпеченому ґрунті. Я вважаю за ліпше сидіти вдома. Учора вранці я переставляв із місця на місце порожню пляшку. Помітив, що вона вбирала в себе світло навіть у найтемніших кутках кімнати. Перед книжковою шафою вона

~ Дощ на повинь ~

спрямовувала відблиски світла аж до корінця томика віршів Пушкіна, що стоїть на верхній полиці. І тільки біля входу пляшка наповнювалася темрявою.

[20, СУБОТА]

У Монтефельтро теж спека. Листя на деревах повисло, як вуха мисливських собак. У Монтіроне, середньовічному містечку, порожньо через спеку і свята. Голос священика, що проповідував у церкві, випливав за прочинені двері й котився бруківкою провулка разом із порожньою пластиковою пляшкою. Відчиняю двері, і священик перестає говорити, здивований моєю появою на вході в порожню церкву.

*Сократ осяйний як та ніч
на блищаків багата.*

[22, ПОНЕДІЛОК]

Ми дісталися трохи далі за міст Пресале. Ішли пішки до того узвишся в долині, де хотіли оглянути сховище, вирите німцями в 1944 році. Коли ми зупинилися на вершині пагорба, старий, що нас супроводжував, показав на величезну скелясту стіну з боку Віамаджо і сказав:

— Однієї з серпневих ночей місячне світло падає на цю стіну таким чином, що, відбиваючись від неї, освітлює всю долину, і тоді трапляється те, що ми називаємо «місячним світанком».

*Є вечори коли я тут
перше ніж вклататись
сиджу на лавці
і з тераси
дивлюся в долину.
Мені здається я чекаю
на когось. Може на друга*

*чи родича або на телеграму
чи телефон задзвонить.
Насправді то лише
струмочок у долині
збігаючи камінням
балакати зі мною хоче.*

[25, ЧЕТВЕР]

Я окинув захопленим поглядом маленьке містечко в стінах монастиря Баденгаузен у 10 кілометрах від Тюбінгена, де сіре сонце виливає на гострі дахи теплий дощ. Той дощ мені нагадав казкову Грузію і променисті очі Параджанова, взутого в розтоптані хатні пантофлі. На монастирському дворі листя столітньої липи ворухилося під вагою зголоднілих бджіл.

[28, НЕДІЛЯ]

У двері постукав жebraк — принаймні таким він мені видався, у запорошеному одязі, із залатаною торбою через плече. Помічаю, що на ногах у нього старі мотузяні сандалі. Придивившись уважно, усвідомлюю, що в усій його постаті є щось чернече; він міг би виявитися, наприклад, ченцем зі сходу. Він дістає з торби й розгортає старий килимок, розстелює його на терасі. Показує мені дрібненькі лимончики і пропонує зробити з них лимонад. Потім сідає на той пошарпаний килим і починає неквапливий монолог своєю мовою, яку я, не знаю чому, розумію.

— Якщо не ставити запитань, на тебе не сипатимуться непотрібні відповіді. Слід промовляти не питаючи й дозволяти словам злітати з вуст і наповнювати повітря своїм звучанням та музикою дикування. Неправда, що слово має лише той сенс, якого нас навчили. Слово є перш за все звуком, що виникає з інструмента, яким, власне, є ми самі. Заберіть у слів весь їхній сенс і слухайте тільки звуки, які

злітають із наших вуст. Не треба зайвих рухів, метушні, надмірної жестикуляції, бо вони надають життю марноти. На жаль, думка як така породжує рух, але нам слід би спершу запитати себе, куди ми йдемо? Залишайтеся нерухомими, нехай світ рухається навколо вас, нехай фрукти самі котяться підлогою і сходами. Нехай усе народжується з вітру й перепадів тепла. Нашою кінцевою метою є внутрішня нерухомість.

Він підводиться, повільно згортає свій старий килимок, ховає його в торбу й іде геть. Але одразу повертається, наче щось забув.

— Я повернувся, щоб попрощатися з собою, — каже він і якусь мить мовчки дивиться на те місце, де недавно сам сидів на килимі.

[29, ПОНЕДІЛОК]

Один тямущий чоловік повіз мене оглянути буковий гай на висоті 1200 метрів. Якщо триватимуть спекотні роки, бук зникне з гір Монтефельтро. Адже дерева не зможуть видертися на хмари в пошуках прохолоди. Так я дізнався, що впродовж століть траплялося багато переселень дерев: якісь із них шукали свіжішого, а інші — теплішого повітря. Часто люди теж ішли за деревами.

*Я потрапив у мушлю світла
наче та муха в солодку ложку.
Я сиджу у траві своїх думок
що падають мені з вуст тим часом як очі
стежать за білими ряднами хмар.
Нині рікою життя мого стала Марек'я
що на прогулянку небо веде
і кістки світу омиваючи котить у море.
Вода пробігає мені між пальців
нуртуючи ніби риби в ній б'ються
аж робиться з неї намітка вінчальна
і в ній лице моє відбивається.*

[31, СЕРЕДА]

Весь інтерес мого життя й усі мої радощі нині — я в цьому переконався — становлять короткі подорожі долиною в товаристві Джанні. Ми приїжджаємо з ним у покинуті містечка збирати забуті звуки: вологе рипіння підгнилого дерева, уривки іржавих скреготів, можливо, передсмертне дзюрчання джерела. Загалом, це суміш старовинних відлунь, поглинених застиглим повітрям або гнаних легким подихом трави, коли вона випростується, аби струсити з себе наморозь. У цій подобі музики, яку заледве здатні вловлювати вуха, що охочіше сприймають вибухові й гуркітливі звуки сучасного життя, оживає моє дитинство. Брукованою дорогою, проминувши цвинтар у Таламелло, я прийшов до гаю столітніх каштанів. Мене зачарувало світло пожовклого листя й на деревах, і на землі. Мені вдалося, що я вже бував у цій місцині багато років тому. І раптом пригадав, що сховав колись гудзик від військового однострою у стару розщелину в стовбурі. Тоді я став уважно оглядати всі стовбури і шпортати цвяшком у найглибших отворах. В одному дуплі, засипаному землею і шматочками каменів, на самісінькому дні я справді відшукав металевого гудзика від старої уніформи. На якусь мить я побачив себе офіцером австрійського війська на площі в Пеннабіллі під час полювання на Гарібальді, коли той переховувався в Сан-Марино. І пам'ять відгукнулася голосом, що кликав мене: «Альберте!»

СЕРПЕНЬ

~ *Море всередині очей* ~

Сім'я перестала бути надійним притулком у житті. Дедалі частіше ми змушені миритися зі зрадами й розривами стосунків. Більше немає того, що раніше допомагало стримувати бажання. Ми втрачаємо все,

~ Дощ на повінь ~

що творилося спільно, вдох. А отже, ми самі маємо знайти в собі ті сили, що зможуть врятувати нас від загального краху.

*Є затон на Марек'ї
де люблю я сидіти
руками торкаючи воду.
Вчора надвечір
схилився камінчик омита
і побачив свою сивину.*

[5, ПОНЕДІЛОК]

Буря. Шоста ранку. Лежачи в ліжку, чуємо жалібне нявкання кошенят. Лора одягає плащ і виходить, щоб сховати їх від дощу під черепичним дашком. Через грозу вимикається світло. Я теж встаю й запалую свічку. Сиджу зі свічкою в руці. Повертається Лора, за якою заходять мокрі кошенята. Зупиняються переді мною й дивляться. Я помічаю, як полум'я свічки тремтить у їхніх очах.

[7, СЕРЕДА]

Коли сонце у вологому серпанку, спекотне марево застилає очі. Сьогодні важко пересуватися. Гори стоять повиті світлою непроглядною млою, і лише верхівка Фумайоло освітлена яскравим променем сонця. За два-три дні в мене збирається купа газет. Нестерпна мука дерти їх. Узимку простіше давати собі раду — їх пожирає полум'я в каміні. Інжир набростився, але ще не достиг. Мушмула чекатиме на свій час у листопаді. Дикі яблуні, що їх показав мені Джанні, по всій долині залишилися без плодів. Сьогодні вночі в Сан-Марино пройшов дощ, а в нас ні краплини. Повітря наче завмерло. Від спеки навіть на кінчиках пальців виступає піт. Мені пригадався старий документальний фільм про Грузію, коли в горах бракувало солі, і тварини облизували спітнілих людей та землю, змочену сечею.

[15, ЧЕТВЕР]

Ось уже кілька днів я колекціоную зображення старих фресок, які поступово зникають зі стін маленьких сільських каплиць, що хиріють, замкнені в куряві серед великих селянських господарств. Я фотографую здебільшого легких янголів, що літають в оточенні квітів і тонуть у вологому тиньку на мурах. Учора ввечері я знову переносився думками в Самарканд. Ласував білою м'якоттю дині на похиленій терасі блакитної чайхани, яка вперлася своєю деревиною у води ставка. Так само, як тоді, ми з Антоніоні сідаємо на мотоцикла з коляскою, що везе нас до берегів Амудар'ї. Потім подорож баржею. Украй повільна, оскільки ми огинаємо на своєму шляху численні мілини, позначені гушавинами очеретів у мулистому дні. Ми з Антоніоні сидимо на довгій бантині, укріпленій на палубі, де юрмляться діти й жінки з золотими іскрами сережок у вухах, лузаємо насіння соняшника. Сьогодні я приїхав у маленьке середньовічне місто Аквавіва. Блукав серед кістяків тих будинків, які утворюють вузькі середньовічні вулички, де навіть очам бракує повітря, а мури погладжують вам плечі. П'ять низьких стін ділили вузький простір на низку порожніх кімнат із однаковими дверима. Мені здавалося, наче я всередині підзорної труби. У небі над моєю головою погойдувалися могутні гілки двох старезних велетнів-дубів, і тіні від їхнього листя грали на мурах та на підлозі цього забутого світу. Я зауважив, що птахи не бояться мене, якщо я не роблю різких рухів. Якоїсь миті протилежним муром пробігла величезна тінь. Я сам відчув себе тією-таки стіною, чи сволоком, а чи небом угорі, позбавленим пам'яті так само, як містечко, у яке я прийшов гостем. Занурююся в тишу, вільну від думок, і відчуваю спокій, якого ніколи раніше не знав. Але раптом у вухах виникає гуркіт збуреного моря. Він переходить у глухе ревіння, ніби його притлумила хмара густого пилу. Звук, подібний до тих, що виходять із надр земних, що ростуть, поширюються, перетворюючись на завивання потужного вітру, здатного ламати дерева й валити мури. А далі води морів і річок заливають долину. На щастя, я раз у раз повертався в тишу

покинутого містечка. Однак лише на короткий час. Розум знову переривав тишу й вивергав на мене дивовижні видіння затоплених міст і лісів, що супроводжувалося строфами поеми про Всесвітній потоп. Я обмірковував її вже не перший день. Мені не вільно було відцуратися цієї загадкової й несподіваної мани прийдешніх катастроф. Залишався єдиний спосіб дати собі з цим раду — бігти додому й чимдуж починати записувати все, що виникало в моїй уяві.

[18, НЕДІЛЯ]

Ми відвідали маленький скит Чербайоло, який виник ще до тисячного року. Там зупинялися і святий Франциск, і святий Антоній. Його відновила і привела до ладу одна жінка з Равенни. Вона почала дбати про скит із 1966 року, бо потребувала усамітнення й молитви. Вона просить називати її сестрою К'ярою. З цією жінкою я вперше здібався посеред овечої отари. Як на свої 66 років вона мала бадьорий вигляд. Ми пішли разом на маленький цвинтар — квадратну ділянку з двома залізними хрестами, вставленими хтозна-ким і коли просто в землю. Можливо, це могили двох старих ченців. Я постояв перед ними, віддавши шану двом невідомим небіжчикам. Я вже віддавна з ніжністю дивлюся на вбогі поржавілі хрести на старих цвинтарях долини — скромні знаки, які можуть позначити смерть кожного з нас. Я попросив сестру К'яру не ставити мармурових пам'ятників із написами й портретами на цьому квадратику трави. Достатньо самих залізних хрестів. Було б, натомість, відшукати інші та створити кладовище поржавілих хрестів. Вона мені відповіла, що сподівається здійснити мою ідею, забравши хрести зі старого цвинтаря, який однаково затоплять водами штучного озера. Коли я вже прощався з нею, вона мені раптом сказала, що її спокушає диявол, залишаючи на камінні надряпані цвяхом слова: «Будьте прокляті!» А тепер ще став навідуватися — здебільшого ночами — химерний жебрак: одягнений охайно, у начищеному до блиску взутті. Усе своє майно він носить за спиною в маленькому наплічнику. Він нишпорить у кухні в пошуках

яець і сиру. А коли наїється, то нападається на К'яру, бо та уособлює владу. Він справді є рабом тих нехитрих харчів, що знаходить у неї. Лаючи К'яру, він сподівається звільнитися від залежності, що тримає його в полоні.

Моїй матері, Пенелопі

*Потоп, либонь!
Найперше чорна хмара
що з моря піднімалася
і тінь її землею розповзлася
як ляпка на папері
промокальному.
Тоді обрідні краплі
прибили куряву
відтявши деревам вуха.
Нарешті уперіщило
і не вицухало аж за десять днів
водою захлинались риштаки.
Втім не тільки тут у нас
в Америці й по всьому світі повинь
без просвітку тривала сорок тижнів
навіть більше
лило неначе з ринви
і бурхало на голови ливма
неначе річка з неба.
Дерева полягли на землю
розм'яклу й ніздрювату
як теплий з печі хліб
розламаний селянськими руками.
Птахам немає де перепочити
верхівки під водою тож вони
на голови сідають людям*

~ Дощ на повінь ~

що борсаються у багні.
Вода річок китайських
збігає з гір шафранно-жовтих
в Пекіні заливає площу
і з'єднує отак столицю з морем.
Стоять човни в Калькутті на дахах
гойдаються на хвилях меблі
вигулькують мов голови утоплеників дині.
А на Кавказі люди пнуться в гори
мов мурашня що нескінченним ланцюжком
рятуючись від вилитої з глечика води
повзе стіною ввись.
Америка Південна під водою
а у Північній тільки хмаросяги
пентгаузи повистромляли круг яких
папери плавають бляшанки і тварини здохлі
а також крейсери. Куди вони прямують?
Книжки з бібліотек усього світу
розкисли і пустили за водою
свої сюжети вірші та казки
і наче голубів послулих зграї
пливуть неспішно білі сторінки.
З верхівок гір волають люди сонця
марно
світ перетворений на кулю з каламутної води
невпинно мчить у нескінченній тиші.

ВЕРЕСЕНЬ

~ *Музика дощу на слуху* ~

[2, ПОНЕДІЛОК]

З місця, у якому стоїть наш будинок, ми спостерігаємо дивовижно мальовничі картини заходу сонця. Моя дружина неодмінно хоче помилуватися на кожну з них і щоразу кличе мене приєднатися до неї. А я завжди знаходжу виправдання, щоб не виходити з будинку, бо мене дратує оцей її надміру романтичний захват. У Дубултах, на Балтійському морі, я поводився слухняніше, після вечері сідав разом із Лорою на одній із численних лавочок, розставлених на піщаних дюнах над пляжем. Зрештою, навіть царі їздили туди з Санкт-Петербурга, щоб побачити сонце на вечірньому пружі й насолодитися святом барв, що не мерхнуть до одинадцятої вечора. Скільки вже років ми не втомлюємось милуватися заходом сонця?

[5, ЧЕТВЕР]

Сьогодні вранці зробилося прохолодніше, і в майстерню позалітала сила-силенна мух і джмелів. Вони дзижчали й билися об скло. Тоді я відчинив вікна, але комахи не виявили жодного бажання вилітати надвір. Я знову зачинив вікна, і комахи знову стали битися об шибку. Частина з них, оглушені, падали на підлогу. Я побачив, що деякі вже мертві. Нарешті дзижчання змовкло, і в майстерні запанувала тиша. Занадто високою виявилася ціна за відновлення спокою. Я вийшов у сад.

*Чотири батькових брати
і Назарена їм сестра дев'яностолітня
в Америці жили*

~ Дощ на повінь ~

листівки слали з привітом
достоту як ті моряки
що закоркованими у пляшках
кидають звістки в море.
Надибав я листа від Назарени
де пише та до брата мого батька
«Доварде край уже рахункам
життєвим нашим
час підбити риску. Тут у Бразилії
я часто згадую оту пригоду
як везли ми на продаж рибу
на ярмарок Верокйо
тисяча дев'ятсот тринадцятого року
нам повінь просто на очах зірвала міст
і ми промучилися цілий день на возі
чекаючи намарно перевозу.
Та риба в ящиках по тому
протухла нам уся удома
і як мені вона смердить аж дотепер
здається часом це є запах мого життя».

[7, СУБОТА]

Машиною долаємо кам'яністі дороги, що з'єднують гірські бескиди навколо Пеннабіллі. Вряди-годи робимо зупинки там, де з переораної плугом землі вигулькують уламки рожевої цегли й римської черепиці. Підбираємо почорнілий площик — вістря стріли. Я поклав його в кишеню, але час від часу виймаю і кручу між пальцями. Питаю себе, яку тварину поцілили тією стрілою.

[8, НЕДІЛЯ]

Трапляються дні, коли незалежно від пори року хочеться сховатися від болю або від нудьги, образити цим когось або самого себе; і тоді я подумки йду й зачиняюся в невідомій квартирі на околиці Москви — там, де мені найменше хотілося б мешкати. У районі Косино, де всі будинки однакові, я помітив молодих людей, які на лижах виводили собак на прогулянку, а крамниці, майже завжди порожні, були сповнені неживого блакитного світла. Квартира, в якій я іноді зачиняюся у своєму уявному вигнанні, має дві кімнати й ванну. Саме там мешкала стара поетеса з Тбілісі. Шляхетна й завжди ладна ніжно обдарувати вас своєю витонченістю й легкістю свого смутку. Одягнена в чорне вбрання з величезними білими комірами прозорої тканини. Стіни маленької вітальні були затулені брудними дзеркалами, затуманеними сіруватою пліснявою. В іншій кімнаті розташовувалася мала кухонька з короткою кушеткою. Можливо, ті люстра у вітальні мали збільшувати простір кімнати, створювати лабіринти оманливої глибини. Тепер ця вітальня стає моїм притулком, коли я хочу втекти від життя, яке часто обтяжує мене сумом і нудьгою. Упродовж мого уявного переселення я вдаюся до гри, яка полягає в тому, щоб не дати дзеркалам упіймати моє відображення. Бути чи не бути.

*Недорікою та дівчина була
що шкарбани взувала
і вбиралася в лахи
які щільно перса її облягали
тверді як камінь. Її кострубата мова
викликала одразу
бажання вкинути слово
між її белькотання навздогад
а коли це допомагало вона сміялася
аж тремтіла потішена
наче ви в її плоть увійшли душею.*

~ Дощ на повінь ~

[11, СЕРЕДА]

Сьогодні ввечері вітер несподівано вщух. Мигдаль перестав тремтіти й завмер на гілках, розцвічених призахідним сонцем. Я прогулявся до площі, аби почути фонтан, на який падала рожева тінь собору. Там я зустрів німецького архітектора Роланда Гунтера, який часто живе в Анг'ярі. Ми з ним добалакалися до того, що слід би створити маленький пересувний університет для вивчення й пошуку поетичних місцевостей. В одному з покинутих будинків із проваленим дахом було б непогано зробити фонтан із ринв; і це можна було б назвати «Будинком води».

[12, ЧЕТВЕР]

Лле дощ. Ми виїжджаємо в Кортону. Уздовж дороги до Віамаджо мисливці випускають собак у місцях, де вивішено повідомлення про заборону полювання. Мисливці відповідно навчають собак, а тоді спостерігають за ними в біноклі. На огороженій галявині, укритій сухою травою, я встигаю помітити розлюченого вепра, який біжить у бік зраного поля на межі з лісом, що розкинувся трохи вище. Соснова алея, що веде до Сан-Сеполькро, струшує сухі голки, що сиплються на нас дощем, разом із останніми краплями води. Небо вже ось-ось проясніє. За Анг'ярі потяглися поля з зеленим листям тютюну, обгорілими соняшниками, що позвішували голови з сухих стебел, і кукурудзою — ще не достиглою, але вже гордою своїми качанами. Кортону зустрічає нас кам'яними мурами етруських часів і маленькими площами в оточенні старовинних будинків. На розпечених сонцем стінах плавляться герби. Ми рухаємося в непрозорому повітрі, властивому снам. На зворотному шляху зупиняємося в Сан-Сеполькро, аби привітатися з «Воскресінням Христа» П'єро делла Франчески. Видається, наче краєвид на картині написаний з гір Монтефельтро. Отож, повертаючись, шукаємо ту гору, яка могла б надихнути великого художника. «Осьде вона!» — радісно вигукуємо разом, показуючи на Монтеботоліно.

*З гір потягнуло мрякою дрібною
тонкою наче шовк
останній подих літа загасивши
і я одягаю свій вельветовий піджак.*

[14, СУБОТА]

У мене відсутній вираз очей, як у вола, що тягне за собою плуг. Сідаю, підводжуся, ходжу; містечко спорожніло, нікого немає, я беруся до читання газет. Відриваюся від них, аби звести очі на мури площі. Містечко перетворилося на розбитий музичний інструмент. Курортники, які приїжджають сюди на літо, повернулися у свої міські нори.

[15, НЕДІЛЯ]

О сьомій вечора зробилося прохолодно, і я побіг сходами нагору, по теплий светр. Мав тривалу розмову з адвокатом Берті з Сан-Маріно — він відвідує одного чоловіка, який повсякчас передрікає таємничі небезпеки. Він налив кілька крапель оливкової олії на сковороду з холодною водою. Масло закипіло, і то був знак, що проти адвоката діє злий дух.

[19, ЧЕТВЕР]

У певному сенсі відчуваю ностальгію за злиднями, тобто за часами важких, але здорових стосунків із головними життєвими цінностями. Саме тому, зокрема, вчуваються мені часом пахощі смажених каштанів, які я хлопчиськом крадькома тягав із розпеченої жаровні. Я часто прошу відвезти мене й залишити самого в таких місцях — десь у горах, де стоять покинуті старі селянські хати. Я шукаю там не тільки минувшину, знаходжу також вологі запахи землі зі слідами курячих лапок. І скрегіт іржавих ринв. Нас п'янить дитинство — той час, коли ми почувалися безсмертними.

~ Дощ на повінь ~

[21, СУБОТА]

Іноді я чекаю на щось таке, чого сам нездатний визначити. Почуваюся наче в підвішеному стані. Виникає передчуття, на яке немає підстав. Здається, на мене має зійти осяяння і звістка про дивовижне відкриття. Справді, учора мене вразила одна зустріч. Піднімаючись випадковим звивистим провулком, ми опинилися перед перехнябленою одноповерховою хижею, два на три метри. Старенька, що в ній до недавніх пір мешкала, харчувалася тим, що збирала в горах, і лікувалася цілющими травами, що росли під стінами її хижі. Вона дивилася на світ крізь вузьку щілину вікна, прорізаного в камені у старовинний спосіб. Жила, відмиваючи брудні пляшки жорсткими листками рослини, яку тут називають скляною травою. У горах залишилися ще отакі скромні притулки, де закінчують життя на самоті старі селяни, єдиними родичами яких є земля, де вони народилися, і хмари. Ці люди годинами дивляться на світ зі свого маленького віконця, тримаючи напохваті й нюхаючи листя лимонної м'яти. Чому я відчув тугу, побачивши цю хижу з її убогістю? Я переконуюся, що моя пам'ять зберігає давні джерела життя, прожитого, можливо, іншими, хтозна-коли та хтозна-де. Того полудня в мене виникло відчуття, що я теж бував у тій халупі і спостерігав світ із тієї щілини.

*Навіть коли перед вікном
тяглися довгі струни зливи
однаково за ними проглядав
над горами яскравий місяць.*

[27, П'ЯТНИЦЯ]

Уряди-годи я сідаю в маленьке плетене крісло на відкритій терасі свого будинку. Переді мною масив гори з зеленою банею дубового гаю, а додолу, до самісінької річки Меса тягнуться зорані поля, серед яких самотньо стоять старі дуби. Просто перед очима, на постаменті огорожі,

яка з'єднає дві колони тераси, розкладені камінці, викрадені в річки. Серед них є уламки середньовічної цегли, вилизані та округло відшліфовані водою. Мініатюрний світ неподалік іншого, що розкинувся в долині. Між цими двома краєвидами піднімаються з краю долішньої тераси гілки інжиру з широким листям, прив'яленим нещодавньою спекою. Я часто питаю себе, чи закінчилася моя мандрівка саме цим тривалим перепочинком, чи, може, мені ще припаде до серця якийсь селище, загублене в сибірській тайзі або край водяних терас стародавніх рисових полів Китаю. Однак внутрішній голос відраджує мене від планування великих мандрів на майбутнє. Він радить мені обрати вже пройдений шлях, залишений позаду. Тобто повернутися додому й у ньому зачинитися, оглядаючи видноколи пам'яті. На жаль, паростки спокою прокльовуються на межі з жакливою тривогою. Лише зрідка трапляється знайти спокій у замках умиротворення.

[29, НЕДІЛЯ]

Сьогодні вранці я ходив похнюпивши голову, оглядаючи тріщини в дорозі, так, наче мене втомили відкриті ландшафти й широкі простори за лівим парапетом. Імовірно, час одягнути теплі штани — мабуть, вельветові.

*В давніші дні
Стискали друзям руки ми
на камені різьбили обіцянки.
Сьогодні все пусте
кого в обіймах стиснеш
то купа ганчірок лише.*

[30, ПОНЕДІЛОК]

Ми зустрілися з племінником Параджанова, Гаріком, у Ріміні, де він представляв свій короткий документальний фільм про будинок,

спорожнілий після дядькової смерті. Він розповів нам про похорон дядька в Єревані у перші дні червня 1900 року. Стояла спека під п'ятдесят градусів, і вода заледве капала з фонтанів. Піт збігав по руках юрми, піднесених, щоб торкнутися до відкритої труни, яку виносили з майбутнього музею Параджанова. Дошки труни дуже швидко просякли потом тих жалобних рук. Обличчя Параджанова, обкладене кубиками льоду, одразу набрало майже природного рожевуватого відтінку. Лід танув, випаровувався, і над труною піднявся легкий серпанок. Машина, яка повільно тягла рухому платформу з тілом небіжчика, зупинилася через неполадки з поршнями. Групи молодих людей негайно почали штовхати її. Місто почорніло від горя. Вулиці Єревана повільно перетинала темна тінь натовпу. Скоро почала даватися ознаки спраги. Діти спочатку просили води пошепки, потім — криком. Хтось почав лизати вологий мармур вислих фонтанів. Юрма так мучилася від спраги, що чимало людей із жалобної процесії стукали у двері будинків і просили пити. Аж доки люди поважнішого віку, які залишалися в прохолоді своїх помешкань, стали відчиняти вікна і двері, простягати руки зі склянками, повними води. І так тривало до самісінького кладовища, де вночі руками вирили могилу, як і належить робити для шанованих особистостей. Коли тіло опустили в могилу, люди стали навколішки й почали кидати на труну жмені землі, аж доки заповнили порожнечу могили.

*Часом тебе торкає запах
що його не чув ти роками
і одразу проходить кімнатою
те дівча з цеберком води.
Море тримає риб у своїх долонях.*

ЖОВТЕНЬ

~ *Килими сухого листя під ногами* ~

[3, ЧЕТВЕР]

Нарешті, після дощового літа, два розкішних дні жовтня, сухе листя під ногами й барви листопаду перед очима — аж до гори Карпенья, яка щоразу чекає на захід сонця, щоб узяти його на свої плечі, навіть коли Марек'я вже в сутінках.

*Трапляються осінні вечори
по вулицях
сухе кружляє листя
і шарудить під черевиками
коли вночі пошлють тебе купити сірників.*

[9, СЕРЕДА]

Сьогодні вранці я дістався покинутого містечка Трамарек'я, що неподалік від Бадії Тедальди. Я сів на сходинку в саду при якомусь будинку, де було безліч старих черевиків і акуратно зав'язаних в обремки кукурудзяних качанів. Я поїхав сюди, бо дізнався від Мари з Рофелле, що попід мурами покинутих будинків ростуть кущики цілющих трав, які тут розводили ще з давньоримських часів. Я знайшов ці низькі кривулясті стебельця, на яких трималися трохи вологі волохаті листочки. Отоді я влаштувався на сходинці в саду. Віяв вітер, грюкаючи незачиненими віконницями, і збирав докупити папірці у провулках. Потім почала здригатися земля, наче від рівномірного неквапливого гупання чогось важкого вдалині. Невдовзі серед розвалених хатин показався слон. Він був одним із тих слонів, яких Ганнібал, переваливши зі своєю армією через Альпи, вів на Рим. Цей

~ Дощ на повінь ~

велетень заблукав. Верхи на слоні сидів африканець, що заснув у нього на спині.

*Дощить і Папа у лікарні
а я стою коло вікна
дивлюсь на краплі що поволі
збігають швидкою.*

[11, п'ятниця]

Цими днями зручно вишукувати в іще зелених дубових гаях дикі фруктові дерева, що, уже вкриті жовтим осіннім листям, виділяються на контрастному тлі. Ми починаємо складати карту наших відкриттів, у яких мені допомагає маленький перламутровий бінокль, яким я поспілкувався в Москві у Большому театрі. Ми виявляємо двадцять вишень, укритих коралово-червоним листям, тринадцять груш із листям винного кольору й чотири яблуні, уже майже оголені, з маленькими рожевими плодами, нині вкрай рідкісними.

*Дівча
на землю постав цеберко з водою
і погляньмо разом додолю
на смужку блакитну моря
що на неї спирається небо.
Решту залишимо старості
яка простяглася в ліжку
силкуючись розплутати клубок.*

[13, неділя]

Сьогодні вранці знову, примостивши голову на подушку дивана, я думав, що маю неодмінно поїхати в Єрусалим, щоб дізнатися бодай щось про останні дні життя Ладиженського, великого художника, із яким

я познайомився в Росії. Він прагнув виїхати з Радянського Союзу й весь час думав про свого сина, який мешкав в Єрусалимі. Він примудрився емігрувати і сповнитися такого глибокого розпачу, що це привело його до самогубства. У моїй пам'яті оживають наші зустрічі в Москві — у його майстерні неподалік від Черьомушкінського ринку, куди ми з Лорою ходили по узбецькі абрикоси й білі самаркандські дині. Ладиженський малював із десяти років. Після революції, коли в Одесі ввійшли в моду татування, він наколював Леніна на плечах однолітків. Він покинув своє місто в 1940 році й більше туди не повертався. Однак писав лише картини свого дитинства в Одесі. У його величезній майстерні стояли притулені до стін численні полотна, що занурювали глядача в єврейський світ Одеси, яким він був до війни. Коні спекотного вечора стоять під старими балконами; юрма людей, убраних у білий льон, під каштанами на аляях; родини за столами в рожево-му весняному повітрі; лікарський екіпаж; самотній скрипаль, власник танцювальної зали; світлі столи з жовтавими сифонами газводи поруч із весільним тортом; поминки; єврейські вуличні музиканти; бідаки, що пиляють дерева вздовж доріг; трупарі; шкуродери; продавці кавунів; цигани-вогнежерці; кравець; бібліотека; бабусі, що загортають цукерки. На жодній із картин не видно неба. Світло піднімається від блакитної бруківки вулиць і площ. Коли ми його бачили востаннє, він сидів і крутив у руках мотузочку. Розповідав про одну зі своїх поїздок за Каспійське море, до Туркменії. На той час він був театральним художником і вирушив туди разом із трупом. Вони зупинилися в маленькому містечку, за яким починалися солончаки. Сонце повишувало озера, залишивши сіль на поверхні просоченого вологою ґрунту. Якогось ранку він вирішив навідатися на одне з тих соляних полів, що розляглися в неозорому просторі. Його черевики провалювалися в сіль, залишаючи глибокі сліди, які одразу заповнювала вода. Йому захотілося також подивитися на пеліканів: хтось казав, що бачив їх у цих краях. Він посувався вперед, оповитий хмарою теплої пари, яку сонце ще спромагалося витягати з вологої землі. Якоїсь миті йому здалося, що згряя великих птахів опустилася на соляне поле метрів за

~ Дощ на повінь ~

сто від нього. То були пелікани. Вони йшли назустріч, мовчки оточуючи його. Здавалося, що вони йому раділи, і він нахилився погладити одного з них. Йому ніяк не вдавалося торкнутися до спини жодного з птахів, а їхні дзьоби перетворювалися в нього в руках на порох. І коли нарешті в нього виникло припущення, чи не міраж він бачить, пелікани тут-таки зникли з соляної долини, ніби підтвердивши тим його здогад про те, що вони були тільки плодом уяви. А однак лопотіння численних крил над головою, десь понад смугою туманної суспензії, свідчило про те, що пелікани летіли в небі. Аж повіями їхніх крил художникові зірвало з голови крислатий капелюх, і він іще бігав соляною долиною, не одразу його спіймавши.

[21, ПОНЕДІЛОК]

Лука Чезарі приніс мені оберемок сухоцвіту, що є частиною скромного зеленого покриву нашої долини. Жмутик тоненьких щупалець із маленькими голівками засохлих квітів, які перетворюються на дум'яний пил. Він цвіте в червні, а збирають його восени. Мені здається, що саме по ці сухі куштики для свого монастиря Святого Аполлінарія в Монтефельтро вирушали в жовтні черниці — на схили, що спускаються до русла річки Марек'я. Потім вони розвішували кошики з зібраною травою на цвяхах і трапезували в повітрі, насиченому пахощами солодкуватого сіна.

*На всі важливі речі
слід дивитися навстоячки.*

[24, ЧЕТВЕР]

Небо ясне. Ми їдемо машиною до Мачано, щоб відшукати старе дерево горобини сорбо, уже повне стиглих плодів. Одне з небагатьох, що залишилися. Ми хочемо підвісити грона ягід на дерев'яних сволоках у кухні. Залишаючи асфальтоване шосе, повертаємо на середньовічні стежки

й нарешті виїжджаємо на стародавню римську дорогу. На жаль, землевласники рубають дерева, які позначали ці старовинні шляхи, і таким чином знищують послання з давнини. Я встиг побачити кам'яну стежку, якою вїжджали в Пеннабіллі перші єпископи. Один із них у жовтні неодмінно збирав сухе листя з тополь в околицях млина Бергантіні. Недарма, бо якщо кинути листя тополі в камін, то воно дуже запашне.

[30, СЕРЕДА]

Вітер грубо шарпає дерева навколо будинку й унизу, в долині. У мене під ногами хрупає мигдаль і волоські горіхи, земля всіяна розчавленим інжиром. Я зібрав із десятків іще зелених плодів хурми й недостиглу мушмулу. Насилу пригадую, якою теплою була в липні вода в річці й пахощі липового цвіту, розлиті в повітрі. Часто ввечері я дивлюся на вогонь у каміні. Три роки тому, 31 жовтня, помер Фелліні. Пригадую його прагнення до усамітнення, до оточення себе порожнім простором. Хіба що один мовчазний друг міг бути поруч, або Джульєтта, або секретарка, ладна вислухати його без жодних коментарів. Прикрощі багатьох звалюються на нього, і він намагається допомагати в їхньому розв'язанні, аби тільки не лунали у вуха постійно повторювані нарікання. Він проводив м'якою долонею, ледь торкаючись, по своєму ріденькому волоссю. Мандрівки й туристичні місця його дратували. Краще самому вигадувати власні світи в павільйоні № 5 Чінечіти. Він казав мені про Нью-Йорк як про золотаве місто, оскільки був підкорений його красою, коли літак піднімався над аеропортом. Наче каювся, що раніше дивився на це велетенське місто з байдужістю. Тепер усі наші дні, згаяні разом у його студії або на вулицях Рима, наші одкровення, жести — усе це зупиняється, осідає в моїх думках, як осідає пил на всіх предметах, навіть коли вони неоціненні.

*Коли горянин зауважив
що помирати час йому
з обійстям став прощатися своїм.*

~ Дощ на повінь ~

*Дерева в лісі під горою
просив пробачити що руки
рубав їм щоби у пекарню
на дрова продавати їх.
Дерева у саду погладив ніжно
не проминувши груші яблуні чи сливи
що сонцем повнились.
А на городі поглядом самим
салат попестив він
цибулю і капусту.
Та перше ніж лягти у ліжко
хоч як його долала втома
подався він до джерельця
води питної що з каміння бігла
вологим подихом гори
казав їй: «Водо! ти біжиш додолу
до моря, привітай його
яке я бачив тільки раз
воно мене зачарувало
бо звідси рискою голубою
воно мені завжди здавалось».*

[31, ЧЕТВЕР]

Середньовічні монастирі завжди зводили в пустельних місцях, де незаймана природа свідчила про присутність Бога. У добу Відродження люди зробилися центром Всесвіту й відчули себе досить могутніми, аби змінювати навколишній світ. Мій пошук місцин, якомога більш незайманих і диких, пов'язаний насамперед із бажанням відчувати атмосферу Творення Світу. Відкрити в собі первозданну, тваринну простоту сприйняття.

ЛИСТОПАД

~ З шарфом туману навколо шиї ~

[4, ПОНЕДІЛОК]

Від Петрелли-Гвіді спускаємося серпантинном у долину, під небом, набряклим хмарами, що їх де-не-де розрубала шабля сонячного повітря. Раптом за черговим поворотом виникають дві паралельні веселки. Відстань між ними метрів двісті. Швидко спускаємося, аби під'їхати до підніжжя небесних арок, що так ясно вималювалися на сірому небі. Більша з них народжувалася в маленькому яскраво-зеленому лузі на правому березі Марек'ї, а інша піднімалася просто з річки. Ми зупиняємося біля мосту й біжимо до ніг великої веселки. Дивом устигаємо занурити долоні в це перевесло райдужного пилу, що підноситься в небо, і майже одразу все зникає, залишивши тільки ледь відчутну вологу на шкірі, як буває від котячого дихання. Удома на мене чекає звістка про те, що вісім тисяч кілометрів льоду почали танути під вогнем вулкана Ватнайекулла, і тисячі грязьових потоків збігають у море. На щастя, у тій-таки газеті — оголошення про те, що в Пола Анки вивалилася вставна щелепа під час концерту.

[7, ЧЕТВЕР]

Вітер торгає Італію. На площі в Пеннабіллі він шарпає вуха вірянам, які виходять із церкви. Я повернувся додому, насунувши кашкета на брови і тримаючи його обома руками. Останні метри перед будинком долаю задкуючи, мов рак. На мене чекав молодий чоловік із борідкою. Один із тих юних європейців, які чіпляються передусім за поетичні пориви, що йдуть зі Сходу. Кінець другого тисячоліття спирається на їхні тендітні плечі й на духовність, яку випромінюють їхні очі. Він привіз мені від Параджанова листа, якого той вручив йому

в Грузії перед смертю. Потім юнак говорив про свою любов до Персії, до її свіжого і сповненого енергії повітря, яке огортає вас в Ісфахані, після повернення з пустелі. Він пішов із нашого будинку й у темряві алеї сказав мені — ймовірно, вловивши смуток у моїх очах: «У персів сонячний смуток».

[9, СУБОТА]

Цьому будинку бракує осінніх барв. Хотілося б усюди навколо бачити жовте листя, перш ніж залишаться самі тільки оголені гілки мигдалю. Деревя інжиру згортають своє сухе листя, що на землі здається подібним до покошлячених сигар. Щоправда, королівська мушмула тримає свої прекрасні листочки з завзяттям акробата, який, зірвавшись із каната, повисає на ньому, злякано погойдуючись. Думаю посадити хоча б один гірський клен і ще якісь дерева, що позначали би для мене осінь. Мені подобається, коли падає барвисте листя. Покоївка повідомляє мені, що мільйони африканців із Заїру йдуть невідомо куди.

І масово «падають», конаючи з голоду.

[10, НЕДІЛЯ]

Ось уже кілька днів я збираю сухе листя. Спершу я збирав у горах, а тепер спускаюся нижче, бо там, нагорі, дерева вже остаточно оголилися. Я наповнив листям порожні коробки з-під взуття, які подарував мені один мандрівний торговець. Три коробки з червоним листям вишні, дві — з жовтими листками гірського клена й одна з листям королівської мушмули. Кілька листків я заклав між сторінками книжок, і зараз вони розправилися й затверділи тонкими пластинками старовинного золота. Але більшу частину я почав уживати для розпалювання вогню в каміні. Беру сухе листя жменями і кладу між іще сирих дров. Вогонь від вишневого листя відрізняється від полум'я, що дає мушмула. Уся моя ніжність, із якою я їх збирав, обернулася злом.

*Серед луки широкої
в долині самотня дичка стояла
вбрана вся у листя червоне
впасти готове.
Чекали ми — я і листя —
на порив осіннього вітру.*

[17, НЕДІЛЯ]

Ми приїхали в Сольяно, що на Рубіконі, того дня, коли з римських печер виймали дозрілий сир. Але я найперше хотів відвідати маленький музей звукозапису, який Роберто Паренті влаштував у власному будинку. Три кімнати, повні платівок, грамофонів, воскових циліндрів і публікацій. У нього є німецька платівка на 78 обертів, записана в 1913 році з нагоди святкування ювілею кайзера Франца Йосифа. Я захотів прослухати її. Запис починався з гімну на честь кайзера у виконанні хору й оркестру. У світі є лише шість екземплярів цієї платівки. Надворі туман геть приховав краєвид. Де-не-де лише прозирають клаптики червоного листя на виноградній лозі, що прибрала вже цілком зимового вигляду. Під велетенськими згустками туманної вати ми не можемо розгледіти старовинні містечка Ронтаньяно, Монтеджеллі та Барлотто. На мить показується вантажівка, що приїхала з Сардинії — із солодощами для родин пастухів-сардинців, що мешкають у цих ущелинах. Ми зупиняємося на вершині гори Мелето, найвищої точки в цій місцевості. Я опиняюся поруч із колоною червоної цегли, метр завширшки і два метри завтовшки. Указуючи на різні місця величезного килима туману, який укриває всю долину аж до моря, юнак, що супроводжує нас, пояснює, де в ясну погоду ми могли б чітко бачити Сан-Маріно, Сан-Лео й Ріміні. На жаль, під нами лише молочна хмара. Відтак починаю оглядати колону поруч із собою й зауважую велику меморіальну дошку білого мармуру з уже витертим написом. Убогий пам'ятник, споруджений із волі фашистів Ронтаньяно на вшанування пам'яті чотирьох молодих німців, які з літаком упали на цю гору в 1944 році. Намагаюся прочитати

посвяту, але марно, бо темна фарба зникла з заглиблень вирізьблених літер. Тоді видираюся на край широкого фундаменту колони й починаю погладжувати мармурову плиту у надії розшифрувати літери навпомацки. Я перебував між двома світами, похованими щільною білиною. Справді, тим часом, як очі мої силувалися розрізнити в морі туману, який заповнив долину, бодай обриси гір Сан-Лео й Сан-Марино, мої пальці, ковзаючи маленькими заглибленнями літер на білосніжній дошці, намагалися відтворити імена тих чотирьох молодиків. Мені видався цікавим і дивним той факт, що впродовж короткого часу я почув гімн кайзеру й ось — тепер намагався розібрати імена німців. Помалу я спромігся прочитати всі чотири імені: Отто, Фрідріх, Гайнц і Йоганнес. Хто знає, можливо, за ці п'ятдесят років комусь випадково потрапив до рук той камінь, на якому під час мого полону в Цігенайні я написав своє ім'я одного ранку в травні 1944 року.

[21, ЧЕТВЕР]

Туман сьогодні має голос джерела, що біжить усередині нього. Це безформна маса пари, яка іноді дозволяє розгледіти дерева, схожі на м'яких звірів, що витягуються або ростуть у небо. Мисливці стріляють навмання всередині великих згустків пари, яка сховала пташині крила й кабанячі шкури. У вікно кімнати з каміном мені добре видно верхівку мушмули. Її атакують голодні горобці. Прилетів важкий дрізд і, розгойдуючись на гілках, енергійно скльовував плоди, що я залишив на дереві. Плід мушмули на горішній гілці не витримав удару гострого дзьоба й упав на землю. Я тихенько відчинив вікно й пошепки порадив дрозду бути надалі обережнішим. Він подивився на мене й одразу збив іще два плоди.

[29, П'ЯТНИЦЯ]

У чотирьох стінах, які захищають мене від бур й холоднечі, утішає факт співчуття до самого себе.

Ця наша ніжність до нас самих — вона єдине, що може нас посправжньому зворушити. Коли мене охоплює невдоволення всім навколо, я починаю вдивлятися в навколишні предмети. Учора мені був за компанію камінь.

Він порадив брати приклад із його нерухомості, і тоді я припинив жестикулювати й довгий час дивився на краплі дощу, застигли на шибках скляних дверей. Запалені лампи кабінету відбивалися в міріадах краплин. Здавалося, ми з каменем застигли всередині однієї люстри, зібраної з тисячі крижаних перлин. Думки вели мене стежками, які губилися в безвісті.

*Трапляється у річ
я втуплююсь як от у келих
аж доки вже його не бачу
і я мов мильна бульбашка яка
летить куди не знати!*

ГРУДЕНЬ

~ Зі словами казок над вогнем ~

[2, ПОНЕДІЛОК]

Я підвівся з крісла, щоб зачинити ледь прочинені двері з кабінету до кухні, і зупинився, зацікавлений виглядом кухні, побаченої крізь щілину. Старовинні сифони для газводи в рядочок на полиці грали святковими барвами в сірому буденному оточенні. Так я відкрив іще один рідкісний ракурс, що дозволяє помітити щось нове в будинку. Я питав себе, у скількох різних проекціях я міг би відкривати самого себе.

~ Дощ на повінь ~

*На фото в журналі
я побачив плечі
вони були подібні до батькових.*

[4, СЕРЕДА]

Учора ввечері туман огортав усю долину й дістався до гілок мушмули просто перед вікном. Зникло все навколо будинку, і звуки втрачали свою чіткість і лункість, наче вони теж понамокали. Лець чутні, вони розтягувалися у просторі, ніби хтось волочив їх за волосся. А я стояв і дивився, втупивши очі в попіл, час від часу відшукуючи в пам'яті кольорові думки.

[10, ВІВТОРОК]

Російські туристи — зокрема, розкішні проститутки, — які прибувають на Адріатику, одягаються тепер із великою елегантністю. Армані, Кріція, Валентіно не сходять їм із вуст, ніби то імена їхніх близьких родичів. Згадані переміни відзначає також літня росіянка — продавчиня з Сан-Марино, яка відчайдушно тужить за Росією, де має маленьку квартиру в Москві, а могили її рідних розкидані по цвинтарях України.

У ці туманні дні їй часто пригадується давня прогулянка з собакою — о шостій ранку, у своєму районі на периферії міста. Стояв туман, і собака часто зупинявся, гублячи напрямок. Раптом із вікна останнього поверху психіатричної лікарні, повз яку вона проходила, зарепетував хлопець, якого жінка лець бачила. Учепившись у ґрати, він волав: «Люді, где ви?!» («Люди, де ви?!») Перелякавшись, вона пустила з рук собачу шворку.

А тепер, коли вона вранці дивиться з високих терас маленької республіки, то чувається іноді сестрою того зневіреного божевільного і згадує його крик. Тоді їй теж хочеться кинути в заволочену туманом долину: «Люді, где ви?!»

[13, П'ЯТНИЦЯ]

У житті кожної людини трапляється день відкриття всієї краси світу. Потім, навіть якщо проживеш ще тисячу років, чекатимеш тільки на повторення тієї зустрічі з красою світу. Є метелики, що живуть лише одну добу, і той єдиний день життя стає спалахом усіх бажань і їхнього задоволення.

[15, НЕДІЛЯ]

Щоразу, коли хто-небудь спрямовує погляд на загадки Всесвіту й розвіює таємниці, що оточують нас, він пускає тріщини в непевній будівлі й посилює мої сумніви, спрагли до сутінків. Що більше сумнівів, то ширші можливості знайти сховок переляканим умам. Я не даю очам зазирати в завулки впевненості.

*Буває мої вірші схожими
мені здаються на забуті речі.
Придались би розплетені слова
позбавлені історій як ота
людина при смерті яка
слів не шукає
прощаючись зі світом.*

[19, ЧЕТВЕР]

Звістка про смерть Мастроянні щойно дійшла до мене в Пеннабіллі, але не вразила ножом у груди, бо я вже кілька місяців на неї чекав страждаючи. Натомість я відчув заціпеніння від того, що нарешті мені відкрилося повне мовчання. Я відчув, як щось розпускається всередині мене, заглушаючи гуки і звуки світу, мов той сніг, що завалив усю нашу долину.

~ Дощ на повінь ~

[20, п'ятниця]

Йти на поклик дзвону, що приводить нас до сільського пароха, стояти, притулившись до стіни маленької сільської каплички, імовірно, байдуже слухаючи релігійні речення. Часто заспокоєння приходить до тебе від почуття смирення в слухняності; завжди ж бо простіше перекласти на інших відповідальність за наші прикроці. Учора ввечері я відвідав монастир Саяно, нещодавно відновлений, де нині порядкують четверо чи п'ятеро молодих ченців із Колумбії. Уважно оглянувши бронзову браму церкви, дар Арнальдо Помодоро, я ввійшов усередину й на тривалий час завмер перед фрескою з зображенням Мадонни, лик якої майже повністю стерся. До мене долинали слова сповіді якогось селянина, переконаного, імовірно, що лункіші слова покаяння видадуться більш переконливими Йому, хто не надто дослухається до смислу наших слів. Вийшовши з церкви, я сів на виступ скелі. Подумав, що слід шукати зло і спрямовувати його проти нашого марнославства й нашого постійного невдоволення. У такий спосіб, можливо, ми віднайдемо цілющу невпевненість.

[21, субота]

А однак ще висіло сонце над хребтами далеких гір на краю долини, коли в повітрі над річкою спурхнули білі метелики. З тераси я добре бачив усі будиночки й середньовічні містечка, які ледь витикалися з дубових лісів, що лежать каптурами на вершинах. Я не випускав із поля зору «сонячного поля», уже зеленого від озимої пшениці — у найперших променях світанку. Несподівано весь цей світ дещо потемнів, і пилок потеплілого повітря став липнути до шкіри. Ті, що мені видавалися маленькими обрідними білими метеликами, миттєво перетворилися на мільйони сніжнок, які вертикально прокреслювали небо. Але за цим неосяжним мереживом так само чітко прозиравав звичний краєвид. Сніг падав на мене й на наш сад. Моя дружина вибігла з дому і знову вручила мені старі газети. Ми мусили прикрити ними квіти, зокрема — герань і худенькі куцики

олеандрів. Могло видатися, що я згортаю газетні ворочки для бакалійних товарів на продаж. Спускалися сутінки, але долина, вибілена снігом, робилася яснішою й піднімалася в сірому повітрі вже темного неба.

[23, ПОНЕДІЛОК]

Іде сніг, і мені вибілюються думки. Хотілось би покинути будь-яку діяльність. Перебирати в руках дерев'яні пацьорки. Невдовзі життя вибухне виснажливими зимовими святами. Хотілось би відзначати їх із простими людьми, що зберегли сором'язливість в очах. З людьми, що нарізають ножем і їдять свій хліб навпіл зі стражданнями. З людьми, які балакають до тварин. Часто трапляється, що розрада й певна ясність приходять до мене від непередбачуваних прикмет і передчуттів, геть випадково. Закручені думки, сповнені таємниці. Вони далекі від нашого зарозумілого раціоналізму. Схилитися, щоб слухати дерева або кострубаті сповіді неписьменної пам'яті. Я часто плаваю всередині «нічного виміру нашого буття», як хтось чудово це визначив свого часу. І тоді я можу покладатися тільки на щось таке, що уникає правил абсолютної логіки. Я добре почуваюся в атмосфері заходу сонця, бо тоді я здаюся собі невід'ємною частиною надвечір'я. Я розливаюся в ньому, як розливаються в повітрі пахощі, розчиняюся, як розтерті художником пігменти розчиняються в олії, перетворюючись на фарбу. Я від усього звільняюся, ні за що не чіпляюся. Може, і краще було раніше, коли в годину заходу сонця я був компактною і твердою субстанцією.

*Не пам'ятаю дня
ані години
та наближалось Різдво і я побачив
перо пташине падало з дзвіниці
я зачаровано дивився вгору
неначе то я сам лечу
і тихо так на землю опустився
нечувано легкий.*

~ Дощ на повінь ~

[27, п'ятниця]

Московське Різдво у спорожнілому готелі «Метрополь» усі лампи, люстри і бра, почеплені на мармур стін, робить схожими на величезні замерзлі сльози. Таксі мчить мене холодними вулицями Москви, і я смакую всю глибину болю чоловіка, що почувается у вигнанні. Проїжджаємо муровані стіни й золоті бані. Сніг приховав усі потворності мегаполіса, залишивши на огляд лише верхівки церков і червоную цеглу ренесансних мурів.

[31, вівторок]

Від певного часу не полишає мене думка про одну виставу. Її темою є Всесвітній потоп у театрі маріонеток. Розсувається завіса, і на сцену згори опускається біле полотно, на тло якого проектується дощ. Потім опускається іще один такий екран, а тоді ще і ще. Загалом, по черзі опускаються п'ять чи шість сторінок дощу — під гуркіт грому і спалахи блискавок. Над головами ляльок, що зайняли місця в невеличкому партері, теж повисають дощові полотна. Поступово на тих підвішених сторінках вимальовуються силуети найбільш упізнаваних міст світу: Рим, Париж, Нью-Йорк, Москва. На тлі ж полотен, що висять над головами ляльок у ролі публіки, виникають обриси гір і краєвиди. Так само внизу сторінок починає проступати вода — вона прибуває й поступово піднімається, поглинаючи пейзажі й міста, а на поверхні залишається плавати саме сміття. Тоді всі сторінки зникають, злітаючи вгору. Однак ми помічаємо, що вся сцена залита справжньою водою, яка щедро хлюпає просто в залу, до крісел глядачів. Лялькову публіку охоплює паніка, глядачі кидаються врозтіч, але марно — більша частина маріонеткового світу затоплена. Лунає голос, який повторює слова біблійного тексту:

...Ось бо по семи днях, води потопу вкрили землю. І прибула вода, і сильно збільшилась вона на землі, і покрила всі гори високі, що під небом усім. І вимерло всяке тіло, що рухається на землі: серед птаства,

і серед скотини, і серед звірини, і серед усіх плазунів, що плазують по землі, і кожна людина. Усе, що в ніздрях його дух життя, з усього, що на суходолі — вимерло було. І зостався тільки Ной та те, що з ним у ковчезі було.*

Ми бачимо маленький паперовий ковчег, що пливе поверхнею води, яка затопила ляльковий театрик.

Якоїсь миті нашого життя падають стіни кімнат і мури країв, які ми бачили й у яких мешкали, і залишаються лише прозорі перегородки пам'яті.

---

* Для цитати з Біблії використано текст класичного перекладу Івана Огієнка, скорочений, відповідно до італійського тексту, як у автора (прим. пер.).

Зі збірки
~ Книга покинутих церков ~

ДОЛИНА БІЛИХ ЦЕРКОВ

Їх було дванадцять, білих церков, що височіли в долині. Найперше повивалювалося скло з усіх шибок, тоді цвяхи почали теліпатися у прогнилій плоті дверного полотна, розіп'ятого на хрестовинах, поїдених шашелем.

Того року, коли дощ лив ціле літо аж до перших ярмарків у жовтні, трухлява деревина геть висипалася з усіх дверей і залишилися самі решітки з довгих дверних цвяхів — прозорі, наче велетенське павутиння. А якогось дня знявся буревій і видмухав навіть оті цвяхи, так що й сліду не зосталося від старовинних дверей.

У церквах стали хазяйнувати птахи, сповнивши нефи галасом і пір'ям, що опускалося з-під стелі на підлогу, наче з крил небесних янголів у польоті.

Певної ночі геть усі церкви раптом звалилися.

Верховинець під Бадією*, підносячи правицею ціпок, показує вам додолу, туди, де в межигір'ї купи каміння виблискують, наче вкриті слизом велетенські равлики.

---

* Валь Бадія — населена переважно ладинами долина в межигір'ї вздовж річки Гадера у Високому Адідже, або т. зв. Південному Тіролі (*прим. пер.*).

ШПАРИНИ

/ донові Франческо Фускіні /

У П'єтра-Рубб'я був такий дзвін, що дзвонив сам собою, хоч би ніхто й не смикав біла. Був тоді серпень місяць, і люди сходилися звідусіль, приносячи з собою ослінчики, або сідали на камені чи просто на траві.

Щопонеділка, точно об одинадцятій ранку, било починало розгойдуватись, а тоді — гупати в дзвін. Від передзвону двигтіло повітря й закладало вуха. Ластівки й горобці стрілами спурхували геть із дзвіниці; деякі з них спохвату залітали в будинки, билися голівками об стіни і дзеркала, гублячи пір'я на ліжка.

Історія дзвону, що дзвонив сам собою, тривала одне літо, а тоді він геть перестав дзвонити, хоч би навіть хто смикав било: дзвін заплішило.

Тимчасом тамтешні мешканці розбрелися по світу, і самі тільки старі залишилися в селі — споглядали, як минає час: небом понад долиною, ген до моря.

Церква вся в тріщинах, двері замкнені на клямку. Неділями старі стають довкола церкви навколішки перед мурами й у шпарини вигукують свої гріхи так, щоб слова долинули до олтаря, на якому лежить ложка, розколотий свічник і куряче яйце.

Малюк, що мешкає в діда серед решти старих, у неділю теж стає навколішки перед шпариною, але одразу починає плакати, бо не може пригадати за собою жодного гріха. На щастя, дід завжди поруч і пошепки йому позичає кілька гріхів.

ЧОРНА ПЛЯМА

Вуглярі збудували собі хижу, яка правила їм за церкву. Стоси дров утворювали стіни; а стріху зробили з хмизу.

Коли на Успіння Богородиці в середині серпня священник служив відправу, прочани майже завжди тулилися всередині, бо вже дощило, і листя в лісі лопотало під струменями води.

Однієї жовтневої ночі тисяча дев'ятсот п'ятдесятого року блискавка вдарила просто в церкву й ущент її спалила.

Нині люди з долини збираються тут, аби помолитися навколо чорної плями, де вигоріла земля, а коли зводять очі вгору, то на якусь мить бачать перед собою хижу — якою вона була ще до удару блискавки.

Полуденок

Неподалік від Сольяно власник крамниці, у якій продається все на світі, викупив невелику покинуту церковку в лісі й переобладнав її на склад для унітазів, які він продає у приморські готелі.

Якоїсь неділі зранку він зачинився в колишній церкві, щоб оглянути й перерахувати унітази, вишикувані ярусами вздовж мурів, укритих фресками, які поїла цвіль.

Завершивши ревізію, він усівся коло вівтаря, аби перепочити — аж раптом бачить поруч себе тацю, а на ній парує горнятко й лежать грінки з маслом. Він спантеличено роззирається довкола, бо саме того ранку не поснідав. «Розважмо: я ввійшов сюди сам і зачинив за собою двері на засув. То хто ж оце приніс?» Від того дня в нього в голові рояться думки, яких він доти не мав.

Слова всередині каменя

У підпіллі священницького дому Каноніка дель Розаріо знайшли мерців, що відійшли — як були — сидячи. Усі вони мали на ногах барвисті шкарпетки, які ото в давніші часи плели з решток зношених светрів.

З дірки у фундаменті вивалився чудернацький камінь, що насправді був тільки подібним до каменя. Згодом з'ясувалося, що то книжка, чи пак — груба книга, зшита міцним шпагатом.

Голландський професор, обстеживши й вивчивши знахідку, визначив, що йдеться про щоденник святого, колись похованого в церкві, але мощі якого давно викрали. За рік досліджень, озброївшись товстими, як дно пляшки, лупами, професор спромігся дещо прочитати в камені. Перш за все оці слова: «Понад самого Бога нема нікого».

ВІВЦЯ

Монастир лежить у самісінькому кінці ґрунтового шляху, помережаного відбитками овечих копит, бо в травні ті загрузали тут у багнуці. Останній чернець помер стоячи, прихилившись до колони.

Рік тому монастир узяв в оренду вівчар, що ціле літо сидить на цямрині колодязя посеред двору й торкає ціпком овець, які скубуть траву навколо нього.

Господар, синьйор із П'яченци, приїхав на Успіння Богородиці в середині серпня, аби подихати свіжим повітрям. Він сидить під причілком, обіпершись на військову розкладайку й, заплющивши очі, потягує пиво з пляшки. Упродовж усього дня вони з вівчарем вряди-годи обмінюються поглядами, ані слова один до одного не промовляючи.

Коли одна з овець, покинувши щипати траву, іде лащитися до синьйора з П'яченци, вівчар негайно спускає собаку, щоб той повернув її назад у двір. Вівця зараз піднімає голову й не знає, на кого зважати. Раптом вона кидається у двері під склепіннями й забігає в церкву, між розкидану по підлозі картоплю й порожні пляшки.

Спершу собака, потім вівчар і, нарешті, синьйор з П'яченци шукали вівцю в церкві, але та наче канула.

Дехто твердить, що на картині, яка зображає Святого Антонія в оточенні різних тварин, є одна вівця, якої там раніше не було.

РІВЧАЧОК

Відколи в Біче* помер чоловік, вона здебільшого балакає до курки. Сидячи на східцях ганку, жінка частує свою улюбленицю замоченими висівками з каструлі.

Тоді курка йде на прогулянку — на площу або ще кудись, куди їй заманеться. Згодом Біче виходить на вулицю й розпитує дітлахів, чи не бачив хто, куди пішла курка. Щоранку вони з куркою вдвох заходять до церкви, де на мурі було зображення Мадонни на троні, — вона в тисяча дев'ятсот чотирнадцятому плакала напередодні Першої світової війни. Тоді всі жінки Ріміні й Равенни приходили сюди помолитися за своїх синів і чоловіків, які перебували в небезпеці.

Потім війна закінчилася, і вже хто з неї повернувся, той повернувся. Вода капотіла зі стелі, а потім сніг провалив покрівлю.

Церква стояла геть занедбана, живопис поступово облупився з муру й перетерся на порошок. З усього образу зостався тільки рівчачок у тиньку від сліз Мадонни в дні її плачу.

Біче стає навколішки перед цим кривим жолобком, і курка присідає поруч із нею.

ДЗВІН

/ Ніно Кампані** /

Церква стоїть неподалік цвинтаря, де похована дівчина на ім'я Унікетта. Щоб оглянути дзвін, чи не древніший за саму гору, треба видертися на дзвіницю — з метр завширшки — спершу драбиною до середини

---

* Біче — пестлива форма імені Беатріче (прим. пер.).

** Романьольською прізвище *Сатрèна* відповідає слову «дзвін» (прим. пер.).

дзвіниці, там пролізти отвором у мурі всередину, а далі — іншою драбиною, іще вище. Ніхто не знає, хто зробив дзвін і якого року.

Якогось дня прибув учений із Сантарканджело, вісімдесятилітній чоловік, що досліджує письмена у старовинних книгах або на каменях. Друг із Пеннабіллі допоміг йому мало-помалу видертися однією, а потім другою драбиною, аж доки вони, заледве живі з утоми, дісталися дзвона.

Щойно професор побачив старезний дзвін, що висить під склепінням дзвіниці просто над проваллям, він обхопив його обома руками і стискав в обіймах упродовж десяти хвилин, наче сина, що повернувся з війни. Потім відірвався від нього, і вони з другом обережно зійшли додолу обома драбинами.

Щойно спустившись, професор енергійно обтрусив пальто від пилюки і сказав, що дзвін відлив Якобус Аретінус у 1316 році. Як він спромігся розгадати цю загадку, відомо тільки Всевишньому, бо на тому боці, який можна оглянути, дзвін гладесенький і на ньому немає жодної дати.

Утім, через рік професор розповів, що напис міститься на протилежному боці дзвона, і він прочитав його, обмацуючи пальцями. Ось чому він обнімав дзвін — із цієї лише метою.

ВЕЛИКА ЦЕРКВА

Кінотеатр «Зала Еден», куди взимку старі приходили з грілками і де глядачі стежили за історіями про слонів, зачинений уже десять років.

Але час від часу священик показує тут документальний фільм про Велику Церкву, якою вона була, перш ніж її висадили в повітря, бо потребували щебеню для шляхів. А церква ж та була, стояла на стрімчаку, величному, як гора.

У фільмі можна побачити дзвіницю, навколо якої пурхають голуби, а всередині церква сповнена відблисків із великих вітражів.

Мій батько саме закурював сигару того ранку, як її підірвали, а в небо здійнялася хмара пилу, у якій скалки дзвонів гули, наче оси, разом із уламками мармуру, на яких викарбувані імена двох хлопців, що загинули на війні.

Але тепер, на екрані кінотеатру, Велика Церква знов ціла-цілісінька, і люди залишають залу вдоволені.

ВИШНЕВЕ ЛИСТЯ

/ Андрієві Тарковському /

Над Кастельдельчі височіє церква без покрівлі, мури якої спираються на віги вишневого дерева, що проросло крізь підлогу й гілками торкає небо.

У квітні вишня в цвіту, і біле марево повільно спускається з дерева, лягаючи в долину; тоді приходиться час плодів, і дрозди та лісовептаство ласують ягодами; тим часом листя починає червоніти й потроху опадає з дерева.

Коли хто-небудь вступає в церковні мури, аби просити про якусь благо, і саме цієї миті падає листочок, це вважається знаком згори й означає, що прохання прийняте прихильно.

Тарковський сюди навідався в листопаді й хотів просити про щось дуже велике, але листя вже геть облетіло й тепер правило за ліжку для двох овець, що спали на ньому.

ЧШ-Ш!

/ П'єрі Бенедетті /

Священик парафії Монтеабреве ще два тижні тому почувався добре. Раптом він упав на ліжку й помер, обіпершись головою на двох блакитних павичів, намальованих на стіні.

І саме за секунду до того, як назавжди заплющити очі, він подивився на свою племінницю, що сиділа поруч, і, піднісши вказівний палець до вуст, сказав тихо, наче відітхнув: «Чш-ш!» Себто він звелів їй мовчати.

Мовчати про що? Чи то йому вже вчувалися інші голоси? Можливо, музика лунала йому з високості? Чи племінниці не варто було нікому розповідати, що він помирає? Чи, може, то була порада взагалі якнайменше балакати без потреби? Чи то він собі самому наказував утриматися від слів, що пекли йому в роті?

З того дня племінниця, зрозумівши, що такі речі ні з ким не треба обговорювати, часто повертається в ту кімнату, аби поглянути на двох блакитних павичів, які поступово зникають із муру.

БІЛИЙ КІНЬ

Я не міг звільнитися від того паскудства, що залишив мені в голові сон. Уві сні мені привиділась оголена Мадонна, прив'язана під червом білого бігового коня, і я бачив її всюди, хоч би навіть вдивлявся в каміння, яким біжать води Марек'ї, такої прозорої, що, здається, її в тому руслі немає.

Тоді нав'язливе видиво таки залишило мене, і я рушив піщаною стежкою, що веде до акацій на березі: вони завмерли, простягнувши до сонця нерухомі листочки; якщо раптом один упаде, одірвавшись од своєї галузки, тут-таки за ним облітає сотня інших із усіх гілок.

А потім, так само несподівано, знову все завмирає, наче за помахом чарівної палички. І це стається не через раптовий повів вітру, а ймовірно, тому, що старі листочки хочуть померти всі разом.

Коли я дійшов до каплиці святої Вероніки, то побачив, що вона перетворена на стайню. Білий кінь, абсолютно схожий на того, що я бачив уві сні. Що далі? Далі я втік звідти.

НЕСЛУХНЯНА КУРКА

З Кайолетто забрали навіть небіжчиків, залишивши ями, які потім заповнила вода. Хати стоять пустою.

Усередині церкви, що сховалася в горіховому гаю, Святий Антоній із пап'є-маше зостався стояти серед лопат і драбин. Колись, як відзначали велике свято, зображення святого везли волами у процесії, і прочани клали йому під ноги курей, голубів та кроликів, що мали перебути цілу ніч на тому возі, замкнені всередині церкви.

Церковний сторож за вівтарем стежив, щоб яка тварина не пішла геть від сутани Святого Антонія.

Якось, такої саме ночі, одна курка почала дибати церквою, а вранці сторож перед усіма винуватив її в негідній поведінці.

Священик, який роздавав вірянам благословенних тваринок, що їм судилося дожити до глибокої старості, бо тепер вони приносили своїм власникам щастя, не знав, що робити з неслухняною куркою, якої ніхто не хотів брати.

Сутеніло, і повітряні кульки здувалися над дитячими голівками, урешті-решт, священик віддав неслухняну курку біднякові, який узяв її під пахву й пішов, щоб негайно з'їсти.

Коли приходить жовтень, Святий Антоній слухає, як із глухуватим стукотом падають на церковні плити горіхи, а тоді з тріском розщеплюються.

Уночі дикі тварини все з'їдають, а потім чухають спини об церковні мури, таким чином висловлюючи подяку святому.

ЧЕРНИЧИЙ САД

Після зсуву тисяча дев'ятисотого року монастир черниць, які дали обітницю ні з ким не спілкуватися, увесь пішов тріщинами й поступово звалився.

На пагорбі від нього не лишилося навіть цвяхів. Тільки рожеві цеглини видніються в траві, позначаючи, де були підвалини.

Натомість зберігся сад, що його раніше приховували мури монастирської огорожі. Сад, у який черниці виходили, аби подихати свіжим повітрям і помилуватися на тремтіння бджолиних гузок над чашечками квітів чи на тріпотіння крил метелика над стокротками.

Живоплоти з зеленим листям, розцвічені гілочками троянд, теракотові горщики з геранню, кущі дроку, деревця бузку й усі польові квіти донині бувають у тому саду, а гравієві стежки досі не поросли травною.

Одного разу сюди навідався керівник сільського оркестру, і йому подумалося, що ластівки на електричних дротах, які досі тягнуться через занедбаний сад, подібні до музичних нот, написаних на небі. Він почав співати музику, що бачив перед собою, і то були священні гімни.

Нині мало хто приходить, щоб оглянути сад, але іноді, вечорами, чути, як дихає листя.

Зі збірки
~ Куревій ~

КУРЕВІЙ

У Долині Кратерів раз чи два на сто років буває вітер, що його називають Куревієм. Він піднімається з глибин землі сухими кратерами і впродовж трьох днів, мов шорстким котячим язиком, лиже будинки й обличчя тамтешніх мешканців. А тоді кожне втрачає пам'ять, і діти не впізнають батьків, дружини — чоловіків, наречені — наречених, батьки — дітей, і все опановує хаос нових почуттів.

Потім вітер стихає, кратери втягують його назад, і помалу все стає як перше, і ніхто не пам'ятає, що відбувалося впродовж трьох днів Куревію.

ЧОРНЕ ДЕРЕВО

В Узбекистані, де червоні й білі скелі громадаються горами над долиною садів, яка межує з пустелею, люди прохають див, чіпляючи стрічечки тканини на гілки священних дерев та кущі тамариксу по берегах невеликого озерця в пустелі оддалік Самарканда. Є жінки, що виконують цей покутний ритуал, аби народити сина, і день за днем приходять у ту місцину, повну скорпіонів, причаєних часом у тіні поодиноких великих каменів або запорошених чагарників. Люди приходять до святих дерев по здоров'я для родича, що в небезпеці, або, можливо, по якусь іншу, таємну милість. Досить почепити на одну з численних галузок свою персональну стрічку і трішки постояти там

знічев'я. Трапляються дні, коли ті дерева закосичені стрічками так густо, що здається, мовби вони в цвіту — надто в роки воєн і пошестей.

Найулюбленишим деревом є великий карагач*. Цілорічно без листя, яке зривають, аби звільнити місце для своїх стрічечок спрагли благодаті руки, дерево стоїть у кількадеметровій ущелині між двома горами, що відділяють пустелю від абрикосових садів. Одна гора червона, інша біла. Щовечора народжений у пустелі вітер усмоктується крізь ту горловину ще теплим листям абрикосів і жовтими від сонця плодами.

Паломники, що приходять прохати милостей, записують свої бажання на клаптику тканини і прив'язують його до гілки великого карагача. Тому коли вночі вітер шарпає тасьми, то написані на них слова дивним чином обертаються на звуки, що розносяться за кілометри: якщо їх почує той, хто написав, це означає, що його бажання прийняте.

Хатам-ака, прибувши до священного дерева з групою паломників, теж написав на клаптику тканини, якого він хоче дива. То була нерозбірлива базгранина, бо старий був неписьменним. Оскільки жінки й молодь із того гурту радилися між собою, вони побачили, що Хатам-ака понаписував незрозумілі знаки, і запитали старого, чи йому не треба допомогти. Але той відмовився й сів на килим, який розстелив собі окремо від усіх. Якась старенька поцікавилася в нього, що він написав. Але той нічого не відповів, а все сидів і дивився на дерево. Потім підняв із землі свої нехитрі пожитки, склав їх у торбу й пішов геть, загорнувшись у білуватий чапан**, перехоплений на поясі урама-білбаком***.

Упродовж двох ночей заледве повівав тихенький легіт — принесені ним слова розчинялися в повітрі долини. Змішуючись, ті слова передавали зміст усіх записочок потроху. Тож думки в тому клубку звуків були геть переплутані. Аж на третю ніч знявся такий навальний

---

* Дерево, що трапляється в Узбекистані, подібне до наших дубів. Слово «карагач» означає «чорне дерево» (прим. авт.).

** Чоловічий одяг, схожий на халат, зазвичай світлого кольору (прим. авт.).

*** Хустка, яку зав'язують на зразок пояса, поверх чапана (прим. авт.).

буревій, що бавовняні прапорці на гілках карагача виляскували, мов бичі, просто в бік садів. Слова сипонули за вітром, наче горіхи. Вони долітали в долину цілком виразно, і люди поставали у вікнах, аби почути бажання інших, а головне — власні, перетворені мовою вітру. Тієї ночі й погоничі верблюдів, і вівчарі почули в себе над головою високо в буремному небі всі оті побажання про дива з бавовняних клаптиків. Кожне слово мало голос того, ким було написане. Чувся також голос старого, посиленій вітром. Він казав, що втомився від життя й хоче померти. Ось про що просили його карлючки. Відтак чимало людей повиходили з глинобитних будинків і дворів, де вони раніше лежали, скулившись на сопах*, і пішли шукати старого. Вони знайшли його мертвим. Старий усміхався.

Будильник

Бідний араб-купець виставляв на запилюженому килимі будильник — єдиний крам, що він мав на продаж. Упродовж останніх днів торговець зауважив, що якась літня жінка придивляється до його будильника. А сам купець був із того племені бедуїнів, що подорожують куди вітер дме.

— Хочеш купити? — запитав він її якогось дня.

— Скільки коштує?

— Недорого. Але я не знаю, чи продам. Якщо його позбудуся, не матиму більше роботи.

— То навіщо виставив його на продаж?

— Бо так я маю відчуття, що живу. А тобі він навіщо? Хіба не бачиш, обох стрілок бракує?

— А він цокає? — запитала стара.

---

* Дерев'яні помости, на яких, напівлежачи, п'ють чай перед чайханами або лежать у дворах, тікаючи від задухи (прим. авт.).

Купець накрутив будильник, і той дзвінко металево зацокав. А стара заплющила очі й зрозуміла, що в мороці ночі могло б видатися, що то інше серце б'ється поруч з її власним.

ДРАБИНА ДО НЕБА

У тому селі майже все було з відсирілого дерева. А монастир звели з каменю. Параджанов у дитинстві, звісно ж, бачив у своїй Вірменії, де стільки монастирів, як ченці косили траву на дахах цих кам'яних будівель, коли в найбільш вологі роки пориви вітру заносили насіння під плитки старої черепиці, і тоді кропива, маки та овес виростали кущами до коліна заввишки. Нині село обезлюдніло. Мешканці залишили його через якесь природне лихо, і високою травою поросла не тільки черепиця, але й глинобитна підлога в будинках. Тонка зелена трава стирчала з тріщин у стінах, а по дахах будинків м'якими хвилями грала на вітрі помережана червоними маками мурава. Комини пічок, нетоплених хтозна скільки вже років, припинили висушувати вологу, яка щедро спускається з навколишніх гір.

Самотній грецький гендляр зупиняє джип на відкритому місці й починає прийохуватися тут і там, намагаючись зрозуміти, чи є тут жива душа.

Нічогісінько. Як дізнатися, чи ховається людина під яким каменем? Однак згодом він бачить стару жінку, що сидить навпочіпки коло жарівниці з чайником. На жінці рожева хустка поверх фіолетового корсажа й білого фартуха, а на зап'ясті у старої мереживо, яке насправді виявляється срібним браслетом із ланцюжками, що з'єднуються на монеті й тягнуться далі, до трьох каблучок на пальцях. Грек сідає поруч зі старою, оскільки браслет вартий серйозної розмови. Насправді його неодмінно треба виторгувати. Це нагода. Інакше чим виправдати зусилля — блукання під палючим сонцем упродовж чотирьох днів серед оцих скель? Жінка жує слова, які здаються сумішшю арабської

та турецької. Більш резонно просто показати товар, запропонувати обмін. Рибні й навіть курячі консерви. Стара сміється, прикриваючи обличчя хусткою. Потім відвертає очі, переводячи погляд на чашу пересохлого ставка. Гендляр іде до свого джипа й повертається. Показує одяг, намиста, якісь дрібнички. Показує гроші. Показує марки. Стара бере одну, з птахом посередині. Потім, подлубавшись у складках свого одягу, витягає ножиці. Вирізає пташину з марки й підносить її на долоні, імовірно, вважаючи, що та полетить. Як на те, повів вітру підхоплює крихітну вирізку з марки, жінка сміється і плеще в долоні, дивлячись, як паперова пташка летить до інших, справжніх птахів, що зняли від цього галасу зі ставка.

Вона народилася в Туркулі й дівчинкою перебралася в Азербайджан, де, аби найнятися ткалею до маленької килимової фабрики, мусила шукати в річці камінь із дірочкою. Хто по кількох днях невпинних пошуків такий камінчик знаходив, пред'являв його на доказ терпіння, необхідного для того, щоб робити по десять тисяч вузликів на день. Такий метод найму застосовувався, коли вона була дівчинкою. Ті, що втомлювались ходити кам'яним руслом річки і зрікалися пошуків заповітного камінця, не були придатними до виготовлення цих чудових килимів ручної роботи. За двадцять років по тому вона вийшла заміж за вірменина, який привіз її в цей край дерев'яних будинків в оточенні гір. І ось тепер перед нею цей чолов'яга, що хоче її браслет. Вона не пристає на обмін. Оскільки вже споночило, гендляр вкладається в одному з численних покинутих будинків. Ні наступного дня, ні за день по тому купець не досягає жодного успіху в переговорах. Тепер він хоче браслет за будь-яку ціну — і край, бо йдеться вже не про зиск, а про те, щоб перемогти впертість незгідливої старої. Справа честі, позаяк поставлено під сумнів його здатність переконувати, його професійну придатність. На додачу, його приваблює це місце й ця самотина. Він повертається думками в дитячі роки, на сільські шляхи, де вночі рипіли під ногами равлики, особливо після грози, яка затоплювала канави. Він більше нічого у старої не просить і нічого не пропонує на обмін. Він чекає, щоб вона сама в нього щось попросила. З іншого боку, як виміряти так звані

цінності емоційного порядку? Стара зі своїм браслетом завела його на манівці. Ковдра на траві, а тоді — скукобитися проти дерев'яної стіни. Спати, як давно вже не спав, і як слід би спати: по-тваринному пирхаючи вві сні, а прокинувшись уранці, лежати непорушно, дивлячись у стелю або на двері. Збирати гриби або равликів. Зробити перерву в днях свого життя. Нарешті відчутти себе конем чи якою іншою твариною з нюхом, здатною здаля чути запахи в чистому прозорому повітрі. Не лічити днів і ночей. Забути про звивисті шляхи й міста — відвідані й не відвідані. Просто існувати. Не міркувати. Пересуватися, зупиняючись для перепочинку на камені або на траві. Придивлятися уважно до чогось, що рухається чи ледь ворухиться в гірських тріщинах. Гудуть собі дикі бджоли. Де вони і хто вони? Забуті запитання.

І ось одного чудового дня стара жінка йде муравою. Тепер це її бажання, вона сама хоче обміняти. Вона тримає браслет на долоні, ладна віддати його в обмін на щось. Але не може пояснити, чого саме хоче. Узявши в руку гілочку, вона креслить щось на м'якому ґрунті, але потім одразу закреслює малюнок глибокими штрихами. Вона намалювала те, що вона хоче, але тут-таки пошкодувала. Імовірно, їй стало соромно. І справді, вона тікає стежкою у високій траві, явно розкаявшись у своєму вчинку. На землі залишилася гілка, якою вона креслила. Це мало бути якесь дуже просте зображення. Але торговець не може зрозуміти. Ця нова зустріч зі старою жінкою повернула його до міркувань про все те, чого він тимчасово зрікся останніми днями, аби відчутти себе мирною лісовою тваринкою.

Він вирушає на пошуки старої і знаходить її на мусульманському кладовищі, де вона копає яму. У кожній могилі стирчить із землі драбина, яку носії застосували, аби спустити труп у могилу, і залишили там, щоб душі було простіше піднятися на небо. Убоге кладовище, поросле дикими травами, всуціль наїжачилося цими драбинами, трохи навскіс спрямованими вгору. А поруч інший невеликий цвинтар, православний, з двома приземкуватими кам'яними склепами, куди йшли помирати хворі в часи чумної пошесті, коли не було кому викопати їм могилу.

Стара шкрябає землю, не підносячи голови. Нарешті вона зупиняється і спрямовує на торговця довгий погляд. Потім вона вказує на одну з численних драбин. І купець одразу пригадує малюнок, який він бачив на вогкому ґрунті: стара накреслила там драбину.

— Ти хочеш обміняти на драбину? — здивовано запитує він.

Стара скулюється в ямі і плаче. Потім вона знімає браслет і подає його торговцеві. І купець починає шукати драбину. Але ніде не знаходить. Відтак він мусить її змайструвати. Надивавши іржавого ножа, він перш за все гострить його на камені. Зрізає багато гілок із дерев, щоб наробити з них щаблів, потім зрубує два молодих деревця на основні жердини. Знаходить мотузки й кілочки, щоб закріпити щаблі на двох довгих жердинах. Десять днів забирає в нього робота, аж доки драбина готова. Він вручає драбину старій, а та хоче відразу встановити її в могилу. Нарешті жінка всміхається.

І наступного ранку він їде, не взявши браслета.

СКОРПІОН

Один композитор мешкав здебільшого у своїй студії, захарашеній старими документами й теками, які він тримав купую просто на підлозі, вкритій пилом, риб'ячими кістками, лускою, пір'ям. Якогось ранку він пригадав, що мав би відповісти на один лист, і взявся шукати його серед диванних подушок. Там він знайшов інші листи, на які не відповідав упродовж багатьох років. Зокрема, він знайшов там повідомлення дворічної давнини, у якому йому погрожували виселенням; знайшов фотографію своєї коханки, яка вийшла заміж і чекала на весільний подарунок; знайшов клапоть газети зі своїми музичними нотатками, які йому потрібні були торік. Він відкрив для себе, що всього, чого він не зробив, можна було, виявляється, не робити.

Коли композитор вийшов зі студії, щоб іти додому, то на середині своєї дороги, посеред вуличного руху, не зумів пригадати, чи є в нього

родина, і не зумів навіть повернутися до студії. Він переночував у готелі, а наступного ранку вирушив до Африки, як і планував сім років тому. В Африці він подався на пляж, оскільки йому здавалося, що саме десь тут, на березі, йому судилося зустріти когось. Він простягнувся на піску. І справді, він побачив білого скорпіона, який дибав до його руки, щоб упорснути в неї отруту.

ЛІВОРУЧ ПІДЕШ

Один чоловік не знав, де в нього ліво, а де право. Якось він зробився статистом у кіно. Режисер попросив його взяти мітлу й, замітаючи, пересуватися у лівий бік, а той уперто замітав праворуч.

Розлючений режисер зупинив його:

— Ліворуч! А ти куди йдеш?!

Статист втупився в нього пильним поглядом, а тоді підніс праву руку й показав кудись за спину режисера, а той недовірливо обернувся й побачив кам'яний мур і перехрестя трьох шляхів. Його раптом охопили сумніви: чи впевнений він, як має знімати свій фільм? Він підійшов до того муру й роздоріжжя; а тоді, переконаний, що жест статиста був застереженням, знаком відмовитися від зйомок, сів у свою машину й повернувся в місто.

САД ЗВУКІВ

В одній із численних казок, що їх оповідали в селищі на кордоні з Туркменістаном, завжди згадувався сад звуків, який зачаровував погоничів верблюдів і зводив їх на манівці з великого караванного Шовкового Шляху. А насправді не було нічого такого у великій пустелі, усіяній чагарниками й керамічними уламками посуду, у якому колись зберігали

воду ті, хто зважувався відвідати ці суворі краї. Один молодий чоловік вирушив на пошуки казкового саду. Але пощастило йому знайти лише скам'янілий ліс. Сотня дерев зеленкуватого жилавого мармуру з борознистими грубими стовбурами. А дрібніші галузки з крони тих старезних велетів із плином часу покришилися й утворили під кожним деревом шар гострих скалок, жорстви й камінців, подібних до хробачків. Постукавши по стовбурах, молодий чоловік помітив, що вони дають різкий звук, без жодної вібрації. Він проштовхнув ніж углиб забитою в'язким пилом борозни на стовбурі одного з дерев. І враз на нього приснув струмінь води. Стовбур був наповнений кришталево чистою свіжою водою. Упродовж багатьох років по тому спрагли пастухи й погоничі верблюдів приходили до цих стовбурів і прохромлювали тріщини, щоб напитися води. Але якогось дня вода скінчилася й маленький кам'яний ліс зостався зі спорожнілими деревами. Відтак вітряної ночі дерева загули, і тоді всі зрозуміли, що це саме той славетний сад звуків, про який розповідається в казках.

ДЗЕРКАЛО

Він купив дзеркало на ринку Порта Портезе. Овальне дзеркало у світлій дерев'яній рамі з різьбленням у вигляді трояндової гілки. Він установив його на туалетному столику в спальні. Але вперше подивившись у те дзеркало, не побачив свого обличчя. У дзеркалі промайнули постаті двох усміхнених добродіїв, одягнених за модою початку ХХ століття; потім — руки з гребінцем; далі — частини спальні; нарешті — обличчя покоївки. Промінь сонця і в ньому — метелик. Одразу по тому немовля в пелюшках, яке пані піднесла до дзеркала, щоб малятко себе побачило. Тепер її чоловік, убраний по-військовому. Обличчя жінки, яке поступово вкривається зморшками, а волосся береться сивиною. Потім її син, що вже став дорослим, і теж у військовому однострої. Знову та жінка, уже сама, заплакана. Насамкінець — ліжка, обставлене

навколо свічками, і та пані на ньому, мертва, з головою, глибоко втопленою в подушку. Коли дзеркало скінчило повертати зображення, накопичені впродовж стількох років, нарешті в ньому з'явилося обличчя добродія, який його придбав. То був молодик, якого ми бачили спершу немовлям, а тоді — юним військовим і який нині вже старий.

МЕТЕЛИК

*Втіхи безперечно втіхи
зазнав я не раз у своєму житті
та понад усе коли з табору я звільнився
в Німеччині
коли я на метелика задивився
вже не жадаючи з'їсти його.*

СЦИКУНИ

Солдат Юра дістав поранення в рот під час оборони Москви, коли німці були вже в передмісті Волоколамська. Травма не надто тяжка, але його разом з іншими пораненими вмістили в довжелезний санітарний поїзд, який рушив до Ашхабада, у Туркменістан. Подорож тривала цілий місяць, бо щопівгодини треба було пропускати військові ешелони, які прямували на фронт. Поїзд — кілометр завдовжки. Чимало його пасажирів дорогою помирали, і доводилося їх нашвидкуруч ховати під час коротких зупинок. Спека почалася в Казахстані. Далі вона тільки посилювалася. З вагонів на рейки стівав піт із тисяч поранених у білих простирадлах і сорочках. Так само білою була пустеля навколо станції на Аральському морі. Гори солі. У Москві за казаночок солі брали літр горілки. Тут за п'ятдесят грамів горілки давали

відро солі, а коли хто набирав ціле відро, то навіть не звертали уваги. Поранені напхали повнісінькі речові мішки та валізки сіллю, яка потім роз'юшилася по ліжках і по вагонах, коли перетинали пустелю.

І ось нарешті прибуття до вогняного жерла, де в повітрі ширяє передчуття землетрусу й вода скрапає в керамічні вази. Це Ашхабад. Курні вулиці, жовтий леп, яким укриті босі ноги дівчорі, що лузає насіння, ховаючись від палючого сонця вздовж обгорілих мурів, чорних від смоли. Смола плавиться й закипає всередині шпаристих блоків. Фарба відшаровується, демонструючи цегляний скелет, що тягнеться вгору «ялинкою», уздовж вертикальних паль. Тут і там почеплені маленькі раковини в синіх шафках, щоб вимити руки й дині, а також — зволожити спраглий рот.

Поранених вивантажують у шпиталі. За кілька днів Юра виписується, і його відправляють в навчальну частину, що розташувалась у старих казармах, побудованих ще за царя. Внутрішній двір оточений великими одноповерховими корпусами. Кожна будівля має широкий центральний коридор, з якого двері ведуть у приміщення казарм, кожне — з вікном у двір. У казармах сплять по сорок солдатів і сержант. Солдати на двоярусних нарах із матрацом, а сержант — на ліжку з панцирною сіткою й матрацом, коло вікна.

Сержант, який командує Юриним навчальним взводом, має прізвище Радзіновончич, що з усією очевидністю вказує на польське походження. Він приїхав із села, де стоять зруби над заплавами, козацької станиці Кагальник. Це в кількох кілометрах від Ростовського кінного заводу імені Будьонного, де Радзіновончич раніше працював.

На заняттях із мінометної стрільби він припадав до зброї, наче та була медом помазана. Він казав, що війна — то жарти порівняно з навчаннями, які чекають на курсантів. Марші пустелею з повним спорядженням. Сорок градусів. Яйця на піску запікаються за три хвилини. Протигаз. Є такі, що зомлівають. Люті ляпаси, бо, на його погляд, — то самі симулянти. О дев'ятій годині всі в ліжках, а на світанку — чищення підлоги з вишкрябуванням викруткою щілин між мостинами. Він переконаний, що в тих щілинах завжди є бруд. Від безнастанного

колування ножами й викрутками щілини стали глибокими, збирають пил і бруд. Після миття підлоги вони заповнені водою, і їх треба ретельно висушувати. Сержант ненавидить Юру, а Юра щоночі, засинаючи, думає про те, як убити сержанта. Він розробляє досконалі плани вбивства, які не наважується здійснити. Заняття зі стрільби по мішенях або імпровізованих цілях проводять регулярно, а сержант завжди тримається близько до мішеней. Треба тільки трішечки пересунути зброю. Але Юра не наважується. Тим часом починаються хвороби. Зокрема запалення під пахвами й між ногами. Уражені місця треба обробляти борним тальком. Найбільш неприємним захворюванням є нічний енурез. Хворі солдати обмочують матраци. Таких називають сцикунами. Щоранку обмочені матраци виносять у великий двір і розвішують на спеціальних дротах, щоб висихали. Сеча утворює на матрацах вигадливі плями, завдяки яким кожен упізнає свій матрац. У сцикунів по два матраци. Один сохне, інший можна стелити. Уся ця історія драгує командувача учбової частини, і він заради того, щоб кожен хворий обмежувався одним матрацом, наказує щоночі будити сцикунів і довіряє це зробити черговим на варті. Таким чином, уночі розбуджені хворі хлопці вистрибують із вікон і випорожнюють у дворі свої переповнені сечові міхури, замість того, щоб обмочити матрац уві сні.

Юра здоровий, і сержант часто признає його в наряд вартовим центрального коридору. Юра має будити сцикунів по всіх спальнях. Коли Юра вперше заходить у спальню свого взводного, то, розбудивши вісім сцикупів, зупиняється поруч із ліжком сержанта, який спить зі стиснутими кулаками, готовий віддухопелити того, хто наважиться потривожити його сон. Коли хворі вилазять на подвір'я, Юра, стоячи з темнішого боку коло ліжка сержанта, розстібає штани і, тремтячи зі страху, обережно мочиться на край матраца. Сеча проникає глибоко, заповнюючи всю площину, на якій розпластане масивне тіло сержанта. Упродовж п'яти ночей — навіть коли він не в наряді — Юра, непомітно приєднуючись до восьми сцикунів, повторює ту саму справу. Сержант протягом кількох днів примудряється приховувати, що його матрац

вологий, але потім — і через запах, і тому, що вважає себе справді хворим, — вирішує звернутися до медчастини. Таким чином він стає сцикуном, і йому видають другий, запасний матрац. За якийсь місяць сержант цілковито зламаний. Його накази вже не мають такої сили. Коли він гримає, хто-небудь спотайна промовляє: «Псь-псь», щоб нагадати про хворобу. Таке падіння престижу взводного спонукає начальника школи перевести сержанта в ремонтне відділення, де відновлюють стару зброю. У дальньому кутку двору він утомлено чистить іржаві гармати разом із двома солдатами у зношених робах. Закінчивши курс, Юра вирушає на фронт, у Сталінград, навіть не попрощавшись із сержантом. За рік по тому вони загинули в один і той самий день, але — за тисячі кілометрів один від одного. Юру вбило осколком бомби під час великої переможної атаки, а сержанта знайшли мертвим у казармі Ашхабадської навчальної частини. Дивний збіг обставин зауважив один офіцер, який теж проходив там курс у ті часи. 1970 року, у день відзначення чергової річниці Перемоги, він був серед ветеранів перед Великим театром, розмовляв з матір'ю того Юри й удовою того сержанта.

ДОГЛЯДАЧ У СИНЬОМУ КІТЕЛІ

Зала в Одеському музеї, де виставлений кістяк мамонта, має сороковий номер. Доглядач завжди сидить на стільці під стіною, якраз навпроти голови. На доглядачеві синій кітель і легкі лляні штани, заправлені в чоботи з широкими халявками, що роблять його трохи подібним до солдата-кашовара часів облоги Севастополя. Останніми роками залу мамонта геть ніхто не відвідує. Ніхто навіть не проходить коридором повз неї до останнього відділу, де представлені комахи. Часто весь музей видається безлюдним чи, може, тільки це крило будівлі таке самотне. Наглядач знає напам'ять усі паркетини, що формують під його ногами невигадивий геометричний орнамент, який тягнеться, повторюючись, до високих стін навколо велетенського

скелета. Він сидить багато років отак, опустивши голову й оглядаючи підлогу. Можливо, тепер перед його очима пропливають якісь уявні образи. Можливо, він просто дослухається. Сидячи навпроти цього кістяка, уловлює найтихіші порипування в кістках, викликані зміною вологості повітря й чергуванням пір року, що потроху проникають крізь мури, оскільки вікон у цій залі немає. Іноді здається, що ці порипування поєднуються у звуки, можливо — у стогони. Його розмова з цими кістками чи то вже почалася, чи то бракує ще якоїсь крихітної інтонації, аби пролунало майже зрозуміле слово.

ДВЕРІ ЗАМИКАЮТЬСЯ

Адвокат із Палермо роками мешкає в готелі тосканського курортного містечка, що заховалося в долині серед гарячих сірчаних джерел. Він у вигнанні, оскільки — попри те, що сам належить до Великої Сім'ї, — убив сина визначного члена Шанованого Товариства, коли той крав апельсини в його саду. За цю фатальну помилку, беручи до уваги колишні заслуги адвоката, було вирішено покарати його довічним вигнанням, із відбуттям покарання у старому тосканському готелі, з якого він може вийти один раз на день, щоб купити газету.

Точний час виходу, тривалість прогулянки і тротуар, яким адвокат має ходити, визначені раз і назавжди. Він суворо дотримується правил, хоча не помічає жодного таємного спостерігача, який контролював би його. Підозріливі погляди ввижаються йому щоразу й усюди — на розі, за спущеними жалюзі, у мороці халуп, що виходять на тротуар, яким він простує.

Клопоти з дверима почалися в листопаді. Тоді вперше вони відімкнулися з невеликим опором, і йому спало на думку, що це через вологість. Увечері теж ключ не обернувся в замку так м'яко, як щоночі, коли він замикався, побоюючись нічного візиту зломників або яких зловмисників. Потім він подумав, що рипіння в замку викликане

порохнявою, яка потрапила в механізм, адже за останні два дні південний вітер наніс жовтуватого африканського піску. Йому здавалося також, що металевий язичок замка дедалі гірше рухається через іржу, якої в механізмі щонаочі більшає. Аж доки в нього нарешті виникло відчуття, що — рано чи пізно — він залишиться замкненим у цій кімнаті невилазно й навічно. Відтак він визирнув у вікно, щоб побачити, чи зможе за потреби вдатися до якогось рішення в такий спосіб. З висоти семи поверхів він побачив, що середньовічний квартал унизу — то суцільне румовище й кілька занедбаних хатин, усередині яких ніхто не почує його волянь про допомогу. З іншого боку, якщо грюкати в замкнені двері, цей звук не досягне лічених пожилців на різних поверхах і на чималій відстані.

Марними були скарги, що їх він подавав адміністратору й дирекції готелю, вимагаючи викликати слюсаря. Носильник, що був підійшов до тих дверей, зомлів у коридорі і пролежав там два дні, не отримуючи жодної допомоги. Одного ранку, аби відімкнути двері, довелося докласти таких зусиль, що адвокат уже надумав не повертатися й таки спробувати втекти. Але того дня наглядачі наче відчули його наміри, і їхні пильні погрозливі погляди переслідували його впродовж усього часу прогулянки, а один навіть ішов позаду і знімав шкірку з яблука довгим гострим ножом. Тож адвокат купив газету й повернувся. А повернувшись, замкнувся в номері. Тієї ночі двері заблокувалися намертво на своїх завісах, а іржа заповнила всі тріщини та щілини, унаслідок чого двері ніби злилися в одне ціле з одвірками. Навіть деревина зробилася твердою, як метал, і замість лупкості набула якоїсь дивної глухоти.

ТАЄМНИЦЯ

Мисливець сидів на сонечку перед своїм будинком, по фасаді якого були розвішані на цвяшках клітки з замкненими в них пташками. Аж ось він бачить цигана, який приліг на узбіччі шляху і став дивитися

у придорожній рів. У цю пору року води в рові не буває. Циган підвівся, обтрусився й пішов до своїх, що стали табором над річкою неподалік. Мисливець теж іде подивитися, що там може бути цікавого в рові. Він бачить там жмутки трави й засохле борознами багно. Наступного дня приходять дві циганки й повторюють дії свого одноплеменця. Упродовж двадцяти ранків цигани не полишали цікавитися цією ділянкою рову. Спершу один, потім — двоє, троє, четверо, п'ятеро, аж доки прийшли подивитися всі разом. Мисливцеві аж свербіло дізнатися, що вони там таке видивляються, чого сам він нездатний побачити, але щоразу йому бракувало сміливості запитати. Тоді, з певного дня, цигани припинили зупинятися коло канави. Жінки, замітаючи шлях подолами своїх довгих спідниць, проходили повз будинок мисливця дорогою в село, чоловіки байдуже колупали в зубах імпровізованими зубочистками.

Мисливець, якого гризло нестерпне бажання розкрити циганську таємницю, зрештою подався на виноградник, неподалік якого отаборилися цигани. Там якийсь старий чоловік саме підрізав лозу. Мисливець розповів йому про все, що сталося і що не давало йому спокою. І селянин сказав йому так: «Не розмовляй більше ні з ким про ці речі — ні зі мною, ні з циганами. Коли тобі пощастило зустрітися з таємницею, умій поважати її».

Чоловік, що спостерігав за клаптиком землі

Він мешкав у великій кімнаті, скляні двері якої виходили на невелику ділянку землі, обгороджену муром. Він нічого там не вирощував. З весни до осені сідав при відчинених дверях і оглядав той прямокутний клаптик землі. Він бачив, як усі місцеві птахи сідають у траву — можливо, для того, щоб напитися води з каструльки, яку він поставив для них. Бракувало тільки дрозда. І чоловік чекав. Принагідно

він стежив за життям мурашок і за розростанням чагарників, яких щороку ставало дедалі більше. Якось навесні він став свідком подорожі равлика, що за три місяці проповз увесь мур — з кінця в кінець, — залишивши на ньому довгий білий слід. Міський галас і міські новини не досягали того місця, і ніщо не перешкоджало сонній медитації чоловіка. Іноді дощило. Зрідка падав сніг.

Нарешті якогось року прилетів також і дрізд, але двері були замкнені, і старого вже не було. Тепер він лежав похований під землею, за якою спостерігав упродовж багатьох років. Птах сів якраз у траву, що виросла над ним. Птах пив із каструльки, повної дощової води, поруч із чоловіком.

ВІДЧИНЕНІ ВОРОТА

Невідомо, від кого походив той заклик, що об'єднав хворих у полюванні на метеликів, яких ловили брудними простирадлами й білими халатами. Потім для них збудували будиночок із великої москітної сітки, натягнутої на дротяний каркас. Легка, округлої форми клітка, у закритому обширі якої пурхали або сиділи, учепившись лапками в тонку решітку, незліченні барвисті комахи. Рятуючись від бідного на рослинність міста, вони залетіли на зелені галявини й у тінисті дворики божевільні.

Відтак хворі попросили директора закладу, щоб відрядив медсестру випустити метеликів у центрі міста. І так було зроблено. Чимало людей зібралось навколо сестри, коли вона відчинила дверцята великої клітки, і ціла хмара метеликів злетіла в повітря. Рух на площі зупинився, настільки всі були зачаровані дивовижним видовищем. Дехто навіть зрозумів суть повідомлення. І тоді голос солідарності підштовхнув людей до того, щоб відчинити ворота божевільні й наділити простором і любов'ю частину людства, яка була за тими воротами замкнена.

БАРВИ ЧАСУ

Монастир у плані мав форму ромашки. Кожна келія, відходячи від циліндричної вежі, утворювала окрему пелюстку. Між зовнішніми мурами келій і мурами круглої вежі залишався невеличкий вільний простір, затулений кольоровим склом. Залежно від положення Сонця щодо монастиря світло всередині циліндричної кімнати було переважно такого кольору, що відповідав кольору скла, у яке зараз потрапляли прямі сонячні промені. Так, у полудень світло було синім, а на час обіду воно робилося помаранчевим. І так само для інших годин дня. Уночі місяць заміняв сонце. Узимку та в періоди, коли небо затягнуте хмарами, ченці, бувало, по кілька днів не знали точного часу й були щасливі з того безладу, яким сповнювалося їхнє життя, зокрема — коли йшлося про виконання нічних кантів. Хтось уставав зарано, а хтось — запізно, і траплялося, що співали поодиноці, уже після решти або раніше за інших. І тоді самотні співи лунали аж до світанку.

РОМАШКИ

Кілька годин тому він приїхав у свій замський будинок. Він приїжджав сюди в суботу, щоб відпочити, а в понеділок зранку повертався в місто. Тієї суботи, розмовляючи по телефону, він побачив, що галявина в саду всуціль укрилася ромашками. Він розмовляв і не відводив погляду від скляних дверей, споглядаючи це неймовірне буяння. Уперше ромашки застелили галявину так густо, що під їхньою білизною не видно було зеленої трави. Він зауважив, однак, неправильної форми пляму, де не вирости квіти. Закінчивши телефонну розмову, він вийшов, щоб оглянути галявину. Він боявся ступити на неї. Але його цікавила та темна пляма, і, зрештою, він пішов просто по квітах,

аби побачити зблизька і зрозуміти, чому там не вирости ромашки. Він зауважив, що темна пляма нагадувала формою постать людини, що наче лежить долілиць зі схрещеними руками. Тоді він запитав садівника, як той може пояснити, що в цьому місці не цвітуть ромашки. Садівник поворошив траву, шукаючи якоїсь підказки, і похитав головою на знак того, що не знаходить причини. Аж коли професор вказав йому на дивну форму цього клаптика трави, садівник пригадав, що саме в цьому місці колись розстріляли партизана.

СТАНЦІЙНИЙ У ПУСТЕЛІ

Станційний мав свій будиночок у пустельній і безлюдній місцині над соляними рівнинами Туркменістану. Упродовж дня проходили два потяги, що прямували в центральні області Узбекистану, а два інших ішли в Казахстан. Станційний перевіряв рейки, а головне — гвинти, які утримували рейки на дерев'яних шпалах. Потім подавав прапорцем знаки машиністам. За тридцять років служби лише раз він мусив зупинити поїзд, бо тварини перекрили колію. Поїзди в бік пупкту призначення проходили: один о восьмій ранку, а інший у полудень; а зворотні — один о третій пополудні, а інший уночі. Він почав збирати поблизу свого будиночка все, що пасажери викидали з вікон поїздів. Назбирав гори скляних пляшок, бляшанки, старі валізи, подерті фотографії. Він зумів успішно відновити, поскладавши докупи, чимало листівок, любовних листів і велику фотографію Грети Гарбо. Він наповнив свій дім усім тим, що інші викидали, і так жив у товаристві знехтуваних речей. Одного разу він реставрував подерте фото молодого чоловіка, який вирушав із Ташкента на фронт. Відшукав усі клаптики, крім невеликої частини, де мали би бути ноги. Він шукав у чагарниках і розгрібав купки піску вздовж колії. Але того маленького шматочка фотографії так ніколи й не знайшов. За дивних обставин через кілька років по закінченні війни він дізнався, що той молодий

чоловік знову мешкає в Ташкенті, але втратив свої ноги на фронті, у бою під Смоленськом.

ДІМ ПОБОЖНОЇ РОЗПУСТИ

/ присвячується Мікеланджело Антоніоні /

Перед ним була типова венеціанська вілла. Величезна прямокутна будівля з сотнею характерних балкончиків з білого мармуру, які стирчали на фасаді, контрастуючи з цеглою мурів — ворсистою через дрібну травичку, що проростала крізь пори глини. Він приїхав машиною аж сюди, наче з якоїсь неясної потреби знову вдихнути атмосферу давньої драми. Либонь через це він опинився тут, де починають даватися взнаки запахи болотистих районів Венеції. Він ішов просторою, порослою травами й чагарниками лукою, за живопліт, що відділяв будинок від села й від національного шосе, щоб визначити точне місце, з якого робив свої фотографії той журналіст, що написав найповнішу статтю щодо скандалу. Долю п'яток черниць більше ніхто не обговорює. Їх, імовірно, розкидали по різних монастирях у віддалених областях Італії, як уміють робити ватиканські ієрархи, коли хочуть, щоб певні люди загубилися й навіть самі себе не могли знайти. Але рік тому обличчя сестер-черниць не сходили зі сторінок газет і журналів упродовж цілого тижня. Зрештою, небагато відомо про юних матерів-одиначок і про немовлят.

Він переступає поріг широкого головного входу, попередньо глянувши знизу вгору на білий балкончик, що нависає просто над входом. Він знав, що в перші роки й сестри, і мешканки притулку Благочинного Інституту виходили й заходили в приміщення одним стрибком, щоб уникнути можливого обвалу балкона, який тоді перебував в аварійному стані. Зрештою, в аварійному стані перебували всі балкони. Відповідно, десь раз на місяць один із них падав — так під мурами утворилися високі купи мармурової крихти. Потім провели масштабний

ремонт, за який сплатили кілька мешканок притулку, що розбагатіли саме на стосунках з деякими місцевими підприємцями. Ось одне з багатьох запитань, що їх поставив суддя ігумені: «Чому ви не поцікавилися, звідки походять кошти, сплачувані вашими підопічними за ремонт і безперервні гулянки?»

Він потрапляє до великого внутрішнього двору, заставленого чащами з зеленкуватою водою, у якій плаває широке листя якоїсь, поза сумнівом, африканської, рослини. По всьому двору довкола розвішані для просушування щонайменше сорок матраців. Імовірно, вони тут висять уже впродовж багатьох днів. Доглядач вілли, маленький чоловічок з настороженим поглядом, пояснює йому, що треба висушити великий шар вологи, але здається, що він хоче натякнути на необхідність іншого роду глибокого очищення.

Він піднімається широкими сходами, що ведуть на другий поверх, і вдоволено вслухається в рипучу тишу порожніх покинутих кімнат. Він простує широким коридором, що веде в незліченні кімнати, умеблювання яких складається з двох вузьких ліжок, невеликої шафи, ширми й білого глечика в місці для вмивання. Велика ванна кімната розташована в центрі коридору. Вона освітлюється через отвір у даху, промені з якого ллються на приміщення, що на перший погляд може видатися оранжереєю. Рослини геть усюди, навіть підвішені на мотузочках, розкинули своє листя під яскравим світлом. На підлозі очерети й кущі з жилим листям утворюють романтичні стежки до кількох унітазів і чотирьох ванн. Мури обклеєні шпалерами у квіточки. Він сідає на дерев'яний ослінчик, аби глибше відчути атмосферу цих джунглів. Трохи далі біла зала з великим, повним жовтих ромашок сільським казаном на підлозі коло пробитого мармурового герба. Через дірку надходить печерне повітря з грота — узимку воно зігріває кімнату, а влітку охолоджує. Кухня внизу велетенська. На столі досі не прибрані залишки розмаїтих харчів: варені яйця; хлібні крихти; обгризені, іржаві — наче вони залізні — кістки; капустаєне листя; запліснявіла картопля; послід тварин, принаджених соковитими недоїдками; порожні

пляшки з-під вина й шампанського. Ота славетна новорічна п'ятика, що спричинила раптові прикрощі та смерть Марієтти Пальюгі, труп якої згодом знайшли в лагуні. Власне, усе й починається зустріччю рибалки Томмазо Каньїна з бідолашною дівчиною, неживе тіло якої спочивало на хвилях; і там-таки, але на дні, рясно було гіпсових статуєток Дитятка Ісуса, які, поза сумнівом, служили для komponування вертепів у всій околиці. І тут теж постає запитання, яке, безперечно, кидає тінь підозри на манеру поведінки всіх черниць: чи правда, що вони годували груддю фігурки Дитятка Ісуса? Так, правда. Статуєтки були живими й потребували материнської турботи, отож із грудей черниць почало капати молоко, яке вбирали гіпсові ротика, коли їх підносили до сосків. Зрештою, саме таке відбувалося зі святою Монікою з Бельмер. То чому четверо немовлят, а точніше — три хлопчики й дівчинка — не могли належати будь-якій із матерів, що на той час перебували в притулку? Чому п'ятьох черниць звинуватили в тому, що вони біологічні матері? Абсурдний закид ґрунтувався винятково на тому факті, що сестри часто годували груддю кількох дітей, бо молока вони мали вдосталь, а гіпсові фігурки здатні були ввібрати лише кілька крапель. На жаль, коли Пальюгі тієї новорічної ночі звернулася до них зі своїм немовлям — маленькою дівчинкою — молока більше не було. І саме через цю відмову в голові сердешної жінки щось перемкнулося. Вона тієї ночі втекла до болотистого берега і стрибнула у воду з усіма статуєтками Дитятка Ісуса, які викрала спересердя. Та чи ж знали черниці, що відбувається в мурах Благочинного Інституту? Захисник переконливо довів їхню цілковиту невинність. Вони вважали, що всі оті чоловіки — солдати, підприємці, навіть робітники — що всі вони родичі або близькі юних матерів-одиначок. Але, на жаль, перед їхніми наївними очима все чинилося за звичками та звичаями типового дому розпусти. Нині справа потроху зникає з перших шпальт і вкривається піском забуття. Єдиними, хто досі чекає на відповіді, залишаються предмети, рослини й матраци, покинуті на віллі, а ще — повітря, у якому декому з цікавих досі вчуваються голоси.

Повітря досі зберігає на собі відбитки слів, промовлених тими, що тепер самі хтозна-де поділися.

Але він теж чекав на відповідь. І насправді він повернувся сюди почасти й тому, що був провідною постаттю під час судового процесу. Він добровільно заявив, що мав інтимні стосунки з черницею. То був один із найяскравіших моментів його життя. Він стверджував, що, мовляв, неможливо уявити собі настільки захопливих у своїй наївності стосунків. Сестра скидала з нього весь одяг, а тоді просила лягти в позу мертвого Христа. А тоді лоскотала кінчиками пальців — ніби ріжками багатьох равликів — усі частини його тіла, одночасно шепочучи молитву.

На цю незаперечну правду відповіла інша, не менш надійна істина: одна юна мешканка притулку зізналася, що вона — але не вона сама, інші теж — для збудження клієнтів часто викрадали одяг сестер-черниць, коли ті спали, і вдавали законниць, претендуючи відтак на більшу платню. Таким чином, правда припала піском забуття, але він однаково повернувся в ці місця бранцем своїх сумнівів і тієї містичної зустрічі, яка перевернула його життя.

*Зі збірки
~ Старий однією ногою на сході ~*

«СТУДЕБЕКЕР»

Уторованим шляхом уздовж правого берега річки, на який мешканці різних комун викидають сміття й недоїдки, суне ривками старий американський автомобіль «Студебекер». За кермом циган років тридцяти, а поруч із ним його молода дружина в коштовностях і барвистій сукні. Вони стурбовані тим, як надривно кашляє й задихається мотор. Шлях перетворюється на стежину вздовж річки, заглиблюючись у зарості верболозу та приземкуватих полисілих комишів. Якоїсь миті молодий чоловік зупиняє машину й обоє виходять. Ідуть спроквола до місця, де течія нешвидкої річки утворює невеликий вир.

Цигани роздягаються й купаються. Тоді простягаються на піску, і молода дружина легкою довгою тростиною лоскоче чоловіка, який збуджується й тягне жінку до води, щоб оволодіти нею.

Невдовзі пара знову в машині, й так само має клопіт з мотором, який все одно барахлить і дає збої.

Нарешті вони зупиняються неподалік старого циганського табору; там під деревом сидить на стільці старий циган. Двоє виходять із «Студебекера» і простують до патріарха, який, поза сумнівом, звик до зустрічей з одноплеменцями. Він одразу питає:

— Що сталося?

— Машина не хоче їхати, — відповідає молодий чоловік.

— То чому не звернулися до механіка?

— Ми вже дюжину механіків об'їхали. Усі твердять одне й те саме: з машиною все гаразд.

Патріарх деякий час мовчить, а тоді питає:

— Звідки їдете?

— З Верони, — відповідає жінка.

Старий підводиться, іде до «Студебекера». Відчинивши двері машини, він пильно дивиться на порожнє заднє сидіння. Перелякано обертається до двох молодих циганів:

— Машина повна небіжчиків.

Він віддаляється на кілька кроків і сідає, щоб оговтатись від потрясіння.

— Можна щось удіяти? — сплотнівши від страху, питає молодий чоловік.

— Вони хочуть людського поховання. Маєте викопати для них шість ям.

— То їх шестеро? — питає жінка.

Старий ствердно киває головою.

Циган і його дружина беруться до копання могил, позичивши необхідний реманент у старого. Наступного дня вони ще копають ями понад річкою. Патріарх спостерігає за їхньою роботою, граючи на гітарі, яку зазвичай тримає прихиленою до дерева. Вранці другого дня шість могил нарешті готові, і старий іде, щоб відчинити двері «Студебекера» й випустити з машини мерців. Тоді киває до подружжя, щоб засипали ями піском і гравієм. Коли все скінчено, патріарх бере гітару й усі троє співають пісню останнього прощання. Потім молоді люди обіймають старого та їдуть. Мотор працює рівно, і машина йде без ривків, тому вже навіть здаля подорожні вимахують вистромленими з віконць машини руками, висловлюючи старому свою вдячність.

Патріарх наближається до стільця під деревом, аби повернутися до своєї спокійної медитації, аж бачить, що стілець зайнятий — на ньому сидить стара циганка у браслетах і намистах. Чоловік дивиться на неї ошелешено, а тоді питає, нездатний погамувати тремтіння в голосі:

— А ти навіщо сюди прийшла?

— Я сьома небіжчиця. Ти навіть полічити як слід не годен! — відказує стара.

— Я не побачив тебе.

- Я мусила віднайти плоть, щоб ти мене принаймні унізнав.
- Як тобі велося... після того?
- Я поклала життя, шукаючи тебе... від Кордови до Верони.
- Тобі відомо, чому я втік.
- Ти вбив невинного. Я ніколи не кохалася з тими.
- Я мав інші свідчення.

Стара жінка невдоволено кривиться.

- Ти навіть не дав мені часу на пояснення.
- На жаль, сталося так, як сталося.
- А ти зробився мало не святенником для італійських циганів.
- Навіть у поганій пляшці може зберігатися гарне вино.
- То хоч могилу мені викопай... сьому...

Старий вдивляється їй в обличчя довгим поглядом, потім обертається й іде по реманент, аби вирити могилу.

Він береться до роботи, а сонце повільно опускається за щільний шерег тополь. Уже вечір. Понад річкою готова глибока яма, неподалік від шести інших, засипаних. Старий циган кидає останній погляд на завершену роботу, коли хтось його штовхає, і він падає у яму сторч головою. І одразу на нього сиплються повні лопати піску та гравію.

ІРЖАВИЙ ЧОЛОВІК

Того чоловіка вхопили за волосся й укинули в полишений млин, що стоїть углибині ущелини, стежка до якої губиться поміж кам'яних каскадів.

Вічно самотній, засніженими ночами він дослухався до лисячого квиління та придивлявся до вепрячих слідів. Аж доки виявив, що дедалі більше предметів — ще й іржавіших за нього — розкидані по шляхах, знехтувані людством. Тоді він почав збирати їх і громадити навколо себе. Кімнати вщерть заповнені покидьками, стосами, складеними у тьмяних шафах, що шкребуть стелю своїми підгнилими

дерев'яними гребенями, або в незграбних баулах, які наповнюють повітря важким духом старого одягу.

На підлозі, засипаній облунленим тиньком, і на печі, укритій загуслими поміями, валяються пляшки, цвяхи, корки, будильники, нездатні показувати час, мишоловки, кришки, дрівяні миски та інше казна-що. На ліжку за дерев'яними сходами — копиця військових ковдр, замотаних у просякнуте потом простираadlo. З укритих цвіллю мурів дивляться святі, лики яких поступово зникають із перехняблених картин над комодом, на якому стоїть запилюжений, наскрізь прогорілий світильник.

Щоночі всі ці безталанні послідки гуртуються навколо нього, коли дим із груби виїдає очі навіть комарам, а він сидить, закутавшись у брезентовий плащ, і думає про всіх тварин, що сидять по своїх норах у землі.

АРАБСЬКА ВІЛЛА, ПОДАРОВАНА МУССОЛІНІ

Фрагменти кераміки, знайдені в сорока колодязях родини Малатеста, згодом склали у дворі покинутого абатства коло підніжжя гори Рокка Пратіффі, і вони пролежали там стільки часу, що бруд і порохнява, якими вони вкрилися, поросли густою травою. Їх повторно відкрив один мандрівник. Зачарований красою уламків, він привіз декілька з них у Флоренцію, де заінтригував своїми розповідями певного арабського шейха, який забажав викупити купи череп'я, щоб суцільно облицювати ними давно покинуту стару будівлю, розташовану неподалік від родовища рожевого мармуру. Так виникла вілла у східному стилі, мури якої арабські ремісники вкрили фрагментами старовинної кераміки. Кажуть, то був подарунок певній молодиці з Масси-Каррари*, яка відмовилася стати однією з численних наложниць у гаремі шейха в Саудівській Аравії.

---

* Тосканська провінція Масси-Каррара прилягає до регіону Емілія-Романья з півдня (прим. пер.).

У 1936 році віллу подарували Муссоліні, який ніколи її навіть не оглянув, а доручив доглядати молодому чоловікові з Баньякавалло.

Уряди-годи з Рима сюди надходили ящики зі старим одягом та іншими предметами, які захарашували шафи Вілли Торлонії*. У 1937 році два абіссінці привели жирафа з довжелезною шиєю — пішки, з Неаполя, де він зійшов на берег з корабля. У 1938 тут понад місяць мешкала шанувальниця Дуче, яка приїхала з Будапешта.

Молодий сторож закохався в неї до такої міри, що поголив собі голову й убрався у старий капральський однострій Муссоліні, який надібав в одному з баулів. Тієї ночі молода шанувальниця вождя охоче прийняла пропозицію романтичного побачення й у мить пристрасних обіймів раз у раз голосно стогнала: «Нарешті!»

СІМ ПОСЛАНЬ

Синьйоре міський голово, ця Площа є тією самою, що завжди, себто, такими є її мури. Життя, як на те, з часом змінилося. Я змушений приступитися дуже здалеку, щоб дійти зрештою до суті своїх послань. Я знаю, що колись тут були поля й городи, а потім весь обшир обвели мурами, аби створити місце зустрічі для мешканців, що тікали з горішнього середньовічного кварталу. Таким чином, усі метелики й навіть жуки, оси, дикі птахи сьогодні зникли з цієї ділянки землі, роль якої обмежилася місцем рукостискань, зустрічей і перехрестя велосипедних та автомобільних шляхів. Я пам'ятаю, ще малим бачив, як вітер здіймає куряву на Великій Площі — П'яцца Гранде, як сніг узимку мережить небо м'яким голосом і стуляє рота іншим звукам. У ті часи гарно стоялося круг площі, спинами до мурів, або — на портиках і ганках, — спостерігаючи щасливе свято, що єднало людські

---

* У 1920-ті роки князь Торлонія передав свою розкішну римську віллу родині Муссоліні за символічну орендну плату — одна ліра на рік (прим. пер.).

тіла. Тепер усе обмежилося прямокутниками віконниць або віконцями машин. Хто здатен скликати нас, зібрати на П'яцца Гранде? Гучання якого дзвону поверне радість спільного споглядання? Сніг іде не для самотньої людини, замкненої в клітці власного страху.

Синьйоре міський голово, цією площею увихався лев, що втік із цирку «Орфео» й перелякав мисливських собак запахом дикої натури, яким відгонила його шкура. Тоді всі рушниці містечка вистромилися з вікон і плювали вогнем у звіра, що лежав розпластаний під пам'ятником полеглим воякам, наче сам був частиною меморіалу чи то намагався імітувати позу інших, кам'яних левів перед порталами старовинних соборів. Лева приготували і з'їли; і з черевами, повними Африки, люди обговорювали подію, сидячи в розкиданих по всій площі кав'ярнях. Чи маю я чекати на прибуття носорога, щоб відновилось оте відчуття колективного передсвяткового збудження з відтінком сільського простосердя?

Шановний міський голово, у серпні 1944-го я бачив цю площу повною волів, яких німці вивозили в Равенну, щоб відправити їх, покраяними на шматки, у зголоднілі міста Німеччини. Я бачив площу, залиту сонцем і засипану сухими кізяками після відходу худоби, і в усій цій мішанині хаосу й болю комунальний гицель, вірно служачи муніципальній владі, уперто полював на прибудного собаку. Яка абсурдна подоба порядку у світі, що розвалюється! Я стояв у тіні колони, охоплений любов'ю до собаки, який розгрібав напівзасохлий гній у пошуках їжі. Коли кинута гицелем петля була вже в розпеченому повітрі, я закричав, і собака, злякавшись, чкурнув вулицею до річки. Аж тут ствол фашистського карабіна вперся мені в спину; отак перетнув я тоді площу, попавшись у петлю неписьменного найманця. На той час запустіння площі було виправданим.

Синьйоре міський голово, коли по війні запліжений товарний вагон залишив мене на станції, і я, запізнілий у своєму поверненні, — уже оркестри відіграли по вулицях гімни, і лискучі чоботи, стягнуті з негідних ніг, звалені купою навколо пам'ятника, уже заповнили сечею, — навідався додому, одразу по тому я подався на П'яцца Гранде.

Я побачив уперше неонові рурки; а перед двома кав'ярнями замість дерев'яних розкладних стільців стояли залізні крісла. Але люди в тих кріслах іще так само трималися разом, щоб починати життя заново. Через кілька років щось змінилося: чорне вороняче крило почало шмагати повітря, і страх оглушив нас, прослизнувши в наші вуха.

Синьйоре міський голово, я досі вимірюю свій простір від центру цієї площі. Навіть якщо я їду до Москви або в спекотну Грузію, я розраховую відстані, чітко усвідомлюючи, що єдино важливими є ті лічені кілька кілометрів, які я хлопчиком подолав пішки або на велосипеді від площі до моря, від площі до найближчих пагорбів. Далекі перельоти є подорожами пасивними чи, радше, ментальними. Справдешними є тільки перші кілометри, пройдені пішки, і навіть нині я попередньо обмірковую путь, якщо з площі мені треба дістатися моря. Простіше зважитися вирушити до екватора або на Північний полюс, оскільки ті відстані належать до царини магії. Десять кілометрів натомість є нескінченними. П'яцца Гранде є центром усіх обширів, мені подарованих; і тобі, міський голово, і решті їх теж подаровано. Ось чому я прошу тебе вийти на балкон і пильно придивитися до цього основоположного прямокутника твого власного та інших життів. Точку відправлення і прибуття, постійне мірило дій і відліку не можна залишити без уваги, сюди маєш скеровувати жар своєї зосередженої турботи. Нині — більшою мірою, ніж будь-коли, адже зараз людське *спустелення* поширюється туди, де не так давно люди зустрічалися й обнімалися. Страх, злітаючи з отруйного хвоста скорпіона, чигає на нас за кутами будинків. Ми маємо подолати ці кути і знову стати майданною спільнотою. Страх є другом телевізорів і сімейного егоїзму. Ми поглинаємо м'ясо й зображення, а тим часом голос, що лине з апаратів, заповнює недовомки між чоловіками й жінками, між батьками й дітьми. Отож маємо йти туди, де слово повертається в наші вуста, а зображення проростають у нашій уяві.

Синьйоре міський голово, учора мені наснилися поспіль два різних сні. Обидва рази я бачив у них прямокутник П'яцца Гранде, але щоразу — по-іншому. У першому сні я бачив, що мури будівель — як свого часу — замкнулися навколо городів. І я питав себе, чи не варто

було б, справді, зірвати бруківку й насадити прямокутниками капусту, часник, соняхи. Я бачив, як містяни походжали стежками й нахилилися перевірити, чи городина вже достигла, чи не час її збирати. Вони всміхалися й обмінювалися листочками. Тоді мені привиділася площа такою, як тепер; але на ній було на одне дерево більше — вишня на розі в одну мить викинула листочки, потім зацвіла, тоді зарясніла плодами, і нарешті зосталася голою, готовою вбратися у снігові мережива. І тоді я сказав: «Це можливо!» І це, і деякі інші штуки. Серйозні й похмурі кам'яні дуби могли б ожити на Різдво, усіявшись дрібненькими блискітками — так, наче міради світлячків спустилися з неба на П'яцца Гранде. Тільки не оті барвисті пластикові кульки, що імітують отруйні плоди. Чимало всього можна вигадати. Зокрема — музика. Принаймні в неділю об одинадцятій ранку й, можливо, в усі дні, вечорами, коли сутінки тягнуться за черевиками поодиноких перехожих, а туман обгортає серпанком вуличні ліхтарі, нехай лунають із прилаштованих серед гілок гучномовців вальси Штрауса або Фаїні. Щоб урядувати, треба знову стати дітьми.

Любий міський голово, час тобі почати дослухатися до голосів, що видаються зайвими; треба, щоб у твій мозок, зайнятий довжелезними каналізаційними трубами, і мурами шкіл та госпісів, і асфальтом, і прасками, і таблетками для лікарень, треба, щоб у твій мозок — практичний і налаштований здебільшого на матеріальні потреби — проникло дзижчання комах. Ти маєш молитися, щоб на цю площу прилітали лелеки або тисячі строкатих метеликів; ти маєш наповнити наш зір запоруками великої мрії, ти маєш кричати, що ми зведемо піраміди. Байдуже, якщо ми їх насправді не збудуємо. Суть у тому, щоб розбудити бажання, тягнути нашу душу на всі боки так, як ніби вона може розширюватися до нескінченності... І ось уже летить хмара метеликів, ось ми всі залишаємо домашні сідала й вузькі рамки віконних біноклів. Ми повертаємося в центр площі, щоб разом радіти видовищу. Великими є ті насолоди, яких зазнаєш, вбираючи вибухи загального захвату. Тільки в такий спосіб може відродитися чудова казка нашого і твого краю.

*Кілька кантів зі збірки
~ Meg ~*

КАНТ П'ЯТИЙ

Пірин Бджолій по батькові ім'я одідичив
а батько од діда свого батька
і так у роду Бджоліів Пірини завжди пробували
і мед виробляли
що м'ятою духмяніє.
Хатинка на косогорі
далеко стоїть від села й долини.
Ви не знаєте як в Америці навесні
в яблуневі й персикові долини цілісінькі в'алки заходять
вулики везучи
повні квіткових звідниць бджіл
адже гілки самі не сходяться щоб кохатися
і зронити крапельку всередину чашечки.
Оце Піринове ремесло навесні
возить він вулики квітучими долинами
і чекає в затінку доки гузки бджіл
пожадливі нетерплячі запліднять квіти.
Ось звідки беруться фрукти а інакше
не було б ні персиків ні яблук геть нічого.

КАНТ ВОСЬМИЙ

Цього року сухе листя тримається на гілках
бо нема бодай подиху вітерцю
і дерева стоять наче ватри фокаріні*.
Під Монтебелло в долині Марек'я
стоїть монастир замкнений від ста років
з горіховим гаєм у дворі.
Ми з братом пролізли у вилом
аби пройтися під тими деревами що тримали
червону хмару на своїх гілках.
А коли ми вдарили в дзвони
відлуння передзвону струснуло листя
і враз усі дерева зробились голі.

КАНТ ДЕВ'ЯТИЙ

Дощ чи не сто днів періщив і вода що просякла
коріння трав
проникла в бібліотеку і скупала святі слова
замкнені в серці монастиря.
Коли ж розпогодилося знов
Саят-Нова що молодший з ченців
драбиною підняв на покрівлі усі книжки
розгорнувши їх щоб сонце і гаряче повітря
висушили вологий папір.

---

* Фокаріна (або фогерача) – романьольський звичай, що сягає корінням у поганські часи, за яким навесні розкладають ватри, у яких спалюють: по селах – старе збіжжя, над морем – деревину-плавник, а по містах – старі меблі (*прим. пер.*).

Літній місяць прийшов
а чернець у дворі навколішки стояв
і чекав коли книжки подадуть ознаки життя.
І нарешті якогось ранку сторінки почали
на вітрі злегка шурхотіти
здавалося то бджоли зароїлися на дахах
а він заплакав бо книжки розмовляли.

КАНТ ДВАДЦЯТИЙ

Спершу краплі розгойдували гілки
а ми за вікном чекали
щоб вода омила листочки зісподу.
Потім лило наче безодні небесні розкрилися
а ми поставили склянку на підвіконня
щоб виміряти опади в сантиметрах.
О четвертій визирнуло сонце
і на вікні виблискувала склянка
повна доверху дощової води.
Ми з братом випили по півсклянки кожен
а потім порівняли воду колодязну земну
і воду з неба котра м'якша
але відгонить блискавками.

КАНТ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ

Восени
як дерева стояли голі
одного вечора хмарою
налетіли птиці
геть потомлені
і всілися на гілках.
Здавалося листя повернулося
і тріпоче на вітрі.

КАНТ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ

Фійка* є павутинням
шовковою лійкою
серцем усіх квітів
фійка є дверима
що ведуть у незнане
або муром
який мусиш звалити.
Є фійки веселі
фійки геть навіжені
вузькі й широкі фійки
два шеляги варті фійки
балакучі або недоріки
і такі що позіхають

---

* *Figa*, романийольською, буквально означає «інжир» і відповідає італійському *figa* – фольклорному найменуванню поцьки (вагіни), одночасно виступаючи ланкою стародавнього асоціативного ряду, що містить «фіговий листок» тощо (*прим. пер.*).

не здобудуться на слово
хоч клин їм теши.
Фійка то верховина
цукровим снігом укрита
ліс яким вовки блукають
підвода що коней тягне.
Фійка порожня китиха
повна чорного мороку і блищаків
вона гніздо жвавого щиглика
його нічна вдяганка
пічка в якій все згорає.
Фійка як та мить настане
є лицем Господа
Його вустами.
Далебі з фійки вийшов світ
з деревами хмарами і морями
люди вийшли один по одному
всі племена і раси.
І навіть фійка як така вийшла з фійки.
Вадлива фійка!

КАНТ ТРИДЦЯТЬ П'ЯТИЙ

Вода вогонь а потім попіл
і кістки в золі
тремтить повітря навколо Землі.
Де зелене листя трава горошок
що жіночі пальці луцили зі стручків?
Де троянди й гітара собаки й коти
камені і живоплоти
вуста що співають календарі й річки

і перса повні молока? Де чарівні казки
якщо згашені свічки більше не світять?
Де дівся Час із сімома днями тижня
з биттям годин і цоканням секунд?
Сонце обертається і посуваються тіні
речей що стоять на місці.
А де в цьому я? Такий собі я?
Венеція що втопилась
лежить купою білих кісток на дні моря.
Але настане день коли з врат небесних
впаде на нас голос у хмарах куряви.
Він накаже виступити вперед тій особі
яка все чисто винайшла
колесо годинник цифри
а також прапори на вулицях.
Тоді встане також Адам і з піднесеною головою
підє під Велике Світло
щоб сказати де мед який він нам дав
на кінчику меча.

Зі збірки
~ Час Мандрів ~

До року 2000

Режисер Наумов за всяку ціну хотів узяти інтерв'ю в Молотова, якому на той час був дев'яносто один рік. Режисер доручив своїй секретарці влаштувати зустріч, але та по кількох днях перемовин спромоглася тільки вмовитися про побачення на «Мосфільмі» з онукою Молотова. Незмінний міністр закордонних справ Сталіна був на пенсії, він ніколи нікому не давав інтерв'ю. Мало хто знав навіть, де він мешкає. Онука виявилася приязною мініатюрною жіночкою, віком під сорок років. Після тривалого обговорення кіно й важливості свідчень, які дозволили би відслонити завісу таємничості, що вкриває певні історичні факти, мова зайшла про Молотова і славетну конференцію трьох великих лідерів у Тегерані в супроводі їхніх міністрів закордонних справ. Для того, аби включити у свій фільм правдиві подробиці, Наумов конче потребував зустрічі з Молотовим. Переконана аргументами режисера, онука врешті-решт дала йому номер телефону й адресу свого діда.

Зустріч з онукою відбулася в п'ятницю вранці, а вже в другій половині дня Наумов подзвонив на телефонний номер, який від неї одержав. Йому відповіла жінка поважного, судячи з голосу, віку — імовірно, медсестра.

— Я режисер Наумов, — представився він. — Я хотів би поговорити з В'ячеславом Михайловичем.

— В'ячеслав Михайлович спить, — сходу відповіла жіночка.

— Коли я можу перетелефонувати?

— За годину-півтори. Однак поговорити з ним ви не зможете.

— Чому?

— Він не дає інтерв'ю...

— Я хотів би принаймні обмінятися кількома словами по телефону.

— Хоч би й погодився В'ячеслав Михайлович, це було б складно, бо він зле почуввається.

— Подзвонити мені порадила його онука... Я спробую знову за годину-півтори.

Він справді перетелефонував. Йому відповів той самий жіночий голос.

— В'ячеслав Михайлович прокинувся?

Жінка відповіла дещо ніяково:

— Я спробую виступити посередницею. Ви говоріть до мене, а я до нього. Що Ви хочете, щоб я йому сказала?

— Що я знімаю фільм про Тегеранську конференцію й мені було б важливо зустрітись з В'ячеславом Михайловичем.

Жіночка відклала слухавку, після чого Наумов мусив тривалий час чекати на неї. Якоїсь миті він почув вигуки, сенсу яких, однак, не спромігся розібрати. То, безперечно, був голос жіночки, яка поверталася до телефону. Відтак розмова відновилася.

— В'ячеслав Михайлович згоден. Приходьте завтра вдень.

Наумов був наляканий несподіваним успіхом — зокрема тому, що мусив домовитися з онукою, щоб разом поїхати на побачення з її дідом.

О другій пополудні, у суботу вони виїхали з Москви і прибули в сільську місцевість, де розташувалася велика кількість урядових дач під охороною міліції. Вони проїхали контрольно-пропускний пункт і зупинили машину, де сказала онука — перед дерев'яним будиночком із мансардою. Фасад його був пофарбований у коричневий колір, так що двері зливалися зі стіною. Їх одразу провели в невеличкий передпокій. Онука запросила Наумова в маленьку кімнату, майже повністю зайняту квадратним столом, за яким на них чекав Молотов. Він був одягнений у світлу сорочку з брижами, які зазвичай лишає на одязі тривале перебування в шухляді. Онука сказала:

— Дідусю, цей товариш — режисер Наумов.

Молотов повернув до них обличчя, уже давно спотворене старістю: одне око напівзаплющене, край нижньої губи тікає від лінії верхньої губи — наче лице ось-ось скривить гримаса відрази. Старий дипломат почав підводитися, щоб потиснути руку гостеві. Наумов квапливо попросив його не турбуватися. Але Молотов не припинив своїх зусиль.

Розгорнулася жорстока й нескінченна боротьба немічної плоті, що прагнула підвестися над стільцем, до якого була припечатана. Уповільнене фільмування. Проте він спромігся підвестися й устояти на ногах. Він простягнув Наумову свою широку долоню, але тому здалося, наче він потискає щось на зразок тендітної і кістлявої лапи велетенського птаха. Молотов одразу рушив до невеличкої вітальні з диваном і маленьким старим телевизором. Онука сіла поруч з ним, а Наумов чимдуж почав голосно пояснювати, що змусило його домагатися цієї зустрічі:

— В'ячеславе Михайловичу... дякую, що дали мені можливість обмінятися з вами кількома словами... Для мене це було б дуже важливо, якщо би ви дозволили зафільмувати ваші міркування на предмет Тегеранської конференції... оскільки є різні версії щодо того, чи була здійснена німцями спроба замаху на велику трійку лідерів... Як вам відомо, відповідних документів немає, тож ваше роз'яснення... Я можу сподіватися зняти його?

Молотов сидів, похнюпивши голову, занурений у свої сонні роздуми. Нарешті він підвів голову і сказав:

— Я не можу зараз нічого відповісти на ваше прохання.

— В'ячеславе Михайловичу... У мене така слава союзниця... — почав Наумов, торкаючи за плече онуку старого, щоб показати, кого має на увазі, — тож я переконаний, що ви погодитесь.

Молотов обернувся і спрямував на нього погляд, сповнений величезної юнацької енергії. Проте голос, який супроводжував цей погляд, був виразно старечим:

— Раджу вам, ніколи не довіряйте союзникам.

Поза сумнівом, він посилався на Тегеран, але також на свої дружні стосунки, перш за все, зі Сталіним, який запроторив його дружину

на чотири роки в сибірські табори. І він, щоб вижити, не смів за неї просити.

За три місяці по тій зустрічі Молотов помер.

Своє сімдесятиліття відзначатиму в Москві. Я дедалі більше нагадую одного з тих котів, що зникають із дому. Навіть задля операції на мозку я їздив до Москви. Сьогодні на борту італійського літака чути було здебільшого англійську.

Упродовж усього польоту я думав про те, як калічать цю мову. Поруч зі мною американець щось говорив, похнюпивши голову, і стюард нахилився, дослухаючись до його бурмотіння. Мені це допекло, і я порадив юному чоловікові зібрати слова в горнятко: це давало б йому шанс надібати золотий зуб на денці.

Щойно шасі торкнулися брудної від снігу землі московського аеропорту і квапливі руки пасажирів потяглися до своїх валіз, я почув, що з бортового радіо лунає тема Кальверо з фільму «Вогні рампи» Чапліна. Я сидів нерухомо, нашорошивши вуха, уловлюючи ту ледь чутну розпачливу мелодію. Я ще глибше з тугою усвідомив, що мені вже сімдесят і що та музика адресована винятково мені.

Ми відвідали на Новодівочому кладовищі могили Гоголя й Чехова. Вони близько розташовані одна до одної, та, як завжди, я помилився. Перекоаний, що стою перед могилою Чехова, я сфотографувався поруч із надгробком невідомої мені особи. На гіллі високих дерев сиділи й похмуро крюкали старезні ворони. Барельєфи великих акторів Станіславського померезив сніжок. В очах московського люду — на вулицях, перед вітринами напівпорожніх крамниць — стоїть міраж свободи. Гострі парламентські дискусії мають великий успіх на телебаченні. Підтвердження того, що скінчилися часи сталінської темної замкненості.

Минулої ночі мені снилися скам'янілі мушлі, які я розщеплював ножем у пошуках перлин. Я знайшов їх чимало, щасливий із того, що набралось на ціле намисто; та коли я їх перелічував, то перли почали розтоплюватися в мене в руках, наче гарячий віск.

Я пішов на Новий Арбат, 7 градусів нижче нуля. Я одразу змерз, як той цуцик. Якийсь бородань намагається скликати мітинг на порожній

вулиці. На бортиках усіх вітрин художники-самоуки повиставляли свої роботи: я уважно оглядаю картину з верблюдом, що йде узбецькою пустелею. Від цього в мене виникає відчуття, ніби на мене тягне гарячим повітрям.

Я одягнув чорний оксамитовий піджак. Виступатиму на телебаченні. Я приїхав до старої Москви з будинками кольору паленого цукру і квітковою ліпниною навколо вікон. Я перетнув укритий кригою двір. Іду незручними приміщеннями низької будівлі. Осьде й великий стіл, а за ним журналісти, що ставитимуть запитання. Наче зачарований, я раз у раз дивлюся у грубі лінзи окулярів якоїсь пані, що намагається навести на мене фокус, схиляючи голову праворуч, майже паралельно до краю столу. Я, промовляючи, теж хилю голову набік, щоб дивитися в очі тільки цієї пані.

Друга половина дня. Джанніні з дружиною — друзі, що з нами в Москві, — сьогодні зранку знову намагалися потрапити на Красну площу, закриту для громадськості через поточні засідання в Думі. Вони стали в довжелезну чергу до мавзолею Леніна, бо то був єдиний спосіб потрапити на площу.

Коли я побачився з ними по тому, вони були геть спустошені. І ошелешено повідомили мені, що Ленін виявився дрібним «коротуном».

Небо сіре, але десь за лаштунками ховається сонце.

На жаль, сьогодні мій День народження. Завжди здоровіше віддалитися від урочистостей — часто надмірних. Навіть вигук може пролувати подібно до бурі. Наше таксі пливло калюжами. Голуби чвикають у грязюці червоними лапками. Я питаю себе, чим мене так зачаровує ця метрополія з довгими щупальцями передмість, де великі житлові будинки стоять по коліна в багні. Ми з'їли в невеликому «кооперативному» ресторані несмачний обід.

В одному інтерв'ю я сказав, що споживацтво розпорошить велику цінність — імовірно, єдину, — що врятувалася й, можливо, зміцнилася під сталінським режимом: духовність російського народу. Прийдуть рулони туалетного паперу, і хіба що в борщі їх тоді не знайдеш.

Донський монастир укритий сухим закаляним листям, із хитких мармурових і кам'яних надгробків дощ змиває імена та барельєфи. Скоро вони перетворяться на колекцію невеликих кутастих пірамід.

Я знайшов темний і блискучий мармуровий надгробок, на який із десяток років тому, одного снігового дня я оберся ліктем, щоб відпочити. Цього разу я попестив мармур, під яким спочивають рештки Римського-Корсакова.

Учора надвечір мене відвідав славний грузинський сценарист Дато. Він знімає документальний фільм про життя родини Багратіоні, що царювала в Грузії до 1801 року. У Тбілісі, теперішній столиці республіки, залишилася сама Марія, остання з родини Багратіоні на їхній батьківщині. Жінці 82 роки, її раннє дитинство минуло в Чадігварі, селі за тридцять кілометрів від Тбілісі.

Дато і його друг, режисер, зуміли наблизитися до княжни, яка, по 17 роках сибірських таборів, тулиться у двох маленьких кімнатах і все перебирає в руках старі фотографії та імперські дрібнички. Узагалі, вона спілкується тільки з двома дівчатами, які її відвідують і допомагають їй у смиренному житті. Дато і друг спромоглися намовити її на поїздку в Чадігварі, де вона мешкала до часу, коли революція розкидала родину по всій Європі. Коли старенька княжна вийшла з машини й оглянула переляканими очима чарівне місце свого дитинства, ураз почали валитися в її пам'яті стіни тієї оселі, яку вона запам'ятала недоторканою; аж доки залишилося тільки те, що вона зараз бачила насправді: довгий мур, що замикав убогу пустку з уцілілими службовими приміщеннями. Княжна стала посеред цього пустища й показала місце, де колись височіли абрикоси, потім — на яму пересохлого озера й нарешті — на звалище уламків та сміття, де стояла каплиця над гробами її предків.

Коли Марію відвезли назад у Тбілісі, вона сказала двом кінематографістам, дивлячись на них очима, у яких уже читалося пробачення: «Ви зруйнували те місце, яке досі жило в моїй пам'яті й де я знаходила притулок у часи глибокої печалі. Тепер мені, на жаль, залишилися тільки оці дві кімнати».

Померти де-небудь, наприклад, у Таджикистані, могло б стати не-поганим розв'язанням, бо тоді маєш потішати сам себе, і ніхто коло тебе не ние й не тягне у вологу коловерть думок про вболівання родини. Натомість можеш спокійно попрощатися з континентами, з чудовими порами року, з фруктами, снігом і равликами.

Утім, я забув, до чого, власне, хилив.

Старенька Тереза, яка впродовж кількох днів приходить, щоб допомогти нам у хатній роботі, знаючи про мій День народження, хоче подарувати мені пару шкарпеток із вовни сибірської лайки. Здається, вони дуже теплі. Чекаю на них. Вони в кімнаті її онука, який щонаочі грає на барабанах у молодіжному оркестрі. Через те вона дуже дбає, щоб не розбудити його рано-вранці. Я закоханий у Москву; Ленінград надто гарний, захвалений і має забагато італійських рис, тож я не хотів би інцесту. Зберігаю зворушливу симпатію до цієї Москви, що нею їздять вантажівки з великими номерами, намальованими ззаду кузова, у якому завжди сидить сонний солдат і дивиться кудись у простір.

Ми застрягли через демонстрацію етнічних турків, що мешкають у різних республіках Радянського Союзу й мають проблеми з різними місцевими адміністраціями. Довжелезний ряд чорних, як вугілля, вусів та очей.

Сьогодні Віктор Гайдук розповів мені про Лідію Панкратову-Менотті, яка в тридцяті роки була найвродливішою й найбільш перспективною балериною Москви. У ті часи молодь каталася на ковзанах, на громадських ковзанках під музику невеличких духових оркестрів. Лідія вийшла заміж за Маріо Менотті, якого розстріляли в 1937 за звинуваченням у шпигунстві на користь фашистів. Лідія пережила 17 років таборів, а повернувшись, змушена була замешкати в Долгопрудному, містечку за 70 кілометрів від Москви. Тепер вона стара й живе в злиднях, разом із хворим сином. Час від часу Бруно Понтекорво надсилає їй допомогу.

Я рушив у пробіжку, щоб оглянути на Красній площі Собор Василя Блаженного, який є найбільшою у світі скам'янілою порцією морозива. Як завжди, мене зачаровує споглядання куполів. Здається, собор зведений на велетенських кам'яних підмурівках, які захищають

його від землетрусів. А дехто каже, що у глибочезних підземеллях, які проходять під більшою частиною Красної площі, зібрано бюсти і статуї Сталіна, які впродовж однієї ночі прибрали з усіх кінців міста.

Дощ пішов, як благословення з неба, принісши дихання весни в пекло.

На прес-конференції в Кіноцентрі мене познайомили з режисером Клімовим і письменником Айтматовим, після чого я поквапився до кінотеатру «Росія», аби приєднатися на сцені до всієї делегації з Ріміні. Перед нами в першому ряду чоловік спав із роззявленим ротом, закинувши голову назад. Двом тисячам глядачів у залі я сказав, що мусимо зберігати тишу, аби людина могла спокійно спочивати, бо, можливо, їй сниться фільм набагато кращий за той, що решта невдовзі переглядатиме.

Хурделиця шаленіє. Я втішаюся видовищем, дивлячись, як на очах засніжує терасу. Снігові хвилі навіть підхоплюють і тягнуть до багатоповерхівок ворон, які з переляку кричуть, не розтуляючи дзьоба. Величезна будівля «Мосфільму» зникла так само, як хмаросяг університету. Заметіль усе начисто вибілила. Але ймовірно, що будь-якої миті вигулькне сонце, бо сніжинки дивно виблискують, нагадуючи радше вогнисті іскорки. Я запалюю рожевий світильник над диваном. Фотографую птаху, яка навідалася, щоб з'їсти залишене два дні тому частування на столику тераси. Читаю про те, як французи знайшли неподалік Каїра піраміди, яким 4500 років. А осьде й сонечко. Хурделиця стихла. Білизна снігу мерхне в тіні дерев і будинків. Зараз шоста вечора, і я скидаю светра, бо мені парко.

Поїздка машиною з Неллі та Борисом. Шлях весь у вибоїнах, струшує іноді так, що мені серце в горло заходить. Борис перепрошує: «Вибачте, але таке часто трапляється». Ми приїжджаємо в Любимівку поблизу Тарасівки за тридцять кілометрів від Москви. Тут є садиба, де Станіславський оселився зі своїми акторами, перше ніж утвердитися в Москві.

Покинута світ із гнилими вінцями й заґратованими вікнами посеред зарослого бур'яном і чагарниками пустища. Сіра будівля, датована 1882-м роком. Тут була їхня репетиційна зала. Нині повітря зберігає потріскування синюватої деревини, що оточує велике прямокутне

приміщення. Я підібрав кілька іржавих цвяхів, яких, однак, ніколи не застосовували. Тут, у цій залі, пролунали слова всіх п'єс Чехова й, імовірно, він сам був присутній на деяких репетиціях. Прикро, що звуки тануть у повітрі — і часто безповоротно. Я не кажу, «завжди», бо знаю, що сицилійські вівчарі зганяють отару до купи бойовими покликами давніх арабських армій.

Коротка мандрівка тутешніми околицями. Вулиці в багні. Таке враження, що який-небудь зсув ґрунту перехнябив увесь цей світ мужицької *деревні*. А вже тягнуться вгору височенні блокові багатопверхівки, беручи в каре дикі луки, які стануть площами, а тим часом, здається, скидають нечистоти тобі на черевики.

За столом Борис, який, окрім усього іншого, великий науковець-академік. Він сказав мені, що іноді відчувається моїм батьком.

— То я можу попросити в тебе грошей? — запитав я в нього.

— Попросити можеш... — відповів він з єврейською проникливістю в очах.

Ми знову відвідали Михайла Шварцмана, одного з художників найчистішого в Європі мистецтва. Він тримає свої полотна прихиленими до стіни в ідальні. Пересуває їх одне по одному, показуючи мені. Структурні зображення одразу наводять на думку про індустріальну механіку і стебнування розкритої тканини. Однак вас одразу підкоряє сила цих ребристих конструкцій, які пробуджують згадку про нервюри склепінь готичних соборів і співочі кольори Паоло Учелло. І ось, потроху, цими насиченими енергією механізмами починає струмувати тремтливе свідчення любові. Відтак зміцнюється відчуття, що ви споглядаєте собори зачарованої душі, готової розбухати вашу уяву. Я зізнаюся йому в переконанні, що він — найвизначніший художник у Європі.

— Моя звична скромність — відповів він на це, — схиляє мене сказати, що я з тобою згоден.

Соня й Міша Швейцер* живуть із кішкою й купаються у взаємному коханні. Збирають округлені морем у Ялті камінці, показують

---

* Тобто Софія Мількіна й Михайло Швейцер (прим. пер.).

старі видання Чехова й Толстого. Якщо хтось один має кудись іти в справах, інший супроводжує його до ліфта. Я надзвичайно люблю й поважаю їх. Міша є учнем Ейзенштейна. Меланхолійна усмішка вулає його ледь зизі очі.

Ми відвідали будинок-музей Толстого, де письменник мешкав майже щозими з 1882 року. У великій кімнаті на другому поверсі ми чули його голос, записаний на диску фонографа, що Едісон надіслав Толстому з нагоди його вісімдесят другого Дня народження. Там ми також слухали складений старим письменником вальс. Високі ширми часто відгороджують ліжка від куточків для чаювання й невимушених бесід. Світ зігрітий теплом білих кахельних печей із розмаїтими чавунними дверцятами. У кожній кімнаті своя нерухома старенька доглядачка. Майже всі вони посивіли за довгі роки, пильнуючи експонати, кожна у своїй кімнаті. Я спромігся перемовитися кількома словами з хранителькою їдальні, де стоїть накритий стіл із англійською порцеляною. Літня жінка сказала, що часто уявляє собі родину Толстого за столом і щоразу вигадує меню. У великому саду, так само, як у давніші часи, закритому з правого боку червоним муром пивоварні, а в глибині — стіною психіатричної клініки, багато куців білого й синього перського бузку. Яблуні під мурами пивоварні. На виході я сів на лавочку, прилаштовану до дерев'яного паркану, який відділяє будинок від вулиці. Я знаю, що старий Толстой часто сидів на цій лавочці, спостерігаючи, як робітники йдуть на завод. Сьогодні в декількох кроках від мене стояла черга до крамниці при заводі — купити свіжого пива у пляшках. Дехто вже пройшов повз мене п'яною ходою.

Дощі. Черги перед крамницями вкриті парасолями. Москва, коли вона сіра, не до вподоби навіть собакам. До речі, у ці дні я їх бачив дуже мало (одного — в будинку колекціонера ляльок). Ми під'їхали до церкви Воскресіння за вулицею Горького. У церкві вже юрмилися люди. Моя дружина й вісімнадцятирічний син однієї з подруг вирішили охреститися й тому опинилися у великій залі з іншими молодими жінками перед великою металевою мискою, зеленим відром з водою і хрестильницею у формі великої латунної чаші. Коли жінки почали

роздягатися й загортатись у принесені з дому білі простирадла, старенька, що керувала обрядом, попросила мене вийти до почекальні. Я причинив за собою двері, залишивши щілинку, щоб стежити за тривалою церемонією. Таким чином, я побачив дівчину, оголену до пояса, вона стояла, зігнувшись, босими ногами в тазі з водою, а старенька поливала їй на шию і спину з ковша.

Пізніше вони почали ходити колом із запаленими свічками. Тоді, як мені видавалося, намагалися вигнати диявола з тіла, тричі кашляючи й позірно плюючи в небо. Раптом двері праворуч від мене відчиняються, і показується митрополит Питирим. Я одразу впізнав його — ми, вкупі з Розі й Де Ніро, познайомилися з ним на прийомі під час фестивалю в Москві три роки тому. Над височезною постаттю в чорній рясі — обличчя, обрамлене білосніжною бородою, що ворухиться від його подиху. Я встиг лише кивнути йому на знак вітання, аж він, крутнувшись, вибіг надвір. Я бачив у вікно, як він сів у чорний автомобіль, що чекав на нього у дворі. Коли ми повернулись додому, старенька Тереза, яка часто приходить, щоб допогти нам у хатніх справах, бідкалася, що ми розминулися з Володею, який спеціально приходив, щоб з нами побачитись, але не дочекався. Володя — молодий лікар, який подорожував Сибіром і назбирав чимало стародавніх рецептів від ченців, що перебувають по дерев'яних скитах у тайзі. Тереза вважає Володю дуже вродливим, а борода робить його подібним до святого. Тереза неодноразово висловлювала свій захват щодо цього молодика, і, зрештою, я сказав їй, що починаю ревнувати через надмірну увагу до іншого. Вона, тримаючи кінчиками пальців жмуток грузинських трав, так і заціпеніла з очима, повними сліз. І сказала мені:

— Дякую, сеньйоре Тоніно, бо мене ще ніколи в житті не ревнував жоден чоловік.

Володя повернувся, аби зустрітись з нами. Молодий лікар, що об'їздив увесь Сибір, збираючи рецепти ченців, усамітнених по скитах, цього разу прийшов зі своєю дружиною, Любою, яка навчається в Ленінградській художній академії. У неї нігті полаковані білим.

І щоразу, коли вона торкається своїх вуст, мені здається, що вона лузає гарбузове насіння.

Друг-сценарист із Тбілісі повернувся, щоб розповісти про пишне свято Пасхи й оглушливі дзвони, від яких тремтіло листя на деревах по всьому проспекту Руставелі. Молодий композитор за підтримки отця Зелінського, провідника молодих грузинських католиків, намагається віднайти «Cattolicuri requiémi» («Католицький Реквієм») великого композитора Паліашвілі. Уся Грузія нині, коли вулиця дихає християнським словом, хотіла би почути у своєму повітрі також ноти Реквієму, написаного незадовго до смерті цим непересічним музикантом.

Кажуть, ремонт на кримській віллі, що мала приймати Горбачова на короткий відпочинок, завершували поспіхом, «під острогами». Тож, коли прибули гості, від стелі відірвався шматок декоративної ліпнини. На щастя, ніхто серйозно не постраждав. Однак відпочинок довелося на деякий час відкласти. У будь-якому разі, особисті охоронці Горбачова впродовж кількох днів перевіряли на міцність решту гіпсових панелей на стелі, вчіплюючись у них і залишаючись кілька хвилин отак висіти, наче темні довгасті канделябри.

Ми відвідали невеличку квартиру, де доживала останні роки вдова Сергія Ейзенштейна, осліпла внаслідок діабету. У двох кімнатах зберігаються книжки й особисті речі великого режисера. Директором цього маленького музею є Наум Клейман. Він подарував мені копію передсмертних нотаток Ейзенштейна. Останні слова нерозбірливі, а нерівний рядок пливе донизу сторінки — через інфаркт, що розвинувся в митця саме тієї миті. Поряд із цими наочними знаками наближення трагедії є коментар, зроблений великим режисером після того, як уже подіяла таблетка нітрогліцерину — він його завжди мав із собою. Коментар супроводжує стрілка, накреслена в бік хиткого нерозбірливого письма. «Недоладні слова вказують на точний момент серцевого нападу, що стався в мене». Я був дуже схвилований тим, що побачив на власні очі старі іграшки з Вятки, які супроводжували Ейзенштейна й підхльоскували його уяву. Я спитав, чи серед цих дорогоцінних дрібничок не трапиться чогось маловартісного — може,

який камінець, — щоб узяти з собою на згадку. З посмішкою в очах вражений директор похитав головою на знак заперечення, і ми продовжили нашу розмову, попиваючи чай із чашок, якими користувався великий митець. Я сидів поруч із книжковою шафою й однієї миті взяв невелику річ, яка лежала на полиці перед книжками. Я зрозумів, що то рожевого кольору камінець. Я одразу показав його Клейману, і той здивовано покрутив його в руці. Він уперше помітив цю дрібничку. Камінця того не було навіть у довжелезному інвентарному списку предметів, що належали Ейзенштейну. Однак він був тепер цілком реальний.

— Може, вам його Сергій надіслав, — мовив Клейман, віддаючи мені рожевий камінець, щоб я зберіг його на згадку.

[. . .]

Тбілісі, сорок градусів під покрівлею на платформі. У тіні колони три дагестанські жінки в ряд у лисчучому одязі. Знову перетинаємо гори й уночі прибуваємо до моря. У Краснодарі українські базарувальники у світлому вбранні, жінки в білих хустках; соняшники, качки на березі річки; сільські хати за парканами в оточенні фруктових дерев; а далі неозорі лани скошеної пшениці, поля ще зеленої кукурудзи, блакитні капустяні городи; селянки у світлих сорочках і вилялях спідницях.

Засмаглі під сільським сонцем торговці пропонують тараню, тримаючи рибини за хвіст, і жовті дині; рожеві метелики; горбки зрушеної землі, висушеної спекою, і рейки на оголених шпалах; а вдалині курні заводські труби.

Миготять поїзди з людом, який вистромляє з вікон вагонів руки й голови, щоб їх охолодив зустрічний вітер. Утомлені тіла простяглися на відкинутих полицях-нарах, укупі з кавунами й порожніми пляшками.

Міняються хвилясті видноколи з вигорілою травою, що її смагдаговим світлом забарвлює небо. Світ поїздів, що видаються намальованими від руки на станціях під комуністичними гаслами, часом

безвідрадність занехаяних фабрик, а понад те — груптові шляхи, якими прогулюються свині.

У вагонах лунає оперна музика впереміш із Челентано. У мареві світлішають яскраві кольори. Запах дьогтю, кіоски з пірижками, яйцями, поштовими марками та пивом. Барвисті мандрівники на тротуарах і на сходах, що ведуть на криті тераси естакад через залізничні колії. Тисяча острівців трави по березу Азовського моря. Чоловіки, що з причалу спостерігають за поїздами. Таганрог, де народився Чехов. Широченні тротуари з зеленими лавками розділяють колії, заплямовані іржею по краях рейок — мерехтливих, як леза довгих мечів. Вечоріє, і світло, скільки око сягає, ховається в голівки жовтих соняхів. Одеси дістаємося вже поночі. Тут спітнілий люд сидить просто неба в маленькому центральному парку перед оповитим імлюю фонтаном або навколо півторастолітньої тополі, круг якої земля всяяна недопалками, що їх накидали закохани.

Пари літніх євреїв сидять у затінку великих кінських каштанів, що утримують темряву в повітрі перед готелем «Одеса», у кількох кроках від славетних сходів, що ведуть додолу, у гавань, де кораблі чекають на рейси в дальні краї. Сходи послужили Ейзенштейну для класичного кадру з дитячим візком у «Броненосці Потьомкіні». У «Гамбрінусі» п'яні як відвідувачі, так і кельнери, навіть нам здається, що нас хитає в замкненому просторі, сповненому блатними піснями.

Одеса була містом музики, і не випадає забувати, що Бенні Гудмен почав дмухати в кларнет в Одесі, й Голдвін та Мейер виїхали звідси в Америку, щоб заснувати там студію Metro-Goldwyn-Mayer.

Відтак прогулянка широкими тротуарами вздовж освітлених вітрин, у яких виставлені великі пальми в цементних горщиках або виводки соковитих рослин чи тварин із нейлоновим хутром. Ми переходимо вулицю Ластівок* із чудовим оперним театром у глибині — споруду обсіли численні голуби. Колишня Італійська, нині вулиця Пушкіна,

---

* Так у автора. Вулиця Ланжеронівська, на яку заднім фасадом виходить Оперний театр, називалася тоді вулицею Ласточкіна, на честь підпільника часів Інтервенції (прим. пер.).

затінена високими платанами, приводить нас до комфортного старовинного готелю «Красная» з дверима світлого дерева та заокругленими балконами. Багато хто стверджує, що Одеса виникла зусиллями неаполітанців, а інші вважають, що то були французи. Якщо перша гіпотеза справедлива, назва Одеси може походити від італійського *adesso*, «зараз»; а якщо справедлива друга гіпотеза, назва Одеси пішла від французького *au dessous*.

Коло того старезного дерева ми знову зустріли маленького доктора з Москви, що впродовж семи років розшукував якогось ченця, усамітненого в одному з численних скитів у горах Алтаю на кордоні з Китаєм, де селяни досі тримаються Старого обряду. Доктор хотів дізнатися в ченця, яка молитва лікує депресію й розчарування в житті. Зрештою, він таки спромігся знайти того ченця. Старий із білою бородою привітав його посмішкою, сказавши:

— Я знаю, що ти шукаєш мене впродовж тривалого часу. Того, про що ти хочеш дізнатися, я ще не можу тобі сказати. Повертайся за рік, коли будеш готовий». І ось, за рік по тому, молодий лікар вилетів із Москви до Іркутська літаком, а потім — вертольотом і, нарешті, кіньми, щоб знову зустрітися зі старим ченцем. Цілий рік він зміцнював свою віру й виховував себе духовно. На жаль, чернець помер, а на його могилі було написано: «Наближайся благодушно до всього, чому Бог дозволяє жити довго й міцно». Лікар інтерпретував це повідомлення по-своєму. Відтоді він радить своїм пацієнтам торкатися великих старих дерев, а також обіймати їх. Ось чому щовечора — доки він у відпустці в Одесі — доктор приходив притулитися до величезної тополі.

Прогулюючись, я бачив внутрішні дворики, де старі сидять у пересохлих фонтанах під білизнаю, розвішаною на мотузках між будинками. Також — ті квартали по околицях, свого часу населені славетними гангстерами Одеси. Тут усе валиться, однак, можливо, це те, що представляє стару Одесу Бабеля, музичну атмосферу Бенні Гудмена й ту, де народилися великі «переконання» Голдвіна, а перш за все: «Усний контракт не цінніший за папір, на якому написаний».

Люди живуть у своєму заплутаному часі. Галасливі стосунки, повні огидних актів проституції, що видирається вгору доларами. Усюди життя стає жорстокішим і бруталнішим. Що може зупинити звірячу натуру, яка завжди чаїться у складках людської душі? Нова релігія чи пережована колективна мрія?

Я пішов пішки, щоб фотографувати вітрини, а натомість мене зачарували двері. Деревина вкрита струпами старих фарб і папиною часу. Поморщені двері, на зразок отих, сірих, неподалік театру, побитих сотнею років сонячного світла, укритих шарами лаку, потрісканими, наче земля в часи посухи.

[. . .]

У романі Булгакова «Біг» персонажі укладають парі на перегонах тарганів. Забава, як видається, була популярною в минулому сторіччі в Туреччині. Режисер Наумов, передбачаючи необхідність поставити зйомки цього епізоду, важливого в сюжеті роману, вирішив завчасно подбати про пов'язані з ним технічні виклики. Перший спосіб, який спадає на думку постановникам, полягає у створенні механічних комах. Однак вартість такого рішення є астрономічною з огляду на бюджет фільму. Постановники відтак звертаються до кращих приборкувачів диких тварин у всіх цирках Росії. На жаль, ніхто з них ніколи не думав про дресирування комах, зважаючи на простий факт їхнього дрібного розміру, через який глядачі не змогли б стежити за виставою. Водночас в очікуванні, що хтось допоможе розв'язати проблему тарганів-бігунів, починаються зйомки. Якогось дня до Наумова навідується князь Мишицький, високий худий пан, строго перпендикулярний до підлоги, наче залізна паля, застромлена посеред поля. Він убраний у чорний піджак, виношений до лиску на ліктях і пошарпаний на плечах через безперервне струшування рясної лупи. Його прадід свого часу надихнув Достоевського на образ князя Мишкіна в романі «Ідіот». Князя супроводжує невисокий чоловічок, імовірно, нащадок давніх слуг дворянської родини. Ця особа має право

присутності, але не слова. Князь питає Наумова, чи бажає той вести розмову французькою. Украй здивований режисер пропонує йому поговорити рідною мовою.

— Я можу розв'язати вашу проблему з тарганами, — без передмов заявляє Мишицький.

— У який спосіб?

— Прирученням. Я маю слабкість до комах... Я прочитав французькою всі 12 томів Фабра.

— Дуже добре, — каже режисер. — Що вам потрібно?

— По-перше, сировина: таргани. Я замовлю, щоб мені їх роздобули, і дам про себе знати.

Справді, за чотири дні він приходить в один із павільйонів «Мос-фільму». З рук свого асистента бере два слоїки й, піднісши їх до світильника, демонструє двох темних комах усередині: чорний тарган трохи менший, а другий, червонуватий, з довгими кучерявими вусами, помітно більший.

— Оцей червоний більше придатний для приручення, — пояснює князь.

— Де ви його надибали? — питає Наумов, який ніколи досі не бачив тарганів такої породи.

— Мені його надіслали з Баку.

— А де ж ми їх, таких, наберемо?

— Хто-небудь... або я сам поїду в Азербайджан. Знадобиться... двісті особин...

— Навіщо так багато? Бігунів тільки шестеро.

— Згода, але відбір здійснюється на основі рівня послуху...

— Чийого? — не второпав Наумов.

— Тарганів. Я підозрюю, чимало з них не захочуть мене слухатися.

— Робіть, як знаєте, — каже тоді режисер, який має так чи інак відзняти перегони.

— Нам також слід вирішити, на якій поверхні відбуватимуться змагання, — зазначає Мишицький.

— Ми думали скористатися з більярдного столу.

— Чудово! — схвалює князь і з легким поклоном іде геть.

Художник-постановник купує майже новий більярд і доставляє його своїм помічникам, щоб вони влаштували на столі шість бігових доріжок.

Граф знову виходить на зв'язок, цього разу телефоном, аби повідомити, що з Баку прибули двісті червоних тарганів. Він просить чимдуж привезти більярдний стіл до нього додому, щоб негайно розпочати навчання. Коли робітники доставляють більярд на місце призначення, вони бачать, що бідний князь мешкає в напівпідвалі, у маленькій квартирі, що складається з передпокою й однієї кімнати. Пропхати більярд у кімнату фізично неможливо. Тому вони залишають його у брудному дворі, типовому для густонаселених спальних районів. Наумов приїжджає, щоб особисто перевірити ситуацію. І переконується, що більярд ніяк не вміститься в передпокої, де до того ж розташована кухонька з каструлями та пательнями.

Того ранку князь просив режисера не впадати у відчай. Насправді він усе переміряв шнурочком і гарантує, що більярд легко вміститься в кімнаті. Треба тільки розпиляти його на чотири частини, аби пронести через передпокій, а потім склеїти столярним клеєм або з'єднати за допомогою болтів. У будь-якому разі, таргани не мають відчувати жодних тріщин чи опуклостей на поверхні столу. Таким чином, більярд розпиляли й повторно зібрали; і князь міг почати свою роботу з приручення тарганів, одного за одним випускаючи їх на зелений оксамит. Для примусу князь застосовував кінчики павиних пир'їн, які залишилися йому у спадок від матері. Дресура починалася на світанку й закінчувалася пізно вночі. Для спілкування з тарганами Мишицький навіть винайшов спеціальну мову, яка включала дивні дмухальні та гортанні звуки. Тим часом Наумов знімав інші сцени фільму й відкладав епізод із перегонами на потім, цілковито довірившись князю щодо технічного розв'язання. Одного чудового дня той прийшов із доповіддю. Відчай у його очах стримувала належна аристократові гідність.

— На жаль, пане режисере, комахи не слухаються мене, — сказав він твердо.

— То що ж тепер?

— Тепер я зрікаюся своїх зобов'язань і, звісно, відмовляюся від будь-якої компенсації.

Він крутнувся по-військовому і швидко вийшов зі студії, щоб приховати непередбачені емоції.

Того ж таки вечора Наумов зібрав співробітників, а також запросив удову Булгакова. Було ухвалено рішення призупинити зйомки приблизно на двадцять днів і впродовж цього часу знайти відповідну заміну сцені з тарганями.

Князь більше не показувався, та, коли вже подумували влаштувати собачі перегони, Наумов вирішив вирушити до Мишицького свого асистента, щоб дізнатися, чи не сталося позитивних зрушень. Асистент повернувся за годину з приголомшливою новиною: у князевому напівпідвалі діяло на повну потужність підпільне казино. Люди в переповненому передпокої та щасливці, які зуміли проштовхатися до більярдного столу, робили ставки на різні номери тарганів. Маленькі тваринки щоразу слухняно стартували за командою Мишицького, який отримував свій відсоток із усіх ставок, плюс іноді випускав на доріжку свого улюбленого бігуна на прізвисько Яничар, який гарантовано перемагав. Наумов негайно вирушив до князя, щоб і собі побачити ігрову залу. Князь стояв позаду стартових боксів, розташованих на початку шести бігових доріжок. Маленькі дверцята були з'єднані з довгою віссю, що тяглася вздовж боксів. Щойно поставлені гравцями гроші опинялися в торбинці, яку тримав князів прислужник, Мишицький тягнув за вісь зі шнурочками, і шестеро дверцят маленьких боксів одночасно відчинялися. Таргани миттю висипали на доріжки і мчали впевнено й без зупинок до самого фінішу.

Наумов був настільки щасливий, що не смів навіть словом дорікнути Мишицькому за його зникнення. Він наказав робітникам винести більярд із квартири за тією такою системою, за якою його заносили. Стіл реконструювали в одному з павільйонів «Мосфільму». Князь прийшов, щоб режисирувати перегони тарганів, погодившись на гонорар, який належав дресирувальникові настільки цінному й унікальному, як він.

Коли зйомки було завершено, Мишицький домігся права повернути більярд у свою кімнату, щоб почати новий сезон підпільного казино. Наумов неодноразово відвідував його в години, коли робилися перерви в перегонах. Він хотів з'ясувати, за якою системою так успішно князь приручив тарганів. Знадобилося зо два десятки зустрічей, перше ніж князь довірив режисерові секрет свого успіху. Він зрозумів, що таргани люблять чорний колір — той, що найближчий до повного мороку, яким вони звикли втішатися у своєму лігві. Відтак на бортику столу, у кінці кожної з шести бігових доріжок, він наклеїв квадратики чорного копіювального паперу. Таргани, вирвавшись зі стартових боксів, опинялися у сліпучому світлі на зеленому оксамиті і шодуху мчали на чорну пляму, яка давала їм надію гулькнути в підземний тунель, сповнений такої жаданої життєдайної темряви.

[. . .]

На жаль, у моїй пам'яті залишається Радянський Союз, яким я його побачив кілька років тому. І я маю особливі почуття до тих днів і до тих зустрічей. Тому не хочуть падати мури, що зберігають мої спогади, і я уподібнююся до старих селян, які з ностальгією розповідали мені про попередню війну. На власний сором, я хотів би знову пережити ті часи й дозволити тому світові забрати мене, щоб я віднайшов усю свою тодішню затятість і знову боровся з ним, намагаючись, однак, урятувати атмосферу поезії й духовності, якою дихалося у друзів і на засніжених вулицях.

На щастя, є оці великі рукописні книги, де я знаходжу собі притулок, коли мені потрібна зустріч зі спогадами. Сьогодні один із таких днів — зокрема тому, що туман сховав долину й узяв голос річки, що біжить там, унизу. І я вирушаю в Грузію кількарічної давнини.

Поїздом до Єревана, столиці Вірменії. Опівнічна пора. Незручні ліжка, волога білизна, умивальник спільний із пасажирами сусіднього купе. Бруд і поличка, що б'є мене по колінах із кожним поштовхом поїзда. Туалет без туалетного паперу, який систематично краде

провідник. Нарешті вранішнє світло показує нам простори полів і лісів, які масштабують людей і тварин. Грандіозне прибуття в Ростов у супроводі притоки Дону, широкої й без чітких берегів, позначених тільки заростями очерету, між якими іноді проблискують невеликі багністі заплави з витягнутими на сухе рибальськими плоскодонками. Ще одна ніч у потязі, і, нарешті, ми на Кавказі. Цілюще повітря в усі пори року на чорноморському узбережжі Грузії. Зокрема, у Новому Афоні з повною блакитного світла ротондою, де збираються люди, чекаючи на поїзди. Я бачу будинки посеред нерегулярних садів, оточених парканами. Вузькі ґрунтові стежки, що ведуть до моря, де-не-де губляться серед гілляччя. Отак у часи мого дитинства ми діставалися з диких дюн до садів Кастельабате. Подекуди тягнуться у воду невеликі бетонні пірси, що до них швартують човни або ловлять із них рибу. Можливо, вони допомагають тільки купальникам, бо з пірса можна одразу зануритись у воду подалі від берега, замість того, щоб іти з мілини кам'янистим дном. Свині з трикутними дерев'яними нашійниками, що мають перешкоджати їм пролазити між живоплотами в городи. Ми прибуваємо в Тбілісі о другій ночі. Нас зустрічає Тенгіз. Тоді — до батька Мадлен. Наступного ранку о десятій поспішаємо до Параджанова й бачимо на столі прибори, загорнуті в листя інжиру. Параджанов клопочеться, гостелюбно показуючи нам килими та інші коштовні речі, що він бозна-де понадибував. Квартира потроху заповнюється друзями. На лавках уздовж країв тераси з хисткими вильцями розставлені казанки й тарілки, виблискують на сонці келихи. У глибині тераси — відкрита ванна з пластиковим рукомийником, підвішеним на різницькому гаку. Стільці, лавки і скрині тягнуться вздовж іншого краю тераси, на який виходять двері квартири його сестри.

Опівдні Параджанов везе мене до старих «Серних Бань», сірчаних лазень, таких любих Пушкіну й Лермонтову. Він довіряє мене Гарегіну, грузину років п'ятдесяти, що відмиває людей, як море гальку. Служник заводить мене в кімнатку з вентиляційним отвором у центрі невеличкого купола й обладнану двома кам'яними лавами під стіною. Там із примітивного душу падає на землю струмінь насиченої сірчистими

гранулами води, що нагадує рідкі екскременти. Постійно мокра підлога вистелена плиткою, що зберегла по краях трохи кармазиново-червоного кольору, решта все цементне. Гарегін скидає простирadlo, що як спідниця закривало йому ноги, чіпляє на гачок свій фартух і залишається голий. У нього мужицька мускулатура з нерівними складками під виступами сідниць. Я зиркаю на нього мигцем, коли він іде, щоб замкнути двері. Мене більше, ніж на мить, охоплює жах від думки, що я можу опинитися в лапах сексуального маніяка. Щоб заспокоїти мене, він одразу одягає сині пластикові трусики. У його жестах читається якась первісна варварська сила. Я боюся тільки, щоб він мені не зламав якої кістки. Я віддаюся на милість його вправності, але не послаблюю своєї уваги. Я боюся, що від тертя мої родимки вигорять, як голівки сірників. Його робочі інструменти такі: брусок мила, що його Гарегін укидає в зношений личаний мішечок, на який поливає водою. Потім він дме в мішечок, роблячи з нього овальну повітряну кулю, що спливає піною. Він возить долонею по цій кулі, вивалюючи на мене цілу хмару піни. Тоді дуже сильно стискає мені щиколотки й ковзає пальцями вгору, женучи мою кров через коліна аж до серця. Те саме він проробляє з моїми руками. Тоді починає ходити мені по спині, а лежу в піні з заплющеними очима. Лише зрідка скрикую від болю, коли відчуваю, як тріщать мої ребра. Нарешті він намилює мені голову, шкребує між волоссям своїми квадратними пальцями. І враз мені знову пригадується дитинство: мої кузини тримають мені голову нахиленою над газетою, і я бачу, як сиплються на розгорнуті сторінки світленькі жваві воші. Ми з Гарегіним не обмінюємося ані словом. Лише час від часу він гортанно крекче, демонструючи свої зусилля, та іноді показує мені знаками, якої позиції я маю прибрати. Пхнувши мене під душ для кінцевого ополіскування, він скидає свої трусики, обертає навколо пояса простирadlo, як перше, надіває фартух і, з тазом і відром у руках, дивиться на мене, чекаючи на оцінку своєї роботи.

— *Харашьо?* — питає він.

— *Харашо. Спасіба,* — кажу, розглядаючи під шаром води червоні криваві плями на своєму тілі — від несамовитого тертя.

Після лазні — гарячий чай у товаристві Параджанова, який чекає на мене в татарському ресторанчику. Арабська музика поміж кучерявого волосся на скронях служителя.

Ми ходимо вулицями старого Тбілісі, що тягнуться до центральних проспектів, наче слизькі пересохлі струмки. Старезні акації застрягли у вузьких тротуарах, і їхні стовбури закінчуються химерними потовщеннями. Гілки сягають блакитних і кремових вікон або терас із єдиним парапетом, на яких у своїх піжамах дихають свіжим повітрям недужі, що йдуть на поправку. Хтось посеред вулиці Кіпіані залишається сидіти в залізному кошику свого старого балкона упродовж багатьох місяців. Виходить із дому раз на тиждень, щоб зібрати порожні пляшки й обміняти їх на півлітри горілки. У домі шестеро синів, юних і вродливих, з вини різних своїх слабостей скуштували в'язничного хліба. Один відбув десять років за згвалтування російської туристки. Батько завжди на своєму місці, з крилатим капелюхом на голові спостерігає млявий вуличний рух. Розповідають, хтось пропонував йому гроші за послугу — щоб він зробив вагітною жінку замовника. Але дружина мовчазного спокусника з балкона відмовилася віддавати в оренду чоловікову мандрівну плоть, за що сплачує виснажливими нічними насолодами.

Двори тісно поставлених будинків збирають купи сухого бруду. Спіральні сходи — залізні або з побитими шашелем дерев'яними баясинами — досягають останніх горішніх терас. Благодать похована під кучугурами осіннього листя. Воно — країна душі, це Тбілісі! Великий будинок у стилі модерн, із порталом, утвореним дерев'яними оцерами — невимушеними, як пурхливі підписи, без скла, повні брудного повітря. Такими є вікна й балкони аж до центрального жерстяного купола — іржавого і дзвінкого, як керамічний горщик. Невдовзі залишки металевого опору перетворюються на чорний пил, і кожна крапля дощу стане кулею, пробиваючи тендітну павутину. Вхідні двері, як і в решти будинків, що є окрасою кварталу, вгрузли нижче рівня вулиці майже по дверну ручку. Параджанов розповідає, що камені під цим асфальтом були лазуровими, і в дні, коли їх ховали під щербін

і смолу, він прийшов попрощатися з ними — з кожним — стоячи перед катком, що навіки стелив на них асфальт.

Раптом він відчиняє двері й, ідучи вгору сходами, запроваджує мене у своєрідний трансатлантичний корабель у сухому доку, уже почасті демонтований. Тераси, сходи; ми піднімаємося на мансарду, де мешкає стара шляхетна пані, колишня актриса і співачка. Нас вітає перелякане обличчя в глибоких зморшках, дозрілих у ностальгії за втраченою славою. Шия закутана прозорою вуаллю, що лежить на побитій міллю сорочці, яку доповнюють сині спортивні штани. Ми сидимо за столом, накритим білою скатертиною. Поруч, на розкритому фортепіано, стоять розгорнуті ноти. Сторінки втримуються на місці двома довгими свічками, які впродовж років заломилися саме так, щоб найкраще виконувати свою функцію фіксаторів сторінок.

Параджанов просить даму прочитати який-небудь вірш, і старенька актриса декламує нам уривок із Буніна. Вона заледве вислуховує наші компліменти, бо, нездатна стримати емоції, зачинається на кухні.

Собачий холод, що прийшов зі Скандинавії, заморожує мені коліна, доки я волочу ноги поміж темного і збудженого натовпу, який заповнює велетенські зали очікування вокзалу. Потім ковзаю суцільною кригою, що вкриває перон № 7, із якого опівночі відбуває наш поїзд.

Купе з двома паралельними ліжками доволі зручне. Воно ледь-ледь зігріте. Як є, в одязі, не скинувши навіть шарфа, я вкладаюся на своє ліжко й дозволяю силам механіки підкидати і струшувати мене. На другу ночі спека в купе така, що хочеться скинути з себе не тільки одяг, а навіть шкіру. Упродовж багатьох годин я почуваюся, мов ті лічені монетки, що ними калатає у своїй карнавці жебрак, просячи милостиню по церквах. Однак мені щастить також упіймати трішечки сну. Аж ось у синюватому повітрі спалахують низки вогнів Петербурга, розмазані, як сльози. Готель «Асторія», що нині включає також старий готель «Англетер», де вчинив самогубство поет Єсенін, зручний і повний англійських слів. Після швидкого сніданку я прогулявся навколо Ісаакіївського собору, а ще вулицями, якими в дитинстві ходив Набоков. Щоразу, коли я опиняюся перед чимсь, чия

краса й сила схиляє мене думати, що воно існуватиме століттями, одразу в кістках мені починає нити нетривалість мого життя. Ми — як тіні птахів, що на коротку мить пробігають цим мармуром і цими чудовними фасадами.

Якби не було статуї Марка Аврелія, пам'ятник Петру Першому не мав би тієї форми, яку має. Усе залежить від чогось, що прийшло раніше. Мені пригадується бідний чернець-пекар, якого ми з Тарковським, подорожуючи Італією, зустріли у великому монастирі Трізулті — нині майже покинутому. Тільки один старий чернець продовжував випікати — для себе і для лічених бідних подорожніх — по кілька буханців хліба. Він сказав: «Цьому хлібові понад тисячу років. Щоразу, як я замішую тісто на хліб, я беру трохи дріжджів із замісів попередніх днів. Я не можу дозволити, щоби згас цей маленький знак із сивої давнини. Бо з ним згасне іскра тих часів».

Це справедливо для всього в житті і, перш за все, для мистецтва. Гарна сучасна річ містить у собі закваску, залишену мистецтвом минулого. У певному розумінні — неможливо створити щось без минулого. Тільки творення світу було вибухом новизни.

У Петербурзі вночі, коли Нева й канали вкриті кригою, відблиски вогнів не тонуть у воді, а розтягуються крижаною поверхнею. Такі, перетинаючи примарні перспективи, зупиняється на світлофорах, які світять червоним у метафізичній пустелі цієї покинутої столиці. На думку спадає Неаполь із його болем і казковими бувальщинами, які полощуться разом із білизнами в повітрі, що ним дихали Бурбони. Тут білизна незчисленних колон нагадує про імперський блиск.

Не раз уже я згадував Інну Олевську, велику художницю, яка створює скульптуру з порцеляни. У поїздку Італією вона взяла з собою валізу з чорним хлібом і вареними яйцями, які їла, прихилившись спиною до стін соборів чи до пам'ятників.

Вона мініатюрна й убирається, як маленький самурай. Її шпакувате волосся підтримують дві чорні оксамитові стрічки, які, схоже, ладні також частково прикривати вуха, а третя смужка оксамиту тримається згори голови, де зустрічаються дві кіски, один сантиметр завтовшки

кожна. Не знаю, чи звичайне тіло ховається під довгою й широкою спідницею й розмаїттям блузок. Ми побували в її маленькій квартирі, яку вона тримає в напівтемряві й де випадає пересуватися в лабіринті з білої порцеляни, розставленої на колонах. На підлозі натомість лежить занурена в сон, простягнувшись у натуральний зріст, та, яку художниця називає «безіменною музою», натхненницею всіх її фантазій. Сонна жінка з двома ледь означеними і близько розташованими персами на грудній клітці, яка переходить у м'яку рясноту живота, що наводить на думку про вагітність. Однак там немає набрякlosti, а лише — ряснота, прикрита аж до босих стоп габою, на якій де-не-де проростають крихітні пуп'янки троянд. Вродлива жінка, чиє тіло — хоча й дещо деформоване — притягує, на зразок тієї прірви, що від неї паморочиться в голові.

Щоб виготовити таку скульптуру з порцеляни, треба було побудувати відповідного розміру пічку, і можна ствердити, що це єдиний такого роду твір у світі.

Інна запропонувала нам легкий суп, салат, ми пили «шипшину». Потім — чай із арабськими солодоццями. По червоних стінах навколо розвішані картини, оксамитові костюми, намиста, старовинний вишитий одяг та екрани.

Далі — лабіринт творів мистецтва, серед яких також знайшло собі місце широке, вкрите зеленим оксамитом розкладне ліжечко, на якому Інна відпочиває. Мені стоїть перед очима та розніжена муза з рясним животом під персами, соски яких наводять на думку про пару близько посаджених очей.

Холод уже не такий лютий. Усі мармурові колони, а також дерева вкриті білою памороззю. Ми простуємо живописним світом. Наш друг Міша Мейлах, який щойно закінчив переклад написаних англійською творів Набокова, везе нас, щоб показати диких качок у каналах позаду великого, облямованого синім, кафедрального собору Растреллі, і попиває маленькими ковточками свій трав'яний напій, що тримає в пляшці поруч зі своїм водійським місцем.

Я дивився на диких качок, що виділилися синіми плямами на тлі присипаної снігом криги, і думав про свого швагра, який — щоб

пристрелити одну з таких бідних тварин — просиджував цілі ночі в халупі, закутаний у шалі, у високих вовняних шкарпетках на ногах, украдених у моєї сестри. Годинами він удивлявся в дзеркало озерця, чекаючи, коли прилетить із Росії бодай одна дика качка. А нині перед моїми очима цілі зграї цих птахів, їх петербуржці шанують так, як шанують котів римляни; і тут теж є літні дами, що кидають крихти хліба з парапетів.

Пожежа в Москві: вогню вже немає, але з-під завалів піднімається дим. Я почувуюся вояком Наполеона в часи походу 1812 року. Російське населення на вулиці опускає «вуха» вушанок. Враження, наче навколо тебе маса собачих голів. Вони пересуваються під кучугурами рваних хмар. Я дивлюся на них через віконця Романової машини. Його «Жигулі» враз наповнюються музикою. На касеті всі хіти одного французького саксофоніста за останні сорок років. Я слухаю, схиливши голову на спинку сидіння. Музика не дає мені чути зовнішні звуки. Вантажівки та автомобілі ковзають повз нас безгучно. Заляпані грязюкою автобуси підбирають людський тлум, що вивалює з «гастронома». Здається, ось душі мертвих росіян вирушають в останню путь по сороковинах, піднімаючись сходами нагору, поруч із янголом, який волає про вчинені ними добрі справи, а диявол викрикує про їхні гріхи.

Я оглядаю крізь віконця машини широкі брудні вулиці, заповнені не так пасажирськими автомобілями, як вантажівками, що сунуть із увімкненими фарами крізь бурю пилу та снігу, здійняту снігоприбиральними машинами, які сьогодні повернулися до роботи. З вузликками, сумками та валізами в руках ідуть вулицею прості містяни, похнюпивши голови в полуденних сутінках. Роман їде за вантажівкою, що везе в кузові старі полинялі смугасті матраци. Роман намагається не відриватися від цього барвистого вантажу, бо він розважає нас. Але на Бульварному кільці ми губимо вантажівку, й одразу нам здається, що вся Москва зробилася сірою.

Я заплющую очі й бачу себе в'язнем у Німеччині — у дерев'яних шкарбанах, гумовому комбінезоні та з ганчіркою на голові,

на етапному марші через руїни розбомбленого Касселя. Раз у раз величезні напівзруйновані будівлі падали від пориву вітру, розсипаючись на купи щебеню та цегли. А тоді знов тиша й відчай порожніх вікон. Саме під час етапування крізь покинуте місто я звідав оте відчуття, наче я деінде, віддалік від загроз і цього злиденного життя. І вперше я подивився на метеликів без бажання з'їсти їх, як згодом написав про те у вірші*.

На Манежній хуртовина лютує навколо Романової машини. На крупі Красної площі видніються цибулини куполів Василя Блаженного, схожі на аеростати, готові до зльоту. Навколишні будівлі скупчили в собі сузір'я жарин, на яких спочивають їхні башточки й вежі, а повіви вітру повсякчас роздмухують попіл і розпалюють ті жарини. Коли ми віддаляємося, усе валиться позаду нас, і повітря, сіре від диму, наповнюється спалахами та іскрами вуличних ліхтарів, які вибухнули над цілим містом.

Певної миті машина загрузає в багнюці, що скупчилася під мостом, який веде на площу Комсомолу. Ми знаходимо притулок на Казанському вокзалі — станції, звідки рушають поїзди Транссибірською магістраллю. Сюди заходиш наче у два величезні собори, розташовані під прямим кутом і з'єднані спільними нефами. Великі зеленкуваті склепіння, з яких звисають гігантські світильники над головами неспокійного люду, що зважає здебільшого на свої валізи.

Найперші запахи — аромат цитрусових — ви відчуваєте очима, завдяки помаранчевому кольору, що виділяється у плетиві тіл. Потім долинає дух квашеної капусти, змішаний із азійськими спеціями й запахом зеленої м'яти. Компактна маса людської плоті заповнює навстоячки весь простір підлоги і сходів, що ведуть на другий поверх або вниз — у підвальні камери й лабіринти складів та депо. Люди пробивають собі шлях ліктями або непорушно куняють на купках пакетів, клунків, зв'язаних мотузками сумок і мішків картоплі та огірків. Бороди, хутрянні шапки, пальта, шарфи, широкі обличчя,

* Вірш «Метелик» (див.) зі збірки «Куревій» (прим. пер.).

мигдалеподібні очі, жовта шкіра, киргизькі або монгольські долоні, що міцно тримають ручки валіз.

Огрядні вокзальні служительки, одягнені в біле, простягають охочим циліндри морозива «ескімо», що виявляється твердим і теплуватим на зубах. Припливна хвиля натовпу суне, дихаючи в потилицю переднім і в обличчя зустрічним. Переповнена аудиторія на кріслах, а там — щільна черга перед касами. І така сама картина в іншому крилі, де тягнуться до стелі дві рослини, що живляться соками з ґрунту, у двох великих діжках. А в глибині — туалети, де купчаться чоловіки: вони курять, притулившись до мурів, облицьованих пожовклою білою плиткою, створюючи теплу тютюнову хмару.

Я бачу кімнату Матері й дитини, на сходах до якої численні подружні пари влаштовують на відпочинок немовлят у дитячих візочках, очікуючи на тривалу мандрівку залізницею. Я рухаюся крізь цю органічну масу, смакуючи ідею останньої путі, коли велика подорож збере разом тих землян, що переживуть атомну катастрофу, готових до нового місця призначення десь у космосі. Гордовитий і загадковий персонаж прихилив голову до бордюрного ошепу стіни, вступився в курний світильник і безгучно артикулює слова, готуючись до проголошення тосту. Заспані істоти скуулилися, чекаючи на подорож, як на нічний жах, періодично здригаються на гучні повідомлення вокзального радіо. Погляди ніжні й агресивні. Китобої, чукчі, торгівці, вівчарі, любителі кумису, узбецькі збирачі бавовни, робітники з видобутку золота, геологи, шукачі меду в тайзі, мисливці на диких тварин, селяни, службовці, медики, військові, цигани в зелених сорочках і крислатих капелюхах.

Скрипаль із мокрим від поту чубом на лобі лежить на підлозі поруч із рядом автоматів газводи і споглядає ноги тих, що переступають через нього. Гортанні голоси, дзюркотлива мова загорнутих у шалі східних жінок, з долонями рожевими і блискучими, як нагадування, що навіть ця частина тіла є інтимною. Мадяри з фруктами на перевернутих валізах, групами, наче вони сидять навколо багаття. За дверима до перонів та сама щільність людської маси, що й усередині. Довгі

поїзди стоять на коліях перпендикулярно до будівлі вокзалу. Падає сніг, але вечір такий ясний, що добре видно в небі повитий туманом півмісяць.

[. . .]

Теплохід «Азербайджан» відходить із Одеського порту об одинадцятій вечора. Я дивлюся на море з ілюмінатора своєї каюти. Нас супроводжують картини, показуючись у світлі прожекторів і тут-таки зникаючи. Із верхніх палуб мандрівники кидають недопалки, що згасають у морі. Простягнувшись на ліжку, я звертаю увагу на гуркотіння машин, від якого вібрують панелі. Перед сном я читаю кілька сторінок із Чжуан-цзи. Мені запала в пам'ять фраза: «Знати, що є речі непізнавальні, ось вище знання».

Я прокидаюся рано і прогулююся пустельною палубою. Сідаю на лавочці й дослухаюся до рипіння. У всьому цьому безлюдному просторі з'являється киргизький хлопчик, щоб сісти поруч зі мною. Раз у раз він зиркає на мене з підозрою й недовірою. У нього очі тягнуться аж за його опуклі вилиці, як траншея на обличчі. Він одягнений у зношену вельветову курточку з подертими петельками, що не тримають кістяні гудзики. Я порпаюся по кишенях, шукаючи льодяника: один із отих безнадійних жестів, якими намагаємося продемонструвати велику турботу. Знаходжу смугастий камінчик, підібраний на березі Кури. Показую хлопчикові знахідку, як можливий подарунок, але він одразу йде геть, майже роздратований, із настовбурченим неслухняним волоссям на голові. Я піднімаюся двома сходами й зупиняюся перед іще порожнім басейном. На старій газеті лежить пара темних окулярів. Чимало пасажирів уже поспішали до поручнів на палубах. Ми всі подібні до Христофора Колумба, того дня, коли показується земля на видноколі. «Азербайджан» повільно входив у порт Варна в Болгарії.

Злива супроводжує наш автобус до групи великих готелів на узбережжі, куди італійці приїжджають полювати на жінок. Я сиджу під деревом і дивлюся на пустельний пляж із розгорнутими барвистими

парасольками. Мартини ходять на піску й періодично проганяють дрібніших птахів, що намагаються поживитися хлібними крихтами. З того короткого візиту до Болгарії запам'яталось, що повітря пахло трояндами. У Туреччині пішло на краще. Нас зібрали і приголомшили твердим світлом білих мармурів грецького міста Ефес. Дивовижні античні руїни з залишками фонтанів і палаців, які тягнуться вздовж великої Вулиці Куретів аж до Будинку Кохання поруч із театром.

У Кушадасі заледве оглянули невеличку мечеть. Двір із двома великими побіленими платанами, а потім ганок і за відчиненими дверима інтер'єр мечеті з килимами на підлозі та вікнами барвистого скла. Я скидаю черевики й босоніж заходжу в мечеть. Старенький сліпий молиться навколішки в центрі невеликого килима. Підвівшись по молитві, він іде до дверей і, проходячи повз мене, попри те, що не чув мого голосу, питає:

— Італієць?

— Так, італієць, — відповідаю приголомшено.

Нічого більше не кажучи, він невпевнено шукає ногами свої капці, недбало покинуті на мармурі ганку. Спромігшись нарешті взутися, він іде геть. А я питаю гіда, яким чином він міг розпізнати в мені італійця.

— З того, як ти ходив босоніж... — обертається до мене гід. — Італійці не вміють ходити килимами.

Ми дісталися Стамбула. Швидкі автомобілі на недоглянутих дорогах зачіпають бордюри розтерзаних тротуарів перед ятками, де виставлені болти, свердла та інші механічні причандалля серед викопних мушель. Вітер крутить по землі недопалки та пачки з-під цигарок, а з бічних вуличок періодично висипає юрма, рухаючись квапливо, майже бігом. Машини проїжджають тротуарами, залишаючи чорні плямки мастила вздовж крамниць, більше схожих на гаражі. Масне повітря облизує шляхові знаки й ребра будівель, бризкає пилом у темні лискучі обличчя люду, що, квапливо дрібочучи, безнастанно кудись — не знати куди — тікає. Старий продає воду й час від часу сам її п'є, демонструючи, що вона чиста. Візки вже повні білого винограду й динь. Дрібні торгівці на низьких ослінчиках тримають напоготові

жмені готівки в руках, щоб міняти на іноземну валюту. Ми перетинаємо залізним мостом морську протоку. Море людей, шалей, носів над чорними вусами; сонцезахисні окуляри, розкладені на великому столі — їх постійно витирають від пилу жмутком пір'я. Ми біжимо до великих мечетей. Ось Блакитна мечеть. Роззувшись, заходимо всередину, щоб потрапити під чари розцяцькованого купола на велетенських колонах. Я не думав про Мухаммада. Я думав про маленьку людину, яка втілила в камені сповнену духовності фантазію. З очима горі, я був зворушений, я пишався, що я теж людина. Тільки в Кордові я зазнавав таких емоцій серед лісу колон у великій мечеті. А тут мені наче хмара блищаків увійшла в очі. Я стояв поруч із однією з чотирьох колон. Лазурові відблиски грали на кераміці, що вкриває стіни. Потім я вийшов надвір, у розлогий сад, що розкинувся між двома величними мечетями — Святої Софії та Блакитною мечеттю. Я хотів відпочити на одній із численних дерев'яних лавочок лимонно-жовтого кольору під сіткою, за якою ростуть високі мальви. Однак лавки були мокрими. Якийсь старий вистелив лавку великими листками мальви й усівся зручненько. То я й собі так само влаштувався.

[. . .]

Один тбіліський історик пише, що «сонне дерево» було, імовірно, першою рослиною, що вироста на землі після потопу. З Ноевого ковчега, коли він причалив до верхівки гори Арарат, повиходили тварини, п'яні від втоми й виснаження, і рушили через калюжі й болото. Сонце швидко висушило гірські схили, і тварини досягли єдиного на всю долину дерева, під яким повкладалися спати три дні під кроною, що випромінювала музичний аромат.

Про те «сонне дерево» є також згадка в щоденнику турецького вояка, що близько тисячного року бився проти вірменів. Він пише про дерево, яке впродовж цілого літа тримало в стані безпробудного сну їхнього командувача, через що наступ турецького війська перервався на весь цей час.

Ці два повідомлення, принесені на крилах легенди, створюють, однак, тло для інших оповідей, ближчих до нас у часі, а отже, набагато вірогідніших. Пошуки «сонного дерева» велися як у вісімнадцятому столітті, так навіть і в дев'ятнадцятому. Потім із цього приводу усталилося тривале мовчання. Аж доки 1910 року один англієць зійшов на берег у Батумі й пішки подався в гори. Він мешкав на віддалених селах Дагестану, а коли повернувся до Батумі, щоб сісти на грецький корабель, показав малюнок дерева з обрідним та обвислим листям на покручених гілках, що встромлялися кінцями в землю, утворюючи щось на кшталт величної і просторої клітки. Англієць стверджував, що знайдена й замальована ним рослина, поза сумнівом, є «сонним деревом». Бо насправді він теж тішився тривалим сном під тими гілками, де повітря, сповнене музичних вібрацій, здавалося, мрячить у вічі.

Коли моя дружба з Параджановим зміцнилася кількома зустрічаннями у Тбілісі та Москві й одного чудового дня ми кружляли пікапом вулицями та провулками в околицях Боржомі, він розповів мені про «сонне дерево». Також режисер Резо Табукашвілі в часи мого одужання в Грузії згадував про це дерево в зв'язку з Вітторіо Селлою. Цього геолога з Б'єлли, онука чи то правнука Квінтіно Селли, наприкінці дев'ятнадцятого сторіччя наукові дослідження привели в гори Грузії. Він мав при собі велику дерев'яну фотокамеру і зробив чимало знімків. Закарбовані на фотопластинах історії горян, завмерлих у грандіозних декораціях. І було там також багато фотографій окремих дерев, що не завжди надавалися до класифікації. Саме розглядаючи знову й знову зображення тих сповнених магії дерев, Резо питав себе, чи, бува, Вітторіо Селла не намагався відшукати «сонне дерево».

Тож, коли Параджанов знову заговорив зі мною про те дерево, я охоче пристав на пропозицію разом вирушити на його пошуки. Ми пройшли Менгрелією, через зелені чайні поля, і досягли сухих пагорбів, де хмари білих метеликів над дикими травами заповнювали весь простір перед очима. Параджанов витирив піт із чола широким листям виноградної лози, посадженої хтозна-ким і коли. Першу зупинку ми вирішили зробити серед руїн монастиря, де тягнуло сирістю. Напевне,

ці руїни були місцем великого поклоніння, оскільки на одному з каменів ми побачили свічки й сірники. Ми підживилися пухким грузинським лавашем і місцевим йогуртом «мацоні». Одразу вам скажу, що цей різновид йогурту є найкращим у світі; його італійська назва, імовірно, походить від імені музиканта, який 1855 року приїхав у Тбілісі з Міланською оперною трупю й разом із рештою не схотів повертатися в Італію.

Нам із Параджановим товаришили в цій подорожі дві жінки — моя дружина і грузинська подруга моєї дружини. Ми відпочивали в прохолодному затінку, і я, куняючи, слухав історії, якими Манара ділилася з моєю дружиною. То була історія кохання двох жінок. Манара, яка дружила з обома, вислухала свого часу їхні звіряння. Оскільки я завжди маю напохваті диктофон, я ввімкнув його й викрав ці щирі сповіді.

Звіряння Нанулі

Будь ласка, вислухай мене з відкритим серцем... Ти знаєш, скільки добра я зробила для Русідам... Я була її тінню. Я не мала свого особистого життя... Я занедбала свою роботу в університеті, свої дослідження з орієнталістики. Усі мої духовні й фізичні сили були присвячені тільки Русідам. Я рятувала її від усіх неприємностей, дбала про її хвору матір, а коли Русідам занедужала, то я піклувалася також про неї. Я не заперечую, що вона теж підтримувала мене, коли я втратила Бориса. Між нами справді була духовна близькість і моя велика відповідальність за її обдаровану особистість. То після всього як вона могла так зрадити мене? Як могла наплювати мені в душу? Я вже нічого тепер не розумію. Не можу повірити, що геть усе в ній трималося на самій брехні! Але ж не приймають у подарунок помаду, половина якої залишилася на губах іншої людини. Я більше не вірю в її мистецтво, бо воно таке саме брехливе, як вона. Мені розплющились очі. Зрештою, може, воно й на краще. Відтак я нарешті повернуся до

власного життя... Однак зараз я маю викласти все до ладу. Усе почалося два місяці тому, коли в її майстерню прийшла та жахлива особа: висловлюється гучними фразами, повторює чужі судження... позірна інтелектуалка, владна, зарозуміла, прихована психопатка ... Ти би злякалася, якби її побачила. На кого вона мене проміняла? Якби ще на когось іншого, гаразд, я могла би зрозуміти її, вона закохалася... Але ж — на цю... Коли я вилітала до Самарканда, Русідам навіть не проводжала мене в аеропорт, бо ця особа була з нею. Вони сказали, що поїдуть зі мною обидві, тож я відмовилася. А коли я повернулася, то одразу відчула, що в майстерні Русідам панує геть інший дух: пахощі індійських трав, багато дрібних речей переставлені, з'явилися якісь вульгарні статуетки. Відтак я заявила, що не терпітиму її дружби з цією особою. Поміж решти, я помітила важливу обставину: коли ми взялися за руки, обмінюючись невеличкими компліментами, я відчула, що її шкіра вогка. З огляду, що тоді не було спеки, це означало, що вона не хоче найменшого фізичного контакту зі мною. Я запропонувала їй вирішити, хоче вона залишитися зі мною чи з тією. І вона відповіла, що я важу для неї набагато більше, ніж та, і що без мене вона не може жити, і ствердила, що більше не пустить її ні до себе додому, ні в майстерню. Я подумала, що все налагодиться і стане як у давніші часи; і перед моїм науковим відрядженням до Туреччини ми співали разом у кафедральному соборі Сіоні народну грузинську пісню восьмисотого року, а потім пішли у вірменську церкву, де Русідам співала псалми ченця Канітаса. У Туреччині я для себе нічого не купила, а натомість — зворушена відновленням наших стосунків — привезла Русідам старовинну турецьку вазу, на яку витратила всі гроші, які мала. Отож я повертаюся й бачу, що ця «дама» сидить у майстерні Русідам, наче в себе вдома. Вона примілялася до Русідам і ходила за її хворою матір'ю. Я здобулася сказати:

— Бачу, ти не дотримала обіцянки, не порвала з нею.

А вона мені на це:

— Я їй сказала, та вона однаково приходить. Я не в змозі її прогнати... знаєш ... цікаво, як одна людина стільки всього знає й уміє

настільки захопливо розповідати. Якщо я побачу, що вона така жаклива людина, як ти кажеш, я матиму достатньо сили, щоб розірвати будь-які стосунки.

Напруженість між нами зростала, аж поки дійшла до ступеня, коли я поставила питання руба:

— Або я, або вона. Я більше так не можу... Звільни мене від цього тягаря.

Русідам опустила очі.

— Нанулі, — сказала вона впівголоса, — ти знаєш, як я тебе люблю... Навіщо ти загострюєш проблему? Я маю потребу у спілкуванні з цікавими людьми, а ти надміру категорична... Я відчуваю, що завдаю тобі прикрощів... Ти занедбала свою роботу... Дай мені трохи часу... А натомість надолуж наукову роботу...

Ти уявляєш собі? Вона просить мене перечекати, щоб витримати цей бруд, цю зраду... Я розумію, що творчій душі необхідна й важлива свобода, вона має жити на повну, усе бачити, інакше страждає також її живопис... Ти, можливо, знаєш про її страх перед чоловіками, після того її першого і єдиного досвіду з художником, який згвалтував її... Але вона жінка... і може мати оті темні бажання... Це природно... і я... я її заспокоїла щодо всього... Але вона хоче, щоб я зачекала... Я вже місяць чекаю... Вона вже, либонь, викинула мене з голови... Я була б тобі дуже вдячна, якби ти відвідала її, побачила, як вона там... І прошу тебе, скажи їй, що з її боку це не тільки зрада, але також невдячність... І що квіти, які вона мені подарувала, — хоч вони вже засохли — досі стоять у мене в склянці, поруч із ліжком.

Звіряння Русідам

Моя душа збентежена. Я почуваюся винною перед Нанулі. Як вона там? Мені казали, вона нездужає. Як я втомилася від життя! Я в розпачі. Я відчуваю жакливу провину, але Нанулі теж винна. Вона була категоричною... Тільки потім я зрозуміла, що забирала весь її час,

витіснила собою решту всього в її житті, її історичні дослідження. Я вирішила, що для неї буде ліпше, якщо ми розійдемося. Маю також зазначити, що справжній наш розрив стався два роки тому. Саме з тих днів тягнеться тріщина між нами. Зустрівшись уперше, ми з Нанулі одразу відчули, наскільки ми близькі.

Біль і нещастя об'єднували нас. Вона сказала мені, що я посіла місце її чоловіка, на той час небіжчика, а я страждала від наслідків насильства, якого зазнала. Ми обидві заприсяглися не думати більше про чоловіків. І все було гаразд, аж доки, два роки тому, до неї не прибився друг дитинства, який завжди її любив і досі кохає. У нього є дружина й діти, але Нанулі для нього є чимсь більшим, а головне, саме через це своє кохання він серйозно навчався й чогось у житті досягнув. Їхня зустріч сколихнула Нанулі, і часто так траплялося, що вона, перебуваючи поряд зі мною, насправді ширяла думками десь далеко, занепокоєна, сумна... Якогось разу ми поверталися з виставки; купили на вулиці гарячого хліба й узяли таксі, щоб їхати до мене. Дорогою вона раптом просить водія зупинити й виходить, говорячи, мовляв, їй негайно треба додому. І біжить до метро.

— Нанулі, візьми хліб! — гукаю їй.

Вона бере його, а тоді грубо кидає мені назад, на сидіння. Я мало не збожеволіла. Я зрозуміла, що тієї миті вона ненавиділа мене, бо я стою на заваді її пристрасному кохання. Я не могла потім забути, як вона кинула в мене той лаваш. То був край усьому. Я телефонувала їй аж до півночі, а оскільки не маю вдома телефону, спускалася і дзвонила з вулиці кожні десять хвилин. Я благала її матір, щоб вона переказала Нанулі, щойно та повернеться, що я чекаю на неї. Але вона не прийшла. Мені здавалося, що я померла. Я поховала тієї ночі нашу любов. На ранок після того жакливого дня вона прийшла, і я виклала їй усе, що думала... що вона брехлива зрадниця і що між нами все скінчено. Вона намагалася заспокоїти мене клятвами на мертвих, але мій біль не минув. Нанулі невдовзі захворіла, і я бігала, щоб доглядати її. Проте, коли я була в неї, то часто чула, як дзвонить телефон, і вона перехилялася через край ліжка й розмовляла впівголоса. А вже коли

вона одужала, між нами все наче владналося... Однак мені не давало спокою усвідомлення того, що вона здатна будь-якої миті покинути мене, і, певним чином, це залишало мене відкритою для зустрічі з кимсь справжнім. Ось так з'явилася пані. Вона дуже цікава особистість. Вона теж самотня й нещаслива. Разом із тим, я відчуваю велику провину перед Нанулі. Кажуть, вона нездужає. Але я не наважуюся прийти до її ліжка зі своєю провиною.

На жаль, я перервав звіт про наші з Параджановим пошуки «сонного дерева». Продовжу іншим разом.

За течією Кури ми досягаємо долини, яку називають шовковою. Сухі віковічні тутові дерева стоять тут величним неживим лісом.

«Мертві потопельники» — кажуть про них місцеві старі, що мешкають у хатинках неподалік підвісного мосту над річкою. Справді, тридцять років тому повинь трималася надзвичайно тривалий час у заплаві, що тягнеться аж до передгір'їв, які стоять своїми ногами в руслі Кури.

У давнину шовкопряди заповнювали шовковиці своїми коконами, і жінки з довколишніх сіл приходили, збирали кокони в мішки й «заморювали» в казанах, які підігрівали в жаровнях на обмілинах річки. Після цього вони могли тягти шовкову нитку, змотувати її у клубки, які їхні чоловіки возили в Кутаїсі на Шовковий ринок. Нині шовковиці стояли сухі, а земля була встелена гілками, що рипіли під ногами, наче кістки цілого війська потрощених скелетів. Проте одна велика шовковиця досі була жива, і Параджанов неодмінно хотів мені її показати, бо багато хто вважав, що то є «сонне дерево».

Шовковицю ми побачили близько п'ятої пополудні. Дерево сягло метрів десяти заввишки й рясніло зеленим листям і ягодами, доволі дивними, чорними й білими. Поруч стояла хижа старого Чабуа, який запарив нам у річковій воді листя м'яти та ягоди шипшини. Його фізична слабкість давала нам враження великої духовної сили. Ми всілися на лавці при стіні хижі, поруч зі старим, який постукував ціпком землю в себе між ступнями. Він запитав нас, чи ми прийшли до нього по поради щодо шлюбу.

— Ми шукаємо «сонне дерево», — сказав Параджанов.

— Це не воно, — запевнив старий.

Уже смеркалося, коли ми почули чийсь кроки в засипаному сухими гілками лісі. Показалися юнак і дівчина, віком не старші двадцяти років. Дівчина тримала під пахвою згорнуту білу ряднину, а хлопець мав у руках полотняну ташку. Старий показав їм знаками, щоб наблизилися до дерева й розстелили ряднину на землі під деревом. Чабуа підійшов до шовковиці і здійняв галас, скрикуючи хрипким голосом і вимахуючи руками. Численні птахи, що сиділи серед густого листя, ураз знялися в повітря, струснувши з гілок багато стиглих ягід, які посипалися на розстелену ряднину.

Тоді старий перевірів, як шовковиці попадали на тканину. Білі й чорні ягоди утворили дві окремі купки. На жаль, цього разу вони не перемішалися, як бувало в більшості випадків. А отже, прогноз щодо шлюбу цього разу виявився негативним. Хлопчина вручив Чабуа ташку зі скромною винагородою, і молода пара сіла, плачучи, на суху колоду. Згодом, трохи вгамувавшись, вони підвелися й рушили геть, щоб відтепер іти в житті різними шляхами. Тоді ми повечеряли старими шашликами, що були в полотняній ташці, а переночували в бібліотеці — маленькій дерев'яній споруді, установленій на палях, аби в негоду під нею могли ховатися корови.

Проминувши широку долину річки Арагві, ми йдемо за течією Терреку, що приводить до безлісних гір, подекуди вкритих оксамитовою зеленню, але здебільшого — самим лише мохом. Дістаємося села, що притулилося під велетенським Казбеком, який підноситься на п'ять із половиною тисяч метрів. Тут, нагорі, бджоли смочуть квіти будяків. Саме в цьому селі Параджанов колись познайомився з показним молодим вівчарем, дуже обдарованим художньо. Той мешкав у хижі на краю села. Повернувшись у Тбілісі, Параджанов на власні кошти накупив дорогих книжок з мистецтва і знову поїхав до того села, щоб віддати їх вівчареві. Але того не було на місці. Юнак, либонь, був десь із отарою на пасовищах. Тоді Параджанов склав книжки на підлозі й на лежанці. Коли він зачиняв за собою двері, у хижі не видно було

навіть клаптика підлоги, цілковито не заставленої стосами книжок. Відтак він більше не думав про обдарованого вівчаря, з яким заледве був знайомий і на якого просто захотів справити враження.

Одного літнього вечора, тиняючись головною вулицею Старого Тбілісі, Параджанов наштотхнувся на групу підпилих молодиків і зрозумів, що від них варто триматися подалі, щоб не вскочити в халепу. Але один із молодиків приступив до режисера й пильно подивився йому в обличчя.

— Ти отой Параджанов, що знімає кіно? — запитав він.

Параджанов мовчки кивнув.

— То це ти той, хто змінив моє життя! — проказав молодик.

Тільки тепер Параджанов упізнав у ньому юного вівчаря.

— Книжки! — вигукнув режисер неголосно, іще не до кінця впевнений, шукаючи підтвердження у сповнених жару очах співрозмовника.

— Саме ті книжки отруїли мені душу. З них я зрозумів, що в живописі вже зроблено все, — сказав молодик і пішов, пильнуючи, щоб хода його була рівною.

Того ж таки вечора Параджанов дізнався, що нині той вівчар декламує поезії при мангалах, де смажать шашлики.

Коли Параджанов закінчив свою розповідь, ми саме проминали високогірний санаторій, що його часто відвідують навіть іноземці заради багатого на озон корисного повітря, дуже дієвого у випадку легеневих інфекцій. Дістаємося Ольгеті й піднімаємося пішки до невеликої групи нині занедбаних веж, у яких люди з навколишніх сіл зачинялися під час перських та турецьких навал. Уже ближче до полудня ми опиняємося в теплішій місцині, на шляху, обсаженому великими горіховими деревами. Зупиняємося біля церковки, захищеної поміж великих груш без плодів. Під грушами готує недільну трапезу родина прочан, що прийшли сюди здалеку. Усередині церкви, у тісному просторі грецького хреста мури закопчені полум'ям свічок, приліплених на камені або встромлених у пісок у великих жерстяних ящиках.

Жалюгідний інтер'єр із маленькими малоцінними іконками серед ганчірок і пляшок на землі. В одному кутку, покритому тканиною,

посуд, прибори й начиння для приготування їжі тим, хто прийде на поминальну трапезу. Надворі ж майорять на вітрі кілька смужок тканини, причеплені до гілок груші на знак віднайденішої благодаті. Родина прочан пропонує нам шматочки смаженої курки в горіховому соусі, а коли ми влаштуємося трохи осторонь, перекочує нам кавуп і дві маленькі дині.

В'їжджаємо на територію Вірменії і прибуваємо в монастир Ахпат, де Параджанов знімав фільм про життя великого поета-ченця Саят-Нови. Я сів на те місце, де актор, що виконував роль ченця, відпочивав після того, як переніс у безпечне місце книги з затопленої повинню бібліотеки. Вологі книги впродовж кількох днів сушилися на високих мурах і дахах великого монастиря, аж доки вітер почав ворухити й гортати сухі сторінки, і шурхіт, що вказував на відновлене життя святого писання, змусив усміхнутися молодого поета.

То був кристально ясний день, і погляд губився в далекому мерехтливому сяйві, що наводило мене на думку про Каспійське море. Але Параджанов одразу сказав, що Каспійського моря звідти не видно. Близько четвертої ми віддаляємося від тих кам'янистих гір, що вітер їх наповнює звуками, але все здається нерухомим, оскільки там немає нічого, що вітер міг би підняти чи зрушити. Ми зупиняємося скупатися в сірчистій воді лазні, яку тримають для обрідних мандрівників доглядач років шістдесяти та його дружина. Вони також пропонують нам рушники й показують, як піднятися вгору сходами, що ведуть під могутні гілки велетенського дерева.

Як видається, повигинали гілки того велетня — за допомогою ваг і противаг — самітники, що видовбали свої келії по вертикалі, вистеливши їх усередині сухою травою й циновками. Від цієї невеликої спільноти пустельників, утікачів з монастиря в Новому Афоні, збереглися тільки окремі перекази, і вчені, які приходять у гори простежити їхню історію, мало що здатні відшукати. Нині велетенське дерево служить алтанкою для відпочинку тих, хто зупинився в сірчаній купальні. У заглибленнях під кроною дерева розкладені матраци та старі ковдри. Ми з Параджановим простяглися на матрацах, підозрюючи,

що оце, імовірно, і є «сонне дерево». Справді, майже одразу наші по-віки обважніли від повітря, сповненого музичного гомону.

[. . .]

По околицях Москви є села, а також дачні селища в оточенні березових лісів, у долинах на берегах Москви-ріки, де живуть сотні інтелектуалів. Вони виводять собак на прогулянку й зупиняються побалакати одне з одним, притулившись до парканів, що оточують невеличкі городи, на яких росте салат і капуста. Восени вони загрибають ногами барвисте опале листя і збирають яблука. Узимку ходять, провалуючись калозами в снігові замети. Навколо них завмерли всі гомони, і голоси, що долинали здалеку, більше не біжать телефонними лініями. Вони живуть із оренди, здаючи іноземцям свої московські квартири.

За часів несвободи у столиці налічувалося щонайменше триста драматургів і тисячі прозаїків і поетів, об'єднаних в одну велику спілку, яка могла вирядити їх на творчі роздуми в будинки відпочинку в гори або на узбережжя Чорного чи Балтійського моря. Більшість із них жили з допомоги Інституту культури, який потім ховав їхні твори по якихось шухлядах на віки вічні. Майже всі вони тішили себе ілюзіями, що відмова в публікації зумовлена політичними причинами, тобто щось у їхніх творах нібито може допекти вищим ешелонам влади. На жаль, переважна більшість із них писали речі малозначущі, попри всю увагу й очікування західних друзів, готових запрягтися щодо високої якості їхньої творчості. Себто йдеться про поцінування і підтримку «наосліп» тих цензурованих праць. Тоді було складно виїхати за межі Росії, щоб подорожувати й відвідувати великі столиці західних країн, а нині, коли весь світ доступний, ніхто вже не запрошує, а їм бракує коштів на такі дорогі поїздки.

Вони живуть у сільській тиші, дуже подібні до персонажів, змальованих Чеховим. Імовірно, декого з них сьогодні посіла справжня печаль од усвідомлення мізерності їхньої писанини. Але більшість і далі нарікає на брак паперу, що змушує видавництва скорочувати

свої плани. Хтось має виняткові задуми — твори на межі порнографії, нині доволі модні, — але утримується з поваги до дружини.

Дехто думає, що слід би писати англійською, як робив Набоков, але для цього знадобилося би запрошення й дозвіл на проживання в Лондоні чи бодай в околицях. Перекладачі нарікають, що видавці вимагають суму в іноземній валюті з того, хто хоче публікуватися в Росії. Письменник Бабілов*, який у 1937 написав слова до популярної пісні, не спромігся відтоді опублікувати геть нічого і пояснює це винятково загальною заздрістю до успіху того вірша, покладеного на музику. Перебудова нарешті дала йому відчуття, що час відновити творчу працю; та, як на те, лікарі заборонили йому курити через емфізему легенів, а він, якщо не курить, не може зосередитися. Забуті всіма, вони запрошують одне одного на цілющі відвари й пережовують злостивості, заздрощі й образи. Вони не говорять про політику, а ночами дивляться на зірки з ніжністю, типовою для тих, хто на щось чекає тільки від неба. Вони повсякчас спираються головами на дерев'яні стіни, нагріті великими сільськими печами, і з ностальгією згадують запах асфальту великих столичних проспектів. І повторюють рішення, навічно призупинене: слід би повернутися в Москву. Але машини поламані, автобуси переповнені, і квартири наразі перебувають в оренді. З іншого боку, не можна також покинути тварин, які теж обплели їх павутиною стосунків.

Нас відвідав Саша Влазов, художник двох останніх фільмів Параджанова. Він теж вірменин і мешкав у Баку, де Параджанов знімав більшість своїх історій. Зрозумівши, що відносини між двома народами погіршуються, Власов навантажив усі свої коштовні колекції — антикваріат, ікони, книги, античні монети і старовинні меблі — на вантажівку і приїхав до Москви, де влаштував речі на зберігання по домівках друзів. Він розповідав нам про вірменський цвинтар у Баку, де є надзвичайно красиві пам'ятники роботи італійських скульпторів.

---

* Прізвище подається за текстом оригіналу. Відомостей щодо згаданої особистості знайти не вдалося (прим. пер.).

Власов — рафінований пошуковець творів мистецтва, його родину в Баку часто відвідував Лятиф Керімов, імовірно, найбільший у світі знавець килимів. Цей перський друг, що теж мешкав в Азербайджані, показав йому дуже рідкісні килими з порнографічними мотивами. Власов хотів би знайти бодай один такий, тому часто відвідує східні базари та приватних колекціонерів.

Мене він обіцяв повести на Центральний овочевий ринок у Москві, де виставляють свій крам азербайджанці — він хоче навчити мене вибирати гьойчайські гранати й довгасту хойсонську цибулю, найкращі продукти у світі. Ось чому мені дуже сподобався бакинський салат, що ми з Антоніоні куштували на Каспійському морі. Цибулю нарізають тоненькими скибочками й вичавлюють на неї сік гьойчайського граната, що кровоточить, як ножова рана. Потім додають дві краплі виноградного оцту та щіпку солі.

Надвечір я пішов у гості до Ролана Бикова, який сьогодні є найбільш заповзятливим чоловіком у Москві: він створив перший банк у Росії, а інші відкрив у багатьох колишніх республіках, разом із успішними теле- і кіностудіями. Блискучий актор і режисер фільмів для дітей, а тепер — меткий і проникливий бізнесмен.

Він улаштувався в одній із небагатьох старих дач, уцілілих серед величезних багатоквартирних будинків. Закрижанілою вулицею люди вигулювали породистих собак. Саме коли я наближався до тієї дачі, мене досягнула звідкілясь із ночі давня російська пісня у виконанні Нані Брегвадзе. Аж тоді я відчув, що віддаляюся від тих американських музичних мотивів, які заповнили мою душу й досі лунають усередині мене так, ніби я для них найбільш придатний інструмент. Я йду, пов'язуючи себе з цією великою частиною Європи, укритою снігом і кригою, що стане однією з найважливіших республік у відродженні нашого континенту.

Про це ми розмовляли, сидячи навколо невеликого столу в товаристві двох молодих туркменів, що приїхали до Бикова у справі відкриття банку в їхній столиці. Не знаю, яким чином, але розмова торкнулася також подарованого Рузвельтом Сталіну «Пакарда», який зараз на «Мосфільмі», на зйомках. Зрештою, саме поблизу будівлі «Мосфільму»

розташовувався закритий гараж, де й нині стоять усі автомобілі вищих органів влади. З нашої невеличкої квартири можна бачити, як щодня виїжджають і повертаються сюди довгі чорні «ЗІЛи».

Бажання поїхати куди-небудь потягом виникає в мене зрідка, приблизно так само, як раз на два-три роки тягне випити кухоль пива. Маю додати, однак, що я люблю російські залізничні станції за їхню викопну масивність, де пасажери тонуть у багажі, викликаючи в уяві картини корабельної аварії.

О дев'ятій вечора в супроводі групи відданих друзів ми проходили величезною галереєю Київського вокзалу, а далі — кілометровим пероном, на якому стоїть наш потяг. Небо в нас над головами сплюснене, і в натовпі людей і валіз ми не обмінюємося жодним словом. Потяг ковзає рейками, і Москва у вікнах вагона віддаляється. Вечеряємо вареними яйцями й запитуємо себе, чи ми взяли з собою все, що мали взяти. Я засинаю о третій годині ночі, а прокидаюся на світанку.

Україна під водою. На дерева в цвіту навколо дачних ділянок ллє ливцем. Лічені жінки плуганяться розмитими дорогами, занурюючи гумові чоботи глибоко в рідку багнюку, і видається, наче вони підганяють копняками білих гусей, що чалапають перед ними.

Осьде й Київ зі своїми монастирями й дивовижними церквами, що визначають обриси пагорбів над просторим Дніпром, у затоках якого юрмляться човни. Земля повсюдно біла від опалого цвіту. Казатин із пожежною каланчею поблизу станції; навколо городи, а сіре небо розкреслене електричними дротами, на яких тут і там сидять чорні гави з мокрими крилами. Поблизу колії стоїть чорна коза.

Ми перезирнулися, і я показав їй на мигах, щоб трималася, бо вода заливала їй очі.

Далі потягнувся лісочок і темна земля, що чекає на соняхи. Убогі вулиці, але будиночки завжди акуратні й ладні навіювати казкову атмосферу. Вам одразу хочеться сказати, мовляв, як чудово було б тут замешкати. Тобто бажання таке може виникнути, однак не варто йому потурати. Цвинтар під деревами — здається, наче залізні ліжка розставили абияк, у довільному порядку серед високої трави. Дощ припинився.

Дикі птахи летять рядочком у небі над станцією Брівки. Дачі відображаються у воді ставків. Далекі від усього світу люди витріщаються на поїзд. На якусь мить ми зустрічаємося очима з одягнуеною в синю куртку дівчиною, яка сидить на велосипеді. Я подумав про того великого письменника, яким є Антоніо Делфіно, і про його «Спогад про Баску».

Російський генерал і неаполітанець, який співав ночами

Вінниця, де хати ховаються за фруктовими деревами поміж розгородженого парканами очерету. Садки й будинки без жодних ознак бідності, якщо не брати до уваги вулиць і провулків, де можна потонути в багні. Показалося сонце й забрало тіні з верхівок дерев. Листя посвітлішало, крони тримають під пахвою трішечки блакитного неба. Поміж трави вигулькують кульбабки — оті жовті квіточки, які потім утворюють пухнасті кулі, готові розлетітися пушинками навсібіч, варто на них дмухнути.

У Жмеринці жінки пропонують із платформи яблука, голуби завзято порпаються в непотребі з перекинутого сміттевого відра. Будівлю вокзалу вінчають численні шпилі й башточки — чисто тобі східний собор. Моя дружина купила за три карбованці півкіла волоських горіхів. Жмеринку населяли євреї. Нині чимало з них емігрували в Америку й Австралію. На гілках тополь великі темні гнізда чорних птахів, що голосно круають. Плямиста корова тютюнової масті розкарячує ноги й, витягнувши морду до потяга, мружить очі й упускає на траву теплий корж. Напевне ж, багато бідних італійських вояків загинули саме в околицях цього світу зачарованих садів. І, ймовірно, саме десь тут російський генерал, чоловік пані Марії, з якою я познайомився кілька років тому в Москві, віддав свого часу наказ про останню атаку, яка привела російську армію до Відня. Пані Марія переповіла мені дещо таке, чим поділився з нею чоловік. Тієї ночі армія стояла на відстані лічених кроків від італійської лінії, і генерал уже призначив час атаки на опівнічну годину.

Неаполітанський вартовий, не відаючи того, походжав траншеєю приблизно в ста метрах від танка, у якому перебував генерал. Італієць був настільки певний себе й необачний, що виліз із траншеї й почав прогулюватися її зовнішнім краєм, вартуючи італійські позиції. Раптом він затягнув на всю горлянку *O Sole Mio*. Мелодія досягла вух російських солдатів і зворушила їх. Генерал, пустивши сльозу, віддав атаку на годину.

Ліси простягають свої пальці з зеленими кінчиками, і далі, на незліченні кілометри, розкинулося хвилясте море низьких пагорбів, їхні плечі подекуди вкриті товстими наростами соломи. Земля настільки надійна, що, за умови її доброї волі, діє також, як вугілля. Жінки з білими хустками на голові, у рожевих або синіх фартухах. З вікон поїзда Україна видається чудовим місцем для пікніків у сільській місцевості. Я придивляюся до тріщин у зелених просторах молоді пшениці, куди стікає біль цього народу, що юрмиться на лавках по платформах залізничних станцій, серед пакунків і торбин. Параджанов розповідав мені, що українські жінки вишивають білосніжні сорочки при місячному світлі.

Робимо зупинку у Львові, це дуже важливий залізничний вузол. Вують сирени — так, наче ми прибули в морський порт. Риплять гальма, і жіночий голос із гучномовця повідомляє про прибуття й відправлення потягів. Світ рейок, що проглядають серед дерев у цвіту. Велика залізнична станція. Подумати лишень, Рустам розповідав нам про дивовижні палаци Львова. Саме тут він хотів знімати свій перший фільм, який потім довірив Микиті Михалкову («Раба кохання»).

Тунель у Прикарпатті проковтує сонце

Ночви сушаться на парканах, дядько курить, вистромивши голову з напівопущеного вікна зеленого поїзда, який потроху облазить, стоячи на мертвій колії. Дівчина з пластиковою валізкою чекає на щось.

Її очі випромінюють блакить, а уста дарують мені усмішку, бо вона зрозуміла, що я іноземець. Небо піднеслося вище, і сонце освітлює його купол здолу, наче ми зараз поховані під велетенською ясною банею. Трава збирає в тонку габу перші тіні. Птахи зробилися темним листям на деревах. Я йду подзюрити в жахливий туалет, де б'єшся спиною об металеві стінки. Щоразу, коли я рушаю туди коридором, мені здається, що йду на шибеницю. Моя дружина дала мені поради, як пристосовуватися, коли треба «за великою». Я намагаюся дотриматися інструкції й геть гублюся у ватерклозеті. Низьке сонце б'є просто у вічі. Я тепер усе бачу проти світла. Темні дерева стоять у галю; чорною здається троянда, яку я підвісив голівкою вниз до спиці, на якій тримаються вишиті фіранки.

У повітрі золотим туманом стоїть сонячний пил, виснучи на стінках, що піднімаються здолу. Скоро сонце сховається за першими обрисами Карпат. Поїзд спускається в долину, на мій подив, залиту світлом, і саме там ми в'їжджаємо в довгий тунель. З того боку на нас чекає ніч.

Тепер у небі світить молодик, а рейки паралельної колії виблискують під місяцем двома довгими мечами. Ці дві лінії нагадали мені про милого мені Альдо. Я бачився з ним у тратторії Монтебелло після мого тривалого перебування в Римі. Альдо мучила жорстока депресія, він привітав мене радісно, але вмисне голосно, щоб звернути на себе увагу завсідників. Він кричав, що почувається самотнім, як собака, що тепер йому за товариство біла смуга, яка ділить асфальтоване шосе. Ось чому він так часто їздить машиною. Він кричав про свою самотність серед усіх тих людей, маючи дружину поряд. Ми запряглися побачитися якомога швидше, а натомість за кілька днів по тому він застрелився.

Опівночі прибуваємо в Чоп: світ прикордонного контролю та зміни залізничних коліс. Звідси починаються вужчі колії. Тригодинна зупинка віддає нас під владу митників. Сидимо, похнюпивши голови, боячись, що з візами чи паспортами щось виявиться не так. Вирушаємо далі о четвертій.

27 КВІТНЯ 1990

Близько восьмої, ще вві сні, я відчув, що ми в Будапешті. Світить сонце. Угорська рівнина не надто віддалена від кордонів України. Зникає той трохи безладний світ, що мене так зворушував. Будинки під черепицею. Ми прибуваємо на Балатон — озеро довжелезне, як голод. Тисячі вілл ховаються в ріденькому сосновому лісі; а там бузок і плакучі верби, за ними — озеро в білих баранцях, бо дме вітер. Немов бачиш перед собою Фреджене або узбережжя Адріатики. Купальний сезон іще не почався, тож купальні та вілли стоять порожні. Бачимо тільки робітників у спецодязі, поплямованому вапном. Порядок часто буває ворогом поезії. На одній із зупинок до вагону заходить угорський кельнер, пропонуючи каву та напої. Геть інший світ. Загалом, сказати б: тут можна жити, а там треба мріяти. Проте я сповнююся байдужістю.

Потрапляєш в Угорщину, і Україна робиться пристановищем думок

Я починаю тікати думками в ті квітучі українські села, що миготіли за вікнами. Я сподіваюсь, у Югославії, натомість, триватиме та, давніша пісня. Коротка зупинка в Загребі дає нам змогу вдихнути трішечки габсбурзького повітря. Я думаю про режисера Міміцу, з яким свого часу дружив. Потім хтось узяв нас за чуприни й розтягнув у різні боки, щоб ми далі йшли різними шляхами.

На пероні при нашій колії стоїть молодик років двадцяти з видаленим волоссям на зап'ястях і двома довгими косами. Поруч із ним його стара бабуся в чорній сукні та хустці. Раз у раз вона спантеличено позирає на онука й поправляє перехоплене гумкою пасмо волосся.

Прямуючи з Загреба до Італії, поїзд перетинає вузькі долини. Хорватія ділиться своїми пахощами з тими, хто стоїть коло вікон вагонів. Гори піднімаються навколо нас вертикальними мурами й раз у раз

показують нам на своїх долонях села, замкнені в недільній непорушності. Так аж до станції Зідані Мост. Відтам — падиння в море Трієста, червоне від призахідного сонця. Місто повне сміття й опухлих від вітру пластикових пакетів, що виробляють акробатичні фігури на площі Саби. Я пригадав смак білого вина, яке ми пили з моїм другом і великим істориком Фабіо Кузіном. Присмак букета цього вина в роті підказав мені, що ми повернулися в Італію.

Певні казкові світи живуть лише в пам'яті тих, кому пощастило їх побачити, перш ніж час і людське втручання безповоротно ті світи змінили.

Упродовж років у моїй пам'яті вибухають бомби, що сипалися на Грузію. Але нічого не відбувається. Я зберігаю недоторканими ясносині дні на Чорному морі. Я знову бачу свій приїзд у Батумі, де я зустрівся з Параджановим, залишивши борт теплохода «Адмірал Нахімов». У провулках сонце проникає навіть у лабіринти внутрішнього вуха. Сталіна вже немає кілька років, і саме в Батумі режисер Квірікадзе знімає кіно про життя славетного плавця, який щоліта пропливав уздовж пляжів Абхазії, штовхаючи перед собою пліт із портретом диктатора. Тридцять шостого року трапився вітряний день, плавець не втримав плота, і його понесло у відкрите море.

Машиною до Сухумі. Дорога вздовж моря часто біжить у тіні великих евкالیптів, які своєю спрагою висушують останні болота. У старій частині міста Сухумі набережна закрита низькою стіною з бетонних колон, що підтримують бліді пальми. Вузький ріняковий пляж заставлений лавками-лежачками з грубих дерев'яних дощок із підголівниками. Маса неоковирних прямокутників, почорнілих від сонця й дощу, на яких сидять невеликі селянські родини, запекло лузаючи непіддатливе чорне соняшникове насіння. Повсюди відкидають безладну тінь почеплені на палиці тенти з простирадл. З низки дерев'яних яток, у проході між рядами лавок-лежанок і бетонною стіною, пропонують пиво й бутерброди. Тітки в рожевих фартухах продають соняшникове насіння, відмірюючи його склянками.

Ми з Параджановим під'їжджаємо машиною і спускаємося на пляж, просто в цю масу грубої деревини, що нагадує палубу вели-

чезного корабля. Хлопчина постав перед нами у спосіб таємничий і дивовижний. Спершу то був лише темний силует проти сонця, неясний у яскравому світлі, наче згусток густого пилу, що повис між лавками. Тоді якісь його частини почали набувати консистенції — обличчя, рука... Він повільно і зграбно рухався у вузьких проходах між лавками. Він ступив назустріч нам і всміхнувся, сідаючи навпочіпки — грудні м'язи в нього зібралися клубками під бузковою футболкою поверх синіх джинсів місцевого крою, трохи зашироких у стегнах і вузьких унизу, над босими засмаглими ступнями. Сергій відвернувся до моря, відмовляючи собі самому в щасті цієї зустрічі. Зрештою, це міг бути міраж. І вже згодом, розпитуючи хлопчину, він підбирав камінці й викладав із них на дерев'яній лавці перед собою вигадливі й витончені композиції.

Тимур — так звали юнака — пішов по свої малюнки, які він робив у години, вільні від доглядання за лавами-лежанками. Саме наприкінці сезону їх іноді намагаються цупити на дрова, щоб пекти перші стиглі каштани. Малюнки були дивовижні, і Сергій заповзвся неодмінно допомогти цьому талантові. Ми говорили, сидячи трохи оддалік, щоб дати оговтатися хлопцеві, трохи збентеженому нашою цікавістю. Коли ми повернулися до нього, він спав горілиць на одній із численних старих лавок. Я залишив Сергія самого поруч із хлопцем. Він сидів на лавці, у ногах юнака, ближче до моря. Сонце сідало, і Сергієва тінь поволі накривала Тимура.

Від Чорного моря земля швидко піднімається вгору, утворюючи гори з глибокими розщелинами та ярами, а з гір кидаються в долину потоки — так несамовито, наче з наміром учинити самогубство. А подекуди ви натрапляєте в горах на тісні видолінки, що зачерпують вас, як та ложка, що виловлює квасолю в рідкому борщі. Ми шукали Музичну мушлю, трав'янисту улоговину, до якої збігаються звуки з навколишніх місць — іноді дуже віддалених. Ми її надибали якось надвечір, наприкінці літа. Було тепло, і світло заливало гори, чітко вимальовуючи їхні профілі круг нас. До нас долинув звук дощу, який тієї миті падав у Зугдіді, тобто — на віддалі сорока кілометрів.

Якими стежками звуки досягають малої улоговини? Столітній грузин, що мешкає на краю цієї трав'янистої заглибини, розповів, що сюди долинають не тільки гуркіт грому чи бурі, що лютує в морі під Сухумі, але також — хвилі тиші, коли випадає сніг у горах, заглушуючи рипіння дерев. Нечисленні дослідники цього явища виявили звивисту тріщину, яка, почавшись у Музичній улоговині, з'єднується з іншими тріщинами й порожнинами, таким чином охоплюючи єдиною мережею майже все пасмо гір, аж до чайних рівнин у центрі Грузії та пляжів на березі Чорного моря. Цим повітряним колектором звуки досягають улоговини. Велетенський музичний інструмент, чи, краще сказати, катеринка, корпус якої утворили гори та скелі.

Ми зупинилися в невеликому селі Мачалскалі, дерев'яні будинки й хижі якого розкидані схилом. Сюди веде ґрунтова дорога, що тягнеться далі в гори. У селі мешкають колгоспники, які рубають ліс і годують худобу. Літня жінка відчинила нам невеличку бібліотеку, розташовану на краю долини. Ми були втомлені, і радше хотілося відпочити, аніж вибирати книжки. Маленьке приміщення з дерев'яною підлогою, на якій лежало кілька мертвих птахів, що потрапили у фатальну пастку після того, як цікавість змусила їх проникнути за розбиту шибку. Ми вибираємо кілька книжок і просимо дозволу почитати їх на балконі. Перед нами долина в оточенні лісів і найближча гора, за якою видніються інші — що далі, то менш насичені кольором, через товщу вологого повітря, яка створює це виразне відчуття далечини. Під балконом проходить стадо корів, зачіпаючи рогами підлогу. Засинаючи з розгорнутими книжками на колінах, ми відчуваємо запах свіжого сіна, яким тягне з косовиці на великій рівнині під стрімким схилом, де ми зупинилися з'їсти диких груш посеред моря трави — метр заввишки. Коли ми прокинулися, усе навколо нас — сволоки, балки і стіни бібліотеки — усе було вкрите білими метеликами, що втекли з лук, від косовиці. Навіть маленька груша перед нами стояла вся в цьому снігу. Коли спустився вечір, метелики знялися й полетіли в напрямку неторканих лук поблизу джерела сірчистої води. Навколо нас залишилося тільки трохи поламаних крилець — наочне свідчення тієї прикрої міграції.

[...]

Коли помер його батько, який за життя заслужив на велику повагу в усьому Азербайджані, бакинська влада за два чи три дні після похорону влаштувала церемонію вшанування пам'яті митця. Саша Вларов і його мати повернулися додому з великою фотографією в рамі, що стояла позаду столу, де сиділи промовці. Фото було не дуже вдалим, і Саша загорнув портрет у папір та поклав на шафу в коридорі. Тієї ночі йому приснився батько, який узяв сина за руку, повів його до кафедрального храму й підштовхнув до входу. На цьому сон перервався. Уранці Саша переповідає сон своїй матері, і вони вирішують піти в кафедральний собор о п'ятій пополудні — у час, коли в Баку заведено починати відправу.

На жаль, того дня приїхали родичі і вони не змогли здійснити свого задуму. Уночі Саша бачив той самий сон, який знову закінчився тим, що батько підштовхував його до входу в церкву. На світанку почав падати сніг, і така незвичайна для Баку примха погоди перешкодила роботі всіх міських служб. Люди були наелектризовані особливим святковим збудженням, а транспорт зупинився, не даючи можливості потрапити на роботу навіть тим, хто цього хотів. Через це Саша з матір'ю знову не дійшли до церкви. І ось уже втретє поспіль він бачив уві сні свого батька, який тим самим жестом спонукав його увійти до церкви. Цього разу сон був перерваний жахливим гуркотом із передпокою. Саша навіщо вийшов у темний коридор, щоб запалити світло. Там стояла густа курява — заледве можна було дихати, — а підлога була вкрита гострими уламками, які боляче впиналися в босі ноги. Нарешті він спромігся ввімкнути світло і з жахом побачив, що тиньк повідпадав від стелі разом з усією гіпсовою ліпниною. Великий батьків портрет у рамі теж постраждав, і всередині паперового згортка тепер бряжчали уламки розколотого скла. Саша одразу подумав, що це дедалі категоричніший вияв батькової волі, щоб родина повернулася до втраченої давньої віри.

Саша пішов того дня на роботу, а ще до п'ятої пополудні повернувся додому, щоб узяти матір і піти нарешті до церкви. Та виявилось, що він забув ключі на роботі, тож мусив дзвонити, щоб мама відчинила

йому. Мусив чекати тривалий час. Нарешті почулися кроки в коридорі — мати наблизилася до дверей. Він зрозумів, що вона дивиться у вічко в дверях, щоб побачити, хто дзвонить. Цілком обґрунтована пересторога з боку матері. Однак вона чомусь не відчиняла. Він знову почув у коридорі кроки, що віддалялися й нарешті змерхли в глибині квартири. Можливо, мати не впізнала його? Саша подзвонив настирливіше, розуміючи, що матрина обережність зумовлена її впевненістю, що син має ключі. Вона не стала підходити до дверей удруге, і Саша вирішив їхати на роботу по ключі. Він спустився першим просвітом сходів і обернувся до дверей своєї квартири, бо вони раптом розчахнулися; на порозі стояли двоє дивних типів, які сказали йому: поквапся, твоя мати нездужає. І дременули сходами на вулицю. Саша побіг до своєї матері, яку знайшов на ліжку — її обличчя було закривавлене від рани на голові. У розпачі він викликав швидку допомогу й кинувся шукати по квартирі медикаменти, щоб обробити рану. Попри те, що всі його думки були спрямовані зараз на матір та її стан, Саша зауважив, що з квартири зникли два дорогоцінних медальйони.

Його матір доставили в лікарню, а він пішов у поліцію, щоб повідомити про крадіжку, поза сумнівом, інсценовану кимсь із колекціонерів. Вийшовши з відділку, де відгонило пліснявим хлібом, він рушив вулицею навмання й не знати як опинився перед кафедральним собором, куди підводив його батько вві сні. Отож Саша заходить до церкви. Попри те, що всередині пусто, Сашу переслідує дивне відчуття присутності через виразний запах, що лине хвилями — так, наче відчинені вікна створюють протяг. І ці повітряні хвилі доносять голос, що ясно промовляє, чи то долинаючи з темної глибини нефів, чи то йдучи луною від мурів, як відзвук щойно закінченої відправи: «Не завжди тільки Бог стукає у твої двері».

Ми теж пішли стукати у двері. До одного з найвизначніших художників світу, який мешкає в Москві на одній із околиць, де все нове і просторе, за винятком квартир. Сніг і крига кілька разів ставали нам на перешкоді. Михайло Матвійович Шварцман, білобородий, із примруженими очима, видався мені доволі байдужим до всього, що

лежить поза його роздумами. В одній з кімнат, де можна пообідати або випити чаю, купую, але в певному порядку, зберігаються його картини, і мила пані Іра показує їх нам, а потім спирає до іншої стіни чи ставить у коридорі, поруч із домашніми капцями, у які перевзуваються, приходячи з вулиці, де болото чи сніг. Михайло Матвійович Шварцман конструє розбірний собор.

Таке мені спало на думку, коли я оглядав його картини. Величезна будівля постає частинами в цій кімнаті, і час від часу — тобто, коли нагодяться які-небудь щасливі, яким Михайло Матвійович захоче показати свої роботи, собор по шматочках складається в єдине ціле. У щось таке, що могло би створити уявлення про готичну будівлю — але не стільки видовжену вгору кам'яну структуру, скільки живий духовний організм, що тягнеться до неба спогадами про фрески й великі картини минулого. Спостерігаючи цього дивовижного старого, я зрозумів, що він дедалі більше стає в'язнем собору, який сам зводить. Справді, коли моя дружина, зауваживши його відсутній вигляд, запитала: «Михайле Матвійовичу, де Ви витаєте думками?», Шварцман відповів відверто: «Наче — з самим собою».

Після 2000-го

Ми поїхали автобусом до Ясної Поляни, світу Льва Толстого. По двох годинах путі зупинилися у Крапивні, селі, яке щороку вшановує кропиву. Старовинне село — колишнє містечко — тулиться навколо церкви з дзвіницею, ледь похиленою на лівий бік. Люд уже юрмився на лавках перед сценою вуличного театру. Місцеві зачудовано спостерігали за танцюристками в костюмах, які рухалися так, як їм підказувала пам'ять. Коли ми приїхали, навіть півень вів свій курячий гарем на вуличний фестиваль. Я думаю, що для москвича приїхати сюди зі своїми думками й подихати цим повітрям означає не просто коротку — на кілька годин — мандрівку, а здатність перенестися в інші часи,

у неосяжність наївної простоти, яка живе в цих просторах під високим небом, подряпанім ґавами. Раптом люта буря розполохала глядачів, і на площі тільки залишився стояти, віддзеркалюючись у калюжі, півень, який позирав на своїх курочок, що їм із дзьобів крапала вода.

Залишаючи це місце, свого часу повне поважних установ і керівних органів, я побачив цвинтарну церковку з червоної цегли, зі жмутками трави й високим бадиллям неслухняної рослинності на даху й навколо проваль беззахисних вікон.

Її вигляд вразив мене. Я сподіваюся, що її ніколи не реставрують, і вона тривалий час стоятиме отак, із ознаками своєї занедбаності — не тільки на докір тим, хто її зневажив, але також для того, щоб її образ вічно був поетичним криком, більш промовистим і переконливим, аніж вигляд відновленої будови, що замаскував би ідею страждання, яка ліпше поєднується з болем численних могил на цвинтарі. Під вертикальними струменями зливи, яка тримала нас цілковито під водою, ми рушили далі автобусом, що віз нас до Ясної Поляни.

Плач дудука, цього традиційного вірменського інструмента, ринув на мене, коли я виходив із петербурзького ресторанчика, куди мене запросили. Грав старий чоловік, який навмисне прийшов до цього закладу, щоб мене вшанувати. І вступив у плетиво цих тендітних мережив, якими тремтіло й уболівало вологе повітря, що виходило з інструмента. Усе моє ество перетворилося на молитву, на страждання й поривалося просити пробачення примітивним звуком, майже белькотанням, аж доки бринітиме протяжне зітхання, мерхнучи разом із подихом.

Я збирав ці звуки настільки уважно й напружено, що сів поруч із музикантом і дозволив цим плачам дудука проникнути туди, у пам'ять, де зберігаються звуки мого дитинства.

[...]

Маленька вітрина на першому поверсі будинку, де Бродський прожив із дитинства аж до часу, коло його вислали з Росії, завжди стоятиме мені перед очима. То був світ пилу і старих ляльок, виставлених на

огляд для людей, готових зачаровуватися. За кілька секунд по тому я ввійшов у старий будинок, щоб відвідати квартиру, де поет жив зі своїми батьками. Лабіринт занедбаних маленьких кімнат, де мешкали кілька родин, і їхня загальна кухня. Я сів там з надією, що хтось спроможеться відкрити для відвідин це місце, сповнене спогадами.

Часу вже минуло понад місяць, і я витаю думками у Вірменії. Мене приваблюють ці розкішні світи монастирів, зведених зі світлого туфу, а інші — темніші. У цій тиші й чекаю. Я впевнений, що з часом вони зупиняться, дикі й підозріливі звірі навколо мене. Я хочу прожити цю самоту, щоб мати безладні стосунки, сигнали, які оповідають про темні й таємничі потреби. Я не передбачав, що знов до мене повернуться ті місця молитви в глибині розбитих доріг і сонні тварини, які виходять на асфальт, бо там їм менше допікають мухи, оси й гедзі. У тих місцях тиша — це не просто відсутність галасу, а зустріч, велика настільки, що вам перехоплює віддих і ви вбираєте в себе нерухомисть світу, що замкнувся у своїх думках, перетворюючись на природу.

[. . .]

Будинок відпочинку Лікані стоїть у лісах Грузії, що тягнуться вздовж Кури. Я перебував там короткий час, одужуючи, коли Грузія була радянською республікою. Я блукав там асфальтованими доріжками парку. Я сидів на лавочках під велетенськими каштанами та липами. Чекав, коли проїде невеликий поїзд на три вагони за Курою, під горою, порослою соснами до самісінької верхівки. Вода бігла, як зазвичай, в Азербайджан, щоб заповнитися лососем, який утікає з Каспійського моря, готовий відкладати ікру в прісній воді.

Я голий у ванні з теплою водою, насиченою киснем, який лоскоче тіло, як своєрідний електричний масаж, і має заспокоювати.

Так мені говорить молода медсестра, споглядаючи ліс у широкі шибки. Час процедури відмірює невеличка клепсидра, що містить піску на 10 хвилин. Сьогодні клепсидра зунинилася на чотирьох хвилинах. Медсестра приходила кілька разів, перевіряючи її. Вона говорила

й усміхалася до мене. Але я не розумію. Ясна річ, ми обоє намагалися з'ясувати, чому заблокувало пристрій. Пісок відмовлявся збігати вниз. На те не було конкретних причин. Медсестра показала мені невеличкий пристрій, щоб я сам перевірів. Повсякчас вона також нахилялася до кранів, регулюючи температуру на належному рівні. Кисень пощипував мене по всьому тілу. Так, наче мене намірялися залоскотати. Жінка стурбовано подивилася на мене. Раптово вона занурила руку у ванну.

Описати грузинку може видатися найпростішим у світі завданням, оскільки риси її часто бувають виразними й чіткими. Але завжди є ризик дуже поверхового портрета. У грузинській жінці часто є жест короткозорості, тобто легке примружування очей, аби створити дистанцію між вами й нею, але дистанцію не в метрах, а радше — у днях або роках: якби жінка насилу вас упізнавала, коли ви з нею вже одружені. За першої зустрічі з грузинською жінкою вам завжди видається, що ви вже десь бачилися — чи то мимохідь, чи то вві сні, тому ця гра в короткозорість не дозволяє їй шукати в пам'яті перші образи давнього знайомства.

Старий Василій носив на голові кашкет від давнього — до 1920 р. — однострою залізничників: чорний, із жорстким дашком, із масними плямами на берегах, якими кашкет торкався голови. Червона сорочка навипуск і темно-сині штани, а поверх сорочки — жилет, що застібався на тридцять металевих гачків. Він сам або вдвох із дружиною кроїли й шили весь одяг, який носили. Зрештою, так робили їхні сільські родини в часи, коли харчувалися тричі на тиждень супом із трав. За винятком однієї неділі на рік, на яку припадало велике релігійне свято. Вони жили разом із кіньми та іншими домашніми тваринами, а деякі з їхніх мудреців уже передрікали, що прилетять металеві птахи, які одним колом зможуть знести до купи двох братів, які перебувають за сотні кілометрів один від одного. Коли почалися заворушення, спричинені революцією, розраду вони знаходили в молитвах, отриманих від батьків — нечисленних членів спільноти Войовничого Духа. Унаслідок тривалих переслідувань майже всі традиційно неписьменні; молитви передавалися від батька синові усно.

Навіть упродовж 14-річного ув'язнення по таборах Василій вряди-годи втішався молитовними піснями, які повторював навстоячки при стовбурі дерева, сховавши голову серед листя. Він мусив стереттися, бо саме через оцю свою віру зазнав депортації та репресій. Я попросив його продиктувати мені одну з його улюблених молитов.

Він говорив до мене, уникаючи дивитися в обличчя, адже боявся клієнтів санаторію, які постійно прогулювалися каштановою алеєю, яку Василій замітав щоранку з шостої до дев'ятої. Я сів на лавку й записав перший вірш молитви. Другий вірш — одразу по тому, як проїхала машина, що привезла в санаторій першого секретаря компартії Грузії. Третій — поблизу річки, де Василій чекав жінок із кухні, що віддавали йому мішечки з черствим хлібом. Аж тоді він повернувся до мене, і повіки його тремтіли.

— Та скажіть на правду, дідусю, ви боїтеся?

— Так, трохи є.

Старий ледь повів світлими очима на благородному обличчі мушкетера з довгими сивими вусами, що кінчиками сягали вух.

Тоді він нічого більше не сказав. А я проїхався з ним автобусом до села — і далі, тротуаром, аж до його домівки, де на нього чекала його старенька, сидючи на дерев'яній лаві поруч із дверима. Вона чистила у відро картоплю для супу. Я тихенько присів поруч з ними й тут зрозумів, що Василій плаче. Старенька заговорила з ним стиха по-грузинськи, а тоді обернулася до мене:

— Ви йому пробачте ці його сльози. Йому соромно, що він зізнався про свій страх.

Я зціпив зуби і став дивитися на лущайки, що падали поруч із моїми ногами.

Свіжі свинячі екскременти з перегрітих кишок, засохлий коров'ячий гній від дезорієнтованих тварин, що забрідають на широкий пляж, замкнений пасмом пагорбів, які вступають у море. Лічені пляжники: окремі чоловіки в трусах приймають сонячні ванни, нагадуючи сцени з фотографій дев'ятнадцятого століття, лежачи голою спиною на каменях або в тіні від сорочок, натягнутих, як тенти, на гілках.

Лушпайки від кавунів, черепки, а в центрі — громадська вбиральня, над якою висить хмара смороду і мух. З боку дороги натягнута металева сітка, об яку буцають головою дурні кози, а за дорогою бараки азербайджанців, які жують часник золотими зубами, а там далі, ближче до рибоконсервного заводу, обгороджений дротяною сіткою громадський парк із чотирма іржавими гойдалками, на яких гойдаються старі та дітлахи. Хвиля морських звуків прокочується пляжем і завмирає у вузьких щілинах каменів, що їх виїло море шляхом тривалого перетравлення.

Брудне повітря насувається з бідних районів, де туляться дерев'яні халупи з балконами — вони виходять на внутрішні двори, де з джерела крапає у відро вода. Тремтливі відблиски з вікон падають на гарячий асфальт, захищений обпаленими платанами. Стоси дахів та балконів дихають сонцем, яке видобуває з усіх їхніх закапелків запах висхлої деревини. Замурзані обличчя дітей уздовж сільського путівця, вкритого трісками — їх злушили з дерев сонце й неслухняні підсвинки, що чухають об стовбури свої заселені блохами боки.

Ось уже вчетверте, щойно гляну на каштан перед фонтаном біля підніжжя сходів до вілли Романових, як мені враз припікає подзюрити. Я починаю розуміти собачу пунктуальність. Тепер, коли був він, перші сухі листочки з волоського горіха відмовлялися падати на бульвари, де на них чекали мітли двірників, негайно замітаючи їх у купи й загірбаючи у сміттєві баки. Великі вікна настільки чисті, що птахи не бачать шибок і, врізавшись у скло, падають на землю оглушені або смертельно поранені.

Навесні, коли в Таджикистані всі чекають на землетруси, а старенькі винохують повітря, щоб застерегти, там живе Тимор.

У нього було таке відчуття, що Фелліні нездужає. Йому часто траплялося думати про великих особистостей від різних жанрів мистецтва, розкиданих по всьому світу, як мандрівні гори.

Жовті безплідні висоти з лісами, вирубаними за турецьких навал. Руїни замків і древніх міст, знищених землетрусами, які торгали всю Грузію, а зокрема — у цих прикордонних районах. До того, як

землетруси й навали все понищили, на лівому березі річки Кури стояв маленький жіночий монастир, а на правому — розкинувся величезний монастир-фортеця, у якому перебувала вся спільнота ченців Вардзіа. Нині ж по обох берегах бачимо тільки темні печери, що заглиблюються у високі кам'яні стіни.

У маленькій келії, видовбаній у скелі неподалік від материнської церкви, жила дуже юна черниця, яка страждала від самотності. Вона вирішила послати світляні знаки в монастир Вардзіа, аби потішити себе спілкуванням з молодим ченцем. Вона скористалася з уламка люстра, яке було частиною її дівочого посагу. По трьох роках очікування й сигналів, що вона посилала сліпучими відблисками, нарешті з того боку відповіло інше дзеркальце. Кажуть, що двоє законників вигадали, як перемовлятися за допомогою елементарної абетки, блимаючи короткими й довгими зблисками, для чого, відповідно, затуляли долонею й відтуляли свої люстерка. Одного разу, проте, од дівчини надійшов безперервний сліпучий промінь, який стривожив молодого ченця. Той вирушив у путь — з'ясувати, що сталося з черницею. Він знайшов її похованою під камінням та уламками піщанику в її печері, але мертва рука, що стирчала з-під завалу, стискала люстерко, обернене в бік чоловічого монастиря.

Ми прибули в місто незліченних фабрик і сірого пилу на листі дерев. Чоловіки після роботи напиваються, а жінки заповнюють кінотеатри, де показують здебільшого комедії.

У лісі рясно великих птахів, яких не видно; їхні голоси подібні до здушених криків, до цокотіння гігантських цикад, гуркотіння каменів, що котяться бляшаними листами. Та коли одна з них показується, пролітаючи низько над бульварами, то нагадує своїм елегантним виглядом даму дев'ятнадцятого століття. Грузин, що, сидючи на лавочці, судомно втягує ротом повітря, аби насититись озоном, каже, що птаха називається *сойкою*.

Село Савдегері ховається під луками в зеленому листі. Гірські проходи закінчуються на плато, яке занурюється в порожнечу, створену річкою Боржомула, що біжить між гір. У центрі села старовинна церква

Святого Георгія, зведена з сірого каменю. 6 травня з усіх гір і з усієї долини прибувають на свято паломники. На зовнішніх мурах ліплять свічечки, і навіть тепер вологі чорні сліди від кіптяви тягнуться вгору на два метри. Уночі здається, що охоплена полум'ям церква повисає в небі. 25-літній молодик на ім'я Мовсес Тигранович Маргарян, водій із Єревана, сидів на каменистому пляжі поруч зі старшим чоловіком, що лежав п'яний як хлющ. Мовсес намагався вгамувати брата, який нарікав, що по чотирьох роках у таборі не може витримати життя на непотрібній йому волі. Він напився, щоб забути дружину, дітей та рідню, і згадував тюремних друзів, до яких він хотів би повернутися, кого-небудь забивши. Побачивши нас, коли ми йшли кам'янистим берегом, Мовсес рушив за нами, наче проковтнув гачок із наживкою у вигляді нагоди відволіктись, а тоді звірився нам, що то звуки італійської мови так схвилювали його, викликавши відчуття, нібито він опинився далеко від цієї халепи, у якій зав'яз через свою любов до брата. З'ясувавши, що ми чекаємо на автобус, щоб повернутися в Піцунду, він зник на певний час, а повернувся вже зі своїм автомобілем. Запропонував відвезти нас до готелю. Так ми дізналися, що він вірменин і що працює водієм. Він сподівався привезти пляшку води з Єревана своїй бабусі, яка померла, відвідуючи сестру. Бабуся просила його про це перед смертю, і він згодом вилив вірменську воду на землю, у якій спочила небіжчиця. Він запросив нас на великодню трапезу на річку Дзіб. Ми пообідали мамалигою, копченим м'ясом, бобами та м'ятною водою під платанами на березі річки коло старого залізного мосту. Коли він підвівся, щоб піти заплатити, з'ясувалося, що Мадлен випередила його. Він пішов від столу туди, де сонце просочувалося крізь гілки платана.

— Навіщо ви ще й сьогодні дали мені відчути, що я водій? — сказав він із болем у голосі.

А тоді повернувся до машини, залишивши нас самих доїдати кукурудзу.

У долині Кури часто згадують Зелений монастир. Ідеться про невеликий, нині покинутий монастир 1000-го року в горах, порослих соснами, горіхами й дикими каштанами. Усі говорять про нього

по-різному, наче то й були різні занедбані й кимось випадково зруйновані монастирі, розкидані по лісових дорогах. Імовірно, Зеленого монастиря насправді немає. Можливо, то лише міраж. Але певний факт постійно повторюється в усіх оповідках, а саме — святковий передзвін, який скликає всіх, хто за тією чи іншою потребою опинився в лісі. Однак хто ж калатає у дзвін, якщо ченці перевелися й монастиря як такого немає? Один пастух пояснив, що гучання дзвону відтворює певний різновид дроздів, що прийшли на зміну старим монастирським дзвонам. Відколи монастир припинив своє існування — чи через те, що його знищило якесь стихійне лихо, чи через те, що з нього пішли ченці, — птахи намагаються імітувати звуки: скидається, дрозди тужать за минувиною й тому з покоління в покоління передають її звуки. Таким чином, давній передзвін дійшов до нас. Кожен птах тепер представляє Зелений монастир, і, кому пощастило почути ці звуки, той знайде свій монастир.

Ми з Параджановим виїхали на таксі за село Чітачеві. Водій повернув машину, щоб виїхати на розкислу лісову дорогу з каламутними калюжами. Він обернувся й мовив просто:

— Чуєте дзвони?

Він вимкнув двигун, щоб ми почули гострі удари дзвону. Ми рушили пішки вгору — стежками, що їх перетинало покручене коріння дерев, утворюючи своєрідні сходи й тим самим полегшуючи підйом. І раптом перед нами постав Зелений монастир. Дві невеликі кам'яні будівлі, загрузлі в болоті й оброслі мохом. Птах, що вже перестав співати, стояв на церкві, на верхечку хреста. Сонце, що спускалося за крони великих горіхів, зігрівало жовтий крайковий камінь і навіть невеликі рельєфи з зображенням коней, що біжать. Ми відчиняємо двері і вступаємо у внутрішній простір справжньої церкви. На камені, установленому на місці, де був колись вівтар, горіла свічка. Хто побував тут перед нами? На кам'яному карнизі, який ішов півколом уздовж муру, лежали згашені свічки для тих, хто їх потребуватиме, щоб загадати якесь бажання. Трохи далі — кілька коробок сірників. Я стояв зі свічкою в руці, аж доки спромігся сформулювати одне

дуже важливе бажання. Відтак беру сірники й починаю чиркати. Ви-
являю, що вони відсиріли й не запалюються. Обмацую три сірникові
коробки. Марно. Я б запалив свічку від тієї, що вже горіла.

— Не займай бажання іншої людини, — застерігає мене Парад-
жанов.

Ми виходимо й надibuємо закопані в землю глиняні глеки. У дав-
ні часи в них зберігалось вино, яке виробляли ченці. Тепер вони були
завалені камінням і деревиною по шийки, з яких росли квіти.

Рівна ділянка землі одразу за церковкою спонукала мене подума-
ти, що тут був чернечий город. Я розпушив землю іржавим цвяхом
і знайшов сухі й підгнилі корінці. Коли я показав їх лісорубові, який
сидів край стежки з огірком у руці й лавашем під пахвою, той визна-
чив, що йдеться про висушене коріння квасолі.

[. . .]

Сьогодні я закохався. У «Туристі», місцевості за 60 кілометрів від
Москви*, я закохався в дачу, що ховається в осінньому саду, дерева
якого тягнуть свої віти просто у вікна, наповнюючи зеленими й чер-
воними барвами повітря в кімнатах і кабінетах поета Ентіна.

Ось уже два роки це його постійне житло. Час від часу він наві-
дується в Москву, щоб запропонувати сюжети до мультфільмів або
слова для популярних пісеньок. І одразу повертається в цю сповнену
східних ароматів клітку, де на нього чекає дружина й двоє старень-
ких песиків, що враз жвавішають і охоче відповідають на віддалений
гавкіт інших собак. Не знаю, як я спроможуся струсити з себе образ
тихих стежок, покреслених плетивом гілок. Я думаю, що, навіть по-
їхавши далеко, залишуся, принаймні подумки, мешканцем дерев'яного
будиночка посеред саду, у якому панує порядок безладу й чагарники
повні легкого осіннього листа.

---

* Станцію Влахернську перейменували в 1930-ті роки на «Турист», очевидно, щоб викреслити
згадку про тамтешній Спасо-Влахернський монастир (прим. пер.).

Мені бракуватиме цієї в'язниці з листя, що дає можливість вільно полинути уявою у світ м'якого й мимовільного заслання. Зелений швидкий поїзд промайнув у прогалині лісу, який захищає ці магічні дачі й це повітря, порух якого викликає дощі жовтого листу в скоронених садах.

Можна сягнути раю навіть у дощовий день, скерувавши автомобіль прямою лінією, що веде далі від Москви, — туди, де хмари повзуть над головою. Дорогою проминаємо невеликі статуї Леніна, пофарбовані сріблянкою, і старі гаптовані дачі. Ми прямуємо в Суздаль, по двох днях у Москві, де я блукав, не в змозі більше розуміти написи на крамницях. Це місто віддаляється від мене. Тепер на вулицях затори, і в численних нуворишів кишені пухнуть від грошей. Ми зробили зупинку в древньому Володимирі перед білими стародавніми соборами з м'якого каменю, що випромінює місячне світло, і я побачив молоді подружні пари, які прийшли помилуватися на величний краєвид, що відкривається з пагорба. Щоп'ятниці повторюється обряд, за яким, беручи шлюб, молоді приходять до собору. Я натомість побіг оглянути фреску Рубльова з двома ангелами, які котяться небом, провіщаючи, що все скінчено, й не местиме більше сніг на наші казки, і не буде більше днів сонця й вітру. Майже одразу ми рушили далі, до Суздаля, і серце моє було не на місці в передчутті суперечливих вражень, але мушу визнати, що на мене одразу справив враження пейзаж. Ледь хвиляста білява земля, що на видноколі нагадує море.

Навіть фон Паулюс був заворожений Спасо-Єфимівським монастирем — одним із багатьох у Суздалі, — коли після поразки під Сталінградом генерала привезли сюди, де впродовж чотирьох років перебували також італійські військовополонені. У сезон білих ночей вони бачили генерала, який прогулювався подвір'ям на самоті. Я теж відвідав монастир, щоб осмислити долю тих юних італійців, які особливо постраждали в перший рік великих морозів. Я знайшов кілька квіток, які ще трималися на посаджених ними трояндових кущах. Я зібрав на землі опалі пелюстки, щоб забрати їх в Італію й поховати у своєму саду.

За межами монастиря, у безпосередній близькості від муру, за яким пробігає струмок, Тарковський знімав епізод із дзвоном — один із найблискучіших кадрів його фільму про великого художника Рубльова. У долині, якою струмує річка, стоїть Покровський монастир, я його відвідав уранці. Я зустрів настоятельку, яка опікується групою молодих черниць неподалік від місця спочинку покинутих дружин, що від них відцуралися царі. Мене схвилював ясний спокій в очах старої черниці. У погляді начебто затуманених віком очей, мов крізь прозору воду, виднілося глибоке дно.

На зворотному шляху я вийшов із машини, щоб розходити ноги і глянути на село. Кілька старих жінок сиділи на узбіччі з відрами яблук. Посеред ріденького гаю бачу один із баракового типу будинків, зведених Хрущовим, щоб дати притулок тим, хто доти мусив мешкати в комунальних квартирах, тобто — разом з іншими родинами. Мені складно пояснити ту втіху, з якою споглядаю ці муровані паралелепіпеди з вікнами й напіврозваленими балконами, що майже торкаються землі поряд із видовженими вітринами магазинів — покинутих, позаяк вони не витримали суперництва з сучаснішими крамницями. Імовірно, вони мені нагадують сповнені плям і неточностей роботи Ренцо Веспіньяні. Сказати б — це мури, що вже хочуть стати живописом. Я відчуваю ніжність до цих світів у руйнації, яким складно вже забезпечити комфорт для своїх мешканців. Тож моя втіха пов'язана з тим задоволенням, що його дають твори мистецтва. Перехняблені вікна в розмитих кольорах часто дають мені відчуття східної культури, і підсвідомість відносить мене у світи казки.

Режисер Швейцер після смерті своєї дружини Соні щосуботи виїжджав на маленьку дачу, де стоїть продавлене посередині ліжко, у якому роками спало, обнявшись, літнє подружжя. Ліжко нагадує гамак.

Швейцеру найбільше подобалося в поїздках на дачу те, що він проминав цвинтар, на якому похована дружина.

Він розповідав, що — особливо на зворотному шляху — Соня навіть із могили надсилала йому знаки вітання й любові.

Іноді то бували пташки, що злітали з галасом, ще деколи — рапто-
вий сплеск води або сніг, який кружляв, падаючи, у незвичний спосіб.

Того дня, коли не впорався з керуванням машиною, він озирався,
вражений несподіваною хвилиєю осіннього листопаду.

Отак він загинув.

Страждання

Коли я подорожую Росією, мені часто трапляється збирати страж-
дання комуністичних будівель, що нагадують голі казарми, ув'язнені
в березових гаях. Вони знають, з якою зневагою на них усі дивлять-
ся — не стільки тому, що вони нагадують про комунізм, а за їхню не-
оковирність. Я також зберігаю глибоку увагу до інтер'єрів старих са-
наторіїв, де ноги ступають по килимах, а в кабінетах із відчиненими
дверима лікарі в білих халатах очікують пацієнтів на аналізи та про-
цедури. Саме в цих місцях мені випадає нагода збирати печаль пораз-
ки, що зворушує мене дедалі більше, відколи Гектор зазнав поразки
від Ахілла. І тут не йдеться про ностальгію.

Мене спобігає чітке свідчення того, що то були інші дні і що час
минає й викреслює їх.

Могила

В Україні, неподалік від величних берегів річки Дніпра, спочиває в не-
величкому гаю славетний актор Ленський, творчість якого підштовх-
нула Станіславського до нових ідей щодо театру. Ми з дружиною з'їли
бутерброди поруч із його могилою, що являє собою гранітну плиту,
цілковито всіма забуту. Я погладив брунатний граніт, установлений на
честь того, чії жести повторювали найвидатніші актори світу, зокре-
ма — Маллон. Жінки вишивають скатертини й рухаються серед цих по-
лотен, які сповнюють барвами очерети й чагарники. Кожен мешканець,

коли знаходить пташине перо, піднімає його й несе додому. Є пір'їни, які допомагають заспокоювати дітей після переляку через падіння або нічний жах, від якого вони кричать уночі. Одразу треба взяти одну з таких пір'їн, спалити її, а тоді обвіяти попелом тіло дитини.

До неї одразу повернеться спокій.

Я прибув до великого монастиря на Толзі, притоці Волги. Він білий-білісінький після тривалої реставрації. Сестри чорними мушками пораються навколішки коло дрібних квітів на узбіччі. Я зачарований видовищем. Інтер'єр відновлений, я оглядаю клаптики фресок, що вкривають стіни та стелю коридорів. Центральний неф уже гарно впорядкований. Мої очі вбирають плями збережених первісних кольорів. Рідкісні моменти мого релігійного піднесення не бували ще такими виразними, як зараз. Я прозираю шорсткуватий старий тиньк на стінах, із якого прорізаються стародавні тіла, що летять і починають жести, які одразу переходять у білувату плісняву матерію. Тут і там спалахують сині шати, укупі з полум'яно-помаранчевими плямами. Слід би залишити принаймні якісь частини не реставрованими — для живішого сприйняття, активнішого споглядання. На мою думку, зізнаюся, як лиходійство часу з його порами року, так і людська брутальність мали б залишатися задокументованими через такі ось свідчення. Вони завжди викликали моє зацікавлення, з яким я збираю випадкові таємничі знаки; вони певним чином подібні до творів мистецтва, вирішуючи самі, що саме стерти. Запах їхньої агонії обіцяє мені втіху — з тієї розради, яку я намагаюся їм дати.

Я опановую себе в монастирському саду, обнесеному муром таким високим, що він затуляє краєвид Волги, яка плине під монастирем. Вдихаю повітря, насичене ароматом кедрів, що їх посадив Петро Великий, гучливе хрипкуватим голосом дзвонів, що їх ледь похитує вітер. Відпочинок часто виявляється марним, сповнюючи мене роздумами, тяжчими за втому від усіх труднощів, яких я зазнаю в своїх мандрівках туристичного характеру.

Теплі води морів Індійського океану назавжди залишили йому корабельну хитавицю, тому для збереження рівноваги на старості літ він

ходив селом, спираючись на велосипед, який тримав під руку, наче свою наречену. Я маю на увазі морського капітана Прозопорчі. Щоразу, коли я в пригніченому стані, мені здається, що кращі ліки від цього — нужденність, тож я починаю ходити не асфальтованими путівцями, я ловлю ротом дощові струмені. Багатство ніколи не зможе розрадити мене, бо я не мав його в дитинстві, і тому воно ніколи не буде моїм. Єдині речі, що належатимуть нам завжди, — це ті, що ми їх мали в дитинстві, і навіть протяжність дороги ніколи не буде такою довгою, як десять кілометрів, що відділяють Сантарканджело від Ріміні. Щоб померти зі спокійним серцем, слід повернутися в ті виміри, у ті поетичні помилки. Ми вже побували в Раю і часто повертаємося до нього, коли вступаємо туди, де живе пам'ять. Я помічаю це, зокрема тут, у Пеннабіллі, де часто ходжу на пошуки звуків торохтіння дощу іржавою бляхою, пахощів фіалки, яку тримаєш губами, а також мішаного духу керосину, ацетону й мастила, що іноді долинає до мене з якої-небудь старої майстерні.

Ось де рай.

Ми відвідали Марину, жінку, яку розпачливо й ніжно кохав режисер Вронський* і яка подарувала йому сина. Подолавши довгі кам'янодубові марші сходів і проминувши малу кухоньку, заставлену пательнями й каструлями на столах і шафах, улаштуємося за великим круглим столом посеред вітальні, в оточенні меблів, задушених стосами паперів, посеред сухого бадилля квітів, що ростуть у банках і високих келихах. Марина після роботи завжди сидить удома і при заході сонця дивиться на люд, що проходить під великим багатоквартирним будинком. Тіні відбиваються на бетони, а тоді піднімаються муром, нагадуючи великих ластівок.

Я прибув до Вірменії здебільшого заради музею Сергія Параджанова, який помер кілька років тому, дивовижного митця, зустрів із яким закарбувалася в пам'яті кожного, кому випало відвідати його вдома чи бодай зустріти на вулиці.

---

* Прізвище подається за текстом оригіналу. Відомостей щодо згаданої особистості знайти не вдалося (прим. пер.).

Я не знаю, чи є над нами Бог, і мені дуже прикро, що я не маю тієї великої втіхи, що була доступною моїй матері, яка, попри свою неписьменність, служила відправу латиною о четвертій ранку в лікарні Сантарканджело. Коли я сказав матері, що, нехай навіть її слова закінчуються на *-is*, вони складаються лише в неясне гомоніння, вона показала на небо і сказала, що Він її розуміє.

Тут, у Вірменії, ці дрібненькі християни, з неосяжною силою їхньої слабкості, викликали в мене подив і благоговіння. Нині людству настільки бракує ідеалів, що воно, здається, чекає радше на слова, подібні до проповідей цих ченців або Святого Франциска, а не на заклики грошових клумаків, що не мають, однак, жодного бажання зупинити розгул бідності, позбавленої будь-якої розради. Людина, яка заявляє, що турбується про інших, не повинна сидіти на мішках, повних спокою.

Прощу вас, знайдіть спосіб дістатися цих вірменських теренів під білосніжними піками Арарату, до якого прибило Ноїв ковчег у дні Великого потопу й де перша долина називається долиною Першого спочинку.

Напевне, саме тут зупинилися тварини й люди ковчега, посадили рослини, що дали світові плоди, тут почавили ногами виноград і вмістили сусло у глиняні дзбани, закопані в землю, щоб виробити вино. У Вірменії люди витримують злидні й мізерні пенсії, бо їм допомагають численні емігранти з усього світу. Цей край щедрий на вияви братерства і дружби, які допомагають вам ліпше зрозуміти себе й позначаються на спокої мислення. Вас приголомшить тиша, сповнена оповідями монастирів, куди прибувають тисячі й тисячі вірян, щоб вирізьбити малі хрестики вічної пам'яті. Численні надгробки оточують собори, і ви з таємничою легкістю ступаєте по могилах небіжчиків, спраглих вічного смирення. У Нораванку ми пили зелений чай у холодку під вербами, одразу під мурами монастиря. Тоді рушили зворотним шляхом до Єревана, а думки вже вирували всередині нас.

Дозвольте мені визначити Вірменію як «край вертикальних мандрів». Попри те, що я відвідав лише лічені монастирі, переконання мое

тверде, з огляду на вертикальні роздуми, які вони мені навіяли та які насправді стали також подорожжю всередині себе самого. У Єревані, у столиці, я швидко збагнув, що час видовжується в нас за плечима на століття й століття, коли, не ймучи віри своїм очам, оглядав катафалк на колесах із потемнілого дерева, який служив людям для погребних церемоній за 2000 років до Різдва Христового. Завдяки стародавнім монастирям і цим дивовижним музейним експонатам, маленька нація відчуває свій простір більшим. Цими спекотними днями вершина гори Арарат є білосніжним вітрилом, що плине в небі й в очах вірменів. На сходженні додолу з вершини перша долина називається долиною Першого спочинку, і саме в цю улоговину, нині значною мірою включену в територію Азербайджану, Ной прибув зі своїми тваринами, коли ковчег сів на мілину — на вершину гори, а повільно стала потроху відступати.

Ще один шлях, що спонукає мене говорити про Вірменію як про край вертикальних мандрівок, — це її притулок стародавніх рукописів в одному з найважливіших музеїв світу. Мої очі вбирали стародавні мініатюри, сповнені невинності та щастя. Я дізнався, що червону фарбу у Вірменії одержували з комах, які виходять із-під землі у вересні: їх одразу збирали й висушували. Але гадаю, що ніхто у Вірменії більше не спроможний відгадати пропорції, необхідні для того, аби перетворити на фарбу цей червонуватий пил.

Була неділя, і ми поїхали на озеро Севан. У невеличких ятках уздовж вулиць продавали шашлики. Я бачив продавців із в'язанками дров для приготування м'яса, бачив овець із темною вовною, що стояли, похнюпивши голови, замкнені в тісній загороді край дороги. Гори, укриті пожовклою травою, іноді здавалися лісами — то мандрівні хмари вводили мене в оману, плямуючи тінями цей сонячний світ.

В останній день подорожі Вірменією ми відвідали Хор Вірап, де навколо монастиря й у ньому самому літають і співають ластівки. А тим часом просто неба хлопчаки пропонують вам білу голубку, щоб ви відчули, як б'ється її перелякане серце, а тоді — відпустили її.

Далі ми досягли монастиря Нораванк. Ми опинилися на краю улоговини в оточенні гори, закривавлені гранітним пилом та призахідним

сонцем. Наші ноги пройшли надгробками благородних і бідних ченців — так воліли вони, на вияв свого остаточного смирення, щоб люди ходили землею, під якою поховані їхні тіла. Я не схильний говорити про мистецтво й не прагну для нас естетичного приголомшення. Я бажаю натомість, щоб ми втішилися сприйняттям цього жесту великої духовності, щоб якісь хвилини прожили спогляданням, бо воно підносить нас до розуміння тиші наших слів, таких бідних усередині нас.

Ми прибули у світ твердих скель із гострими хребтами, а там, серед них, наче частина цих гір, постає монастир Гегард. У мене викликають захват ченці, що звели цей монастир, для піднесеного смирення викравши в кам'яного масиву простір, що возвеличує твій голос, коли промовляєш або співаєш, і обіймає тебе руками, повними ніжності. Саме відданість тих людей, рабів своєї непохитної віри, дарувала їм щасливу свободу. Я намагаюся прозирнути, я чув голоси жіночого хору, які просочувалися крізь тріщини й щілини, щоб долинути до мене, я сидів і думав про свою матір, яка так прагнула туди, де духовність суцільна і щаслива. Ті ранні християни втішалися, не тільки перетворюючи камінь молитвами, але також — еднаючись до гурту з маленькими хрестами, надряпаними на жорстких мурах, пестячи їх руками.

Видається, що дорога до монастиря Гегард проходить просто під горою Арарат. Під захистом синіх поліетиленових тентів, парасольок і металевих дашків стоять продавці з невеличкими пірамідами кавунів, вишнями в кошиках та абрикосами на тарелях. Курні узбіччя дороги, якою, здається, перетинаєш світ, охоплений пожежею. Не тільки люди ховаються в тінь дерев, але й будинки туляться попід горіхами, як курчата під куркою. Я помітив стареньку під квадратним тентом, який відкидав на неї прозору тінь. Постає літньої жінки була такою врочистою і сповненою благородного убозтва, що я попросив зупинити машину, маючи на думці сфотографувати стареньку й розпитати: які думки обсядають її впродовж годин і годин очікування покупців. Вона довго мовчала, перш ніж відповісти:

— Коли проїжджає машина, я питаю себе, чому він не зупинився. Я купив усі її товари, які важили небагато й коштувати недорого.

Москва під сірою масою хмари, подібної до перенасиченого водою туману. Аеропорт «Домодедово» затоплений ордою, що тягне барвистий багаж, який накопичується перед стійками реєстрації.

Я повертаюся в чудовий будинок зі світлими меблями, у яких зберігаються гори моїх спогадів. Я втомлений і випиваю багато води. По телебаченню показують похорон Паваротті. Спокійна потуга його оксамитового голосу належить до кращого, що Італія може дати світові. Той голос не втрачав своєї глибокої ніжності. Хтозна, чи коли ще народиться інший такий, як він, щоб подарувати нам спів такий італійський і такий універсальний. Ми зустрічалися кілька разів, і щоразу я відчував світло, яке випромінювало не тільки його обличчя, а й яскрава постать.

Дощ ллє ливцем. Я дивлюся, як збігають шибками великі краплі води. Бачу міські будівлі за межами кільцевої дороги. Італійська група, з якою ми приїхали до Москви, оглядає місто зсередини автобуса. О другій половині дня ми маємо зустрітись в узбецькому ресторані, який Рустам вказав Хамдамову. Слухаючи дощ, я віднаходжу давнє зачудування з часів свого дитинства.

Навколо мене й Лори цілий світ дорогоцінних люблячих друзів. Виставка ліхтарів «Толстого» всіх зачарувала, так само, як колажі та фрески. Мене сповнила втома від компліментів. Я простягнувся на ліжку, мов та ганчірка, і впав у сон, що вже чекав на мене.

Двома маленькими автобусами прибуваємо в Суздаль. Калина вже квітчалася гронами червоних ягід. Розцвіли знову в моїй пам'яті різні відвідини, які я здійснив у цьому світі. Нам випало прим'яти своїми підборами трави поблизу високих берегів перед мурами монастиря, де свого часу перебували щонайменше сім тисяч полонених італійських солдатів. Я зупиняюся в точці, з якої Тарковський показував вихід процесії з воріт маленького Покровського монастиря, що стоїть у долині над вузьенькою річкою. Уже надвечір, у сутінки, ми ввійшли до монастиря, аби привітатися з матір'ю ігуменею, яка провела нас до великої зали — показати гробниці численних покинутих дружин царів і великих дворян. Перше ніж попрощатися з нами, «матушка»

сказала, що в лютому, коли на калині не залишається листя, але рясно стиглих червоних ягід, раптом налітають зграї птахів із гребінцями, скльовують усі ягоди, і дерева залишаються з голими гілками, уже без рум'янцю грон.

Із Суздали ми їдемо автобусом у Москву. Упродовж п'яти годин друзі-підприємці обговорювали справи з італійськими партнерами. Я тим часом споглядав спокійний мальовничий краєвид. Ми з Лорою відзначали тридцятирічний ювілей свого шлюбу в «Кафе Пушкін». Я з'їв смачну пожарську котлету. Заради справедливості мушу вам порадити не слухати мене й не вірити в те, що я вам розповідаю. Поважний вік віддаляє від довгих і завершених історій, які намагаються перетягти до себе мої думки, а сам я пристрасно чіпляюсь до фрагментів, роз'єднаних фактів і обставин, які видаються неважливими.

Москва біжить уперед, а я твердо стою на місці у своєму провінційному збентеженні, прислухаючись із увагою до звуків дощу та інших маленьких див. Мені здається, що це місто намагається віддалитися від мене й усіх моїх друзів, які вшановували мене у дні виставки картин і світильників «Толстого». Можливо, це моя остання поїздка в Росію. Усе — і не тільки тут — рухається в нових напрямках. Мені залишається тікати мовою й уявою. Слідом за Джанні я надibuвав невеличкі місцини неподалік Пеннабіллі.

Я бачу себе на краю містечка, що ми його відвідали на початку вересня, аби послухати тишу покинутих будинків. Я відчуваю, що скоро стану частиною покинутого чоловіцтва. Будинок у Пеннабіллі стане моїм всесвітом, і я, стоячи коло вікна, побачу там, у долині, свої дні в Росії. Бажання скорочуються. Намагаюся вигадати, як упоратися зі старістю, яка дається взнаки радше фізично, але залишається байдужою до невпинних змін у виявленні світу.

Москва й уся Росія — це колосальний світ, що живе радісно у своїх словах, своїх піснях і своїх виставах, по-провінційному жвавих, але споживаних зі щирим задоволенням. Бракує тих великих поетів, які відважно критикували комунізм. Я хотів би, щоб хтось голосно — з любов'ю і злістю — ганьбив величезні багатства, від яких пухнуть

кишені обраних, тим часом як вісімдесят відсотків населення живе на сто доларів на місяць. Удома в Лори тихий рай, який схиляє мене ставити під сумнів красу вічного життя. Нудьга, імовірно, стане непростимим вторгненням у нашу свідомість. Таким чином, нам залишається сумнівна розрада — бути порошинкою в цьому дивовижному всесвіті. Є, однак, імовірність того, що великі вибухи планет і зірок дадуть нам змогу насолодитися принаймні невеличкими поштовхами.

Сонце намагається прозирнути крізь хмари, тому ми їдемо на дачу до Наташі. Зупиняємося в Барвісі, лісистій місцевості, де розташувалися вілли мільярдерів. Невеликий торговий центр утворений, зокрема, ресторанами зі східною атмосферою, де збирається розкута молодь із хибним розумінням елегантності. У нехитрих масивних паралелепіпедах виставлені кращі італійські вироби від Armani до Prada. Ми поїли в «Маріо», ресторани, що, виступивши з Москви, дістався зі своїми столиками до цього грошовитого місця.

Ще один приємний день у районі казкових обійсть. Ми були на дачі в Наташі, російської пані, яка мешкає з чоловіком у Парижі, де подружжя має прибутковий бізнес. На території вілли є басейн і концертний зал. Надвечір я влаштувався за столом у парку в оточенні сорокаметрових сосен із довгими, вкритими хвоею гілками, що тихо похитувалися і зронили на мене кілька крапельок води, збереженої після злив останніх днів.

Повертаючись до Москви, ми застрягли у шляховому заторі — довжелезному й доволі безнадійному. Я одразу подумав про те, як складно жити в цьому прекрасному місті, де щодня ризикуєш потрапити в затор, щонайменше на дві години.

Це майже сонячно-сірий колір. Я намагаюся сидіти цілий день удома. Лора та інші побоюються, щоб мене на вулиці не обсіли віруси. Сонця навіть дещо забагато, воно встромляє свої довгі пальці у вітальню, а я спостерігаю за сліпучими відблесками, що грають на вазах із зів'ялими квітами. Віруси не прийшли, і я почувуюся ліпше. Мені здається, що в Москві та інших містах Росії зростає прагнення до яскравого й оптимістичного життя. Телебачення стає більш

розмаїтим, і часом трапляються цікаві культурні програми. Ведучі ледь набальзамовані, але тримаються елегантно. Почуваєшся серед великої єдиної нації. В Італії багато хто думає про те, щоб розділитися й повернутися до малих незалежних областей.

Неділя сонячна, нас запросили на фірмовий грибний суп, який варить сестра великого живописця Баркіна. Будинок з білими стінами та дверима, обставлений меблями з вишневого дерева. Світло виказує гостре око архітектора, який працював над проектом. Бульйон подають у невеликій мисці, а в центрі столу — рулетики, начинені грибами, з яких було зварено суп. Приємно опинитися в місті, де не так багато машин. Очі розкошують, коли навколо ліси. Квапимосся, аби повернутися перше, ніж ринуть додому москвичі з легенями, повними сільського повітря. Мушу зізнатися, що втома бере мене навіть по кількох кроках. Я не можу кивати на якісь конкретні недуги, але подолання будь-яких нерівностей потребує зусиль. Навіть тротуаром пройти — усе одно, що еквілібристові кодолю.

Мандрівка гарна, хоча й непроста. Домівка затишна. Я почуваюся вдалині від усього. Як у мирному вигнанні. Подорож дуже мене ослабила, тому ліжко здається пуховою хмариною.

Я наче в Бога за пазухою. Купа років упала мені з плечей. Я дивлюся у велике ледь заокруглене вікно на будинки, в одному з яких народився Лермонтов, великий поет. Потроху відступає сум, що огортав мене останнім часом, зокрема — у вечірні години, коли ми з Джанні поверталися з наших поїздок, оглядин краєвидів. Ніч на селі витерпіти не просто. Сьогодні я розумію, що у великих містах комфорту більше. Чуєш поруч дихання інших людей. Часто тобі за товариша — гамір нічного життя. Учора вночі я прокинувся на кілька хвилин, коли світло з невеличкої площі під будинком писало яскраві знаки у дзеркалах шафи, у ногах мого ліжка.

Опівдні бульйон у тарілках із рожевими квітами подарував мені відчуття, ніби я аристократичний селянин. Я знову бачу невеличкі ескізи, які зробив на окремих книжках. У мене таке враження, ніби я хтось, хто вивчає моє життя й мої подорожі. Як сумно залишати по собі пил.

Небо сіре. Я не знаю, чи йде дощ, але дахи будинків мокрі й лискучі. Можливо, надмір вологи в повітрі. А може, це дощ, який тягнеться тонкими пеленами, укриваючи ними будинки, наче прозорими скатертинами. Я сиджу в ампірному кріслі й питаю себе, прибув я до Москви, чи ні.

Імовірно, мені добре тому, що я віддалився від себе, від своїх думок: слухаю людей, які щось говорять із телевізора, і не розумію. Воно й на ліпше, бо слухаю я їх не надто уважно. Путін одягнений у чорне. Тут теж криза.

Завтра мій День народження.

Це моє свято, 89 років. Я був щасливою дитиною. Співав. Тьмяна юність. Полон у Німеччині — важлива обставина. Він створив мене. Від першого шлюбу народилися Андреа й Костанца. Смерть Костанци йде за мною невідступно. Її драматичне життя визначилося моїм розривом з її матір'ю. Отже, це також моя провина, що донька зав'язла у стражданнях і вадах, які привели її до трагедії. Другий шлюб, з Лорою, освітив моє життя й подарував мені всю Росію й незліченних друзів.

Наразі я досі тут. Падає сніг. Місто росте навколо таксі. Приїжджаємо до студентів. Я промовляю; мене слухають. Наприкінці світло в залі гасне. Коли знову засвічується, на обличчях студентів кумедні блискучі маски. Аплодують. Дякую. Ми приносимо додому клітку, дно якої вкрите горіхами. Усередині кожного горішка сюрприз — відкривати належить мені. А ще мені треба подзюрити. Сподіваюся, ми встигнемо повернутися додому вчасно. О шостій знову в машині. З численними друзями вечеряємо в «Турандот». Мене завалюють словами й подарунками. Об 11 вечора ми повертаємося додому. Лора розставляє по вазах троянди, орхідеї та тюльпани. Уночі мені не спиться.

На першу ми знову в ресторані, щоб поїсти найліпшої й найсвіжішої риби в Європі. Частує нас Ніно з Неаполя, сеньйор, що сприймає життя з усмішкою. Додому повертаємося о п'ятій. Роз'їджаючи туди й сюди в таксі, я побачив величну й чисту Москву. Криза стоїть мені в очах. Вечерятимемо чорним хлібом, якого ми набрали в ресторані.

Не розумію, чому в Італії не роблять такого запашного й соковитого хліба. Слухаю великого скрипаля, який виконує італійські та іспанські твори. Вивірюється з голови моя сільська романьольська атмосфера. Я думаю про Файді, учителя, який викладав у нас музику в школі, повернувшись із Америки, де він був першою валторною в оркестрі Тосканіні. Ближче до полудня він прогулювався під портиками Торлонії, куди я в дитинстві бігав, аби побачити ярмарок шовкових конків. Мої батько з матір'ю не могли втриматися від танцю, коли він грав свої вальси.

Я не виспався як слід, але зараз сиджу в ампірному кріслі й дивлюся у вікно на небо, зтягнуте багатьма сірими сувоями, на яких лежить закутане габою сонце, охоче кинути оком на цю частину світу. Щойно вставши і проходячи повз шафу в стилі ліберті, я помітив, що мої губи мають невеличкі зморшки, типові для інфантильної старості. Тепер небо сповнене сонячного пилу, а будівлі за вікном убралися тінями. На кухні нам допомагає грузинка Далі. Опівдні вона мені розповіла про свій сільський будинок недалеко від Кутаїсі, у Грузії. Вона змалювала мені своє життя з сорока кізоньками. Мені подумалося, що я теж волів би жити з тими козами. Я зараз у нашій маленькій квартирі в Москві. Пів на сьому вечора. Ще не стемніло. Над місцем сіре вологе повітря.

Я розважаю себе читанням. Найповніший спокій навіює мені Москва навколо мене — зі своїми двома сотнями театрів і машинами, які повільно сунуть головними дорогами. Доречна атмосфера, щоб ступити на світлі казкові стежки. У Пеннабіллі складніше знайти спокій чарівної казки. Уранці я ходив на виставку монастирської продукції. Великі контейнери з різними видами твердого та рідкого меду й маленькі пластикові ложечки на крихітному столику, щоб відвідувачі могли покуштувати мед. Черниця пропонує зелені яблука, є також тисячі мазей і настоянок. Пляшки лампадної олії, дерев'яні предмети ручної роботи, різні види хліба, ковбаси й солонини. Хрестики і квадратики ікон, виконаних молодими черницями, скатертини й картини, вишиті українськими черницями. Кераміка, а на додачу — віддалений

хор створює атмосферу невинності. За вікном сіре небо вже наповнилося темним порохом ночі, але я досі бачу відблиски на дахах будинків, а за величезним шляховим кільцем з усіма машинами, які створюють гігантське намисто на шиї Москви, я хочу побачити світло, хоча знаю, що за межами цього неба тяжіє маса води. Москва завжди була моїм раєм. Саме тут я знаходив підказки та ідеї, що сповнили мене любов'ю, навіть якщо втома сповільнила ходу й думки. Спокій визначається не місцем. Нехай смерть дбає про нас, а не ми про неї.

Грузинка Далі, яка допомагає нам, сказала, що по смерті чоловіка ніхто не може звільнити її від самотності. У неї три заміжні дочки, але вона каже: «Діти в жоден спосіб не здатні замінити любов чоловіка або, звісна річ, дружини, якщо чоловік залишається сам на старості».

Далі мріє повернутися в Грузію, щоб жити зі стадом кіз. Москва для неї — лише гори посуду, який треба перемити, і брудні підлоги, що їх треба вичистити. Повсякчас я думаю про свою Костанцу, про її складне життя, боротьбу з вадами і хворобами, про її серце, сповнене любові до цього далекого батька, байдужого, як їй здавалося, до неї.

Сьогодні День народження моєї дружини. Сімдесят років. Сусіди. Вона подарувала мені цілий континент друзів і дивовижних вистав. Я багато чого навчився в Росії. Світ навколо мене існує тому, що є моя дружина. За великими вікнами на четвертому поверсі, де мешкав колись один комуністичний міністр, небо ясне. Слухаю Моцарта у виконанні блискучого скрипаля. Музика промовляє до мене, і я її розумію чіткіше за слова, що чую з телевізора. Я зараз далеко від Пеннабіллі й самого себе. Я не ставлю собі запитань, оскільки не знаю, що відповідати.

Повернення у старі приміщення пристарює людину. У залі Будинку письменників аншлаг. Мені наговорили компліментів і зробили чудові подарунки прекрасні режисери й актори. Квартира наповнилася квітами. Я з півгодини стояв із оберемком троянд. Нарешті Лора занесла ті троянди на кухню.

Небо яскраве й гостре, як щойно пробуджене лезо. Сьогодні субота. Лора приготує спагеті з тунцем. Потім вона побіжить із квітами

на цвинтар, щоб покласти їх на могили своїх небіжчиків, а я залишуся вдома з Далі й думатиму про Грузію, а також про Пеннабіллі, де, як мені сказали, падає сніг.

Ні Пеннабіллі, ні Москва не можуть витягти мене з туману печалі, що останніми роками спустився на мене. Треба думати не про одне певне місце. Воно вже чекає на нас. Потрібні невеличкі мандрівки для швидких і розмаїтих утіх. Москва не може стати притулком. Забагато заторів, забагато труднощів на шляху до місця яскравих подій і до друзів. У Пеннабіллі можна рухатися з легкістю. Там немає необхідності пересуватися. Бо куди там іти? Треба розмірковувати й дивитись у вікна. Марно шукати способів відволіктися. Не допоможуть потрясіння й буревії уникнути прикрих думок.

Я думаю про створення місцинки в Сантарканджело, яку я заповнив би своїми творіннями. Картини, гравюри, кераміка, меблі, розписані полотна. Думаю, що своє дев'яностоліття відзначу в Сантарканджело, якщо, звісно, доживу до того часу. Москва сіра і кваплива. Я залишився лежати на канапі. Лора пішла до консерваторії послухати молодого піаніста Луганського, нову й виняткову зірку.

Я почуваюся ліпше, горло вже турбує менше. Сонячно. Але прийшло похолодання. Я думаю про Іспанію. Із Севільї до Мадрида — на машині. Ми проїхали дубовими гаями, і я помітив биків з білими рогами, що пронизували небо. У машині Сергій з Італії сказав мені: «Я тобі потім скажу те саме, що кажу тобі зараз». Ми бігали з Лорою на виставку Бориса Мессерера в одному з салонів парламенту. Кілька портретів чудової поетеси Белли Ахмадуліної. Вони дивовижні. Її обличчя й уся постать випромінюють найрозпачливіші думки. Мене притягує її віддаленість від цих місць — наче вони написані з пам'яті. Небо, зображене у краєвиді, побачене очима балерини Легоберієвої*.

Уночі мене трохи лихоманило. А сьогодні зранку — 36,2 С°. Московський ранок ошелешує мене. Удень я щасливий, що перебуваю тут.

---

* Прізвище подається за текстом оригіналу. Відомостей щодо згаданої особистості знайти не вдалося (прим. пер.).

З настанням ночі думки вбираються в меланхолію. Вона та сама, на жаль, що обсідає мене в Пеннабіллі. Повертаючись туди, я думаю, що хотів би вирушити в невеличкі мандри, пошукати покинутих місць.

Вечоріє, а я так само сиджу в кімнаті. Я маю пригадати історію, зокрема, свого дитинства в Сантарканджело, з гільзами від снарядів Великої війни, у які моя мати ставила квіти, і деякі вдяганки зі шкіряними елементами, і центральний стіл на весіллях моїх сестер. Потім — небо, що є синявою ночі. Постійно запитую себе, що я робитиму, коли повернуся до Італії. Ці поїздки до Росії, як видається, завжди щось обіцяють. Чимало очікувань справджуються, але я відчуваю, що не тут моє місце. Забагато автомобільних заторів. І славні друзі зі своїми проблемами. Треба мати в Італії бажання почути голос Джанні, який говорить мені про краєвиди й закликає дивуватися римській присутності. Раз у раз утішатися виглядом долини Марек'я з височини. Померти з надією побачити такі речі. Мир. Я перебуваю у стані смиренного одужання. Попросив перевернути всі квіти до гори дригом, щоб бачити, як вони в'януть разом зі мною. Ми думаємо назавжди залишити Москву. Розраховуємо, як продати меблі та квартиру. Не найдоречніший час для цього, однак нас непокоїть радше те, що ми не знаємо, де саме купити житло в іншій частині світу. Ми могли б також витратити час і кошти, подорожуючи, наприклад, круїзним судном. Я дійшов до того, що міркую, як старі жінки.

Хтось прокинувся, щоб повідомити нам про землетрус в Аbruццо. Багато росіян телефонують мені, аби розвіяти мій смуток.

Прийшов Леонід, крихтний худенький чоловічок із білою, майже прозорою бородою. Він зняв документальний фільм про старообрядців, які живуть убого в дивовижних місцях. Люди, поховані у своїй вірі, стародавній і вічно замовчуваній. Аж до 1700 року вони не мали єпископів і керувалися старими книгами, які читали найосвіченіші.

Після 1700 року з Угорщини прибув єпископ і були створені невеличкі органи для керівництва цими відколотими від офіційної церкви вірянами. У тайзі, неозорому лісі, що тягнеться від Уралу до Владивостока, якщо вітер дме з півночі, немає риби в річках. Траплялося

так, що впродовж років вони харчувалися хлібом із трав або гороху. У бородах заплутуються слова, що беззвучно спадають із вуст, а тоді ковзають уздовж постатей, повних вітру й утечі. Проте, їхня присутність як така вже є молитвою.

Я ні в що не вірю, але потребую цих людей, відмінних від мене, сповнених духовної втіхи, мені недоступної.

Я відчуваю, що скоро цей невеликий потічок вступить у море, оскільки зникнуть ці люди, зіткані з духовності.

Я прокинувся рано з болем у голові й думкою про землетрус, який зруйнував Аквілу, світле місто в центральній Італії. Понад 200 загиблих, 50 тис. залишилися без даху над головою.

О четвертій годині дня я виступатиму перед студентам ВДІКу, головної кіношколи Росії. Скажу їм, що мають вірити мені на слово? Заледве. Вони самі мають дати правильні сигнали щодо історії нашого часу.

Я закінчив насичену гострими словами розмову, коли вже було пів на сьому. Здається, я задовольнив цю студентську аудиторію. Уже вдома, у ліжку — не знати чому — я пригадав дівчину, яка приходила від Таліма й бороданя, що показував документальний фільм про старообрядців. Найкраще за сьогодні — нагадування Лори про листування двох японських бізнесменів. Один запропонував іншому дуже вигідну справу. А той відповів, що не схильний мати справи з людиною, яка в листі з пропозицією не згадала предивного снігу, що саме випав тими днями.

Москва починає показувати мені важливість Пеннабіллі, де з вами, як сказав Єлисей, товаришує самота. Вони вважають, що мене треба розважати подіями й виставами. Я теж так гадав. Я відчуваю, що мені потрібні нові зустрічі, присутність у житті нових світлих постатей.

У середу я подумав, що вже четвер. Сонячно. Я пройшовся до продуктової крамниці. Хотів купити авокадо, але всі вони виявилися твердими. Зустрів чоловіків з різкими рисами вкритих зморшками облич. Тут, у Росії, обличчя людям виліплюють морози. В Італії ми не такі скульптурні.

Я виступав у Фонді Солженіцина. Промовляв дві години. Наприкінці для мене влаштували концерт. Я був вражений виступом грузинської співачки, яку бачив, коли ще замолоду бував у Тбілісі. Мене зворушив її спів, сповнений гарячих зітхань. Дві пісні Манани — так звать виконавицю — досі в моїй пам'яті, досі бринять мені у вухах. Багато сонця. Її шпакувате густе волосся було тлом для оголених рук, а витончені пальці торкали гітарні струни, створюючи акомпанемент голосу, який виводив мелодію, аж доки вона завмерла у вологому й туманному віддиху. Пісня була, імовірно, плачем на спогад про біль Грузії, про її страждання — незалежно від того, чи слова говорили про це, чи про щось інше. Її пісня, супроводжувана також звуком млинка в руках іншої дівчини, підкреслювала виразну тугу за чимсь, що вона втрачає, — за клаптиком раю, тобто за батьківщиною. Я теж не раз зазнавав щастя в цьому світі, з кишнями, повними щедрості.

Сьогодні ввечері, імовірно, поїздом о шостій тридцять ми їдемо до Санкт-Петербурга. Я знаю, у мене є інші зобов'язання, і ця робота непокоїть мене й Лору. Нас, однак, перемагає бажання побачити це прекрасне місто, сповнене італійського духу. Я відчуваю, що ми таки поїдемо.

Ось уже три дні я в Санкт-Петербурзі. Мої очі споглядають цей дивовижний світ, мій погляд любовно пестить канали й будинки вздовж них, що відображаються у воді. Я бачив це місто взимку, коли барвисті уривки віддаленої реклами ковзали крижаною Невою. Я почувався, як Акакій, славетний і нещасний гоголівський персонаж. На вулицях Санкт-Петербурга я бачив багатьох людей, доволі елегантних, а також — прояв із таким химерним казначим на вухах, що наводило на думки про великих тварин.

Я у віці, який дозволяє отримувати таємничі насолоди. Сиджу в машині й дивлюся на шпиль Петропавлівської фортеці, який посилає мені золоте вітання заповишеним повітрям, через сніги, помережані лискучими латками білої криги. Я подумав, що було б непогано жити в елементарній грі цього великого лабіринту. Туман. Сніг

і дощ не вщухають і намагаються надати безладнішого вигляду цьому акуратному геометричному світові.

Імовірно, це одна з найкращих мандрівок мого життя.

Я сидів у холі готелю «Європа» з балконами, рельєфними від скульптур, із яскравим небом у вікнах стилю ліберті, які дарують вам атмосферу з зеленим мохом. На стінах — великі скляні метелики, що мають задовольнити таємну цікавість.

Удень я побував у кабінеті Пушкіна, поруч із диваном, який чув його останні подихи і його слова прощання, звернені до книжок, що стоять цілою стіною. Я везу в Пеннабіллі білу рукавичку, що її мені видали, аби я міг покалатати в маленький срібний дзвіночок, яким Пушкін колись викликав прислугу.

Кілька років тому директор музею, часто відвідуваного групами молоді, дозволив мені — як виняткову ласку — посидіти на дивані, і я прим'яв набряклу шкіру ложа, ніби сам був пораним поетом, тож на якусь мить мені здалося, що я — це він.

Хоча Венеція ковзає на воді зі своїми гаптуваннями та своїми міцними каменями, Санкт-Петербург свій стиль Палладіо подає з більшою простотою й комфортом.

Після цих двох дивовижних міст, Венеції й Санкт-Петербурга, можна вже не перелічувати інших міст, які надихають вашого Поета.

У вчорашньому інтерв'ю я сказав, що мої подорожі далеко від Пеннабіллі стають щоразу коротшими. Домівка замикає мене в собі. Часто я дивлюся на світ із вікна. Чую, як дощ барабанить по гілках і листю дерев. Бачу, як сніг вибілює долину. Я жадаю, щоб до мого вікна принесло звістку про іншу планету, подібну до Землі. Таким чином, ми всі станемо землянами, і тоді зникнуть кордони, що розділяють численні республіки. Я з нетерпінням чекаю на цю новину. Вона, я знаю, надійде. І завдяки їй народиться колективна мрія, що дасть наснагу до життя людям, які наразі не мають ідеалів.

Масажистка, що часто їздить до Китаю, подарувала мені м'який шарф, яким я обгортаю шию, щоб перемогти зиму. Санкт-Петербург увійде в Помпеї моєї пам'яті й розташується там перед багнистою

дорогою мого дитинства, поруч із кафедральним собором Сан-Базіліо, фонтаном Треві, бараком із часів перебування в концтаборі, повною дзеркал спальнею Лориної квартири, мигдалевими деревами у цвіту, Саною, якої я ніколи не бачив, і селищем із глини, що розчиняється в дощ.

[. . .]

Далі повернулася з пляшкою молока, яке вона купила в селян, що торгують перед виходом з метро. У кімнаті сутеніло, і білість молока робилася дедалі виразнішою.

Я знову побачив себе полоненим у Німеччині, під час спонтанної втечі з табору, із групою своїх товаришів. Від тисяч американських танків двигтіла земля навколо, німці тікали, залишаючи незамкненими ворота буцегарень.

Ми надibuємо напіврозвалений товарний потяг з одним-єдиним уцілілим вагоном. Решту поїзда становили купи дощок та арматури на платформах із колесами. Раптом розлігся нелюдський лемент, оглушливе розпачливе ревіння, від якого листя на деревах затремтіло. Ми вже кинулися було відчиняти вагон, але нас випередила юрма німецьких жінок, вочевидь, іще голодніших за нас. Вони розчахнули двері вагона, і звідти ринуло молоко. Усередині стояли щільною масою всі викрадені в Італії корови з розпухлими вим'ями, з яких цебеніло молоко. Чорні від виснаження німкені повкладалися горілиць у шарварку коров'ячих ратиць і почали ссати, жадібно стискаючи дійки спраглими губами, і тоді розпачливий коров'ячий лемент потроху улігся.

*Зі збірки
~ Долина Камасутри ~
(моїй Костанці, тато)*

3 ЧАСТИНИ ПЕРШОЇ

ОПОВІДАННЯ

- III -

Приміром
я теж міг би стати нудним
якби вже віддавна не був таким.

Приміром
щоразу коли потопаю
«пробі» кричати я забуваю.

Приміром
закоханий завжди себе кохає
а хто вбиває себе той іншого убиває.

Приміром
речі що від нас пішли
чому не хочуть щоб їх віднайшли?

Приміром
щоразу коли щось загортаю
я щільно загорнутим сам виявляюсь.

Приміром
коли все мені з рук вислизає
це з вини всього а не моєї буває.

Приміром
якби тварин навчити людської мови

вони б зрозуміти нас були готові.

Приміром

вдаючи що курю як на сміх

я вічно у попелі з голови до ніг.

Приміром

мені бракує часу щоб відповісти

на твої майбутні листи.

Приміром

хто не знає куди подітись

біжить щоб туди не запізнитись.

* * *

Отож, коли мене знайшли, я лежав непритомний головою в канаві, спливав кров'ю. Уяви собі, що сільський карабінер здатний розплутати таку інтригу! До того ж обтяжливо спілкуватися з опасистим чоловіком, що всівся поруч із тобою на ліжку в незнайомій палаті маленької сільської лікарні. Я взяв його долоню в свою й запитав, чому в нього бруд під нігтями. Він сховав руки в кишені свого однострою й ображено насупився. Тоді почав мене допитувати, пред'явивши заяву такої собі Марії Карпіноті. Я тоді взагалі вперше про неї почув. Але, згідно зі скаргою тієї жінки, я нібито прокрався в її будинок, уклався в її ліжку й, удаючи з себе її чоловіка, пригорнувся до неї, намагаючись до того ж сплести її ноги зі своїми. Саме це стало причиною розпачливих зойків тієї Карпіноті та збіговиська людей, серед яких був її чоловік, який витурив мене з дому копняками і стусанами. Я нічого з тієї перипетії не пам'ятав. Проте цілком імовірно, що в заяві була правда, бо, коли особа опиняється голою в канаві, а на додачу — пораненою й без тям, це переконлива ознака того, що особа у щось ушелепалася.

Я намагався пояснити сержантові справжню причину, яка могла би спонукати мене до наглого вторгнення в ліжку тієї жінки.

А саме — бажання відчутти зв'язок з іншою живою істотою. Я відчував дедалі повнішу ізоляцію, у певному сенсі, від природи — природи як сукупності рослин, каменів, води, неба. Надто від того, що природи як такої більше немає: залишаються лише її фрагменти, але фрагменти не визначають становища. Бо їх усе одно, що немає. Природою стало інше — те, що ми самі творимо: мури, плакати, автівки, салони машин. Ось те, серед чого ми живемо. Є помилковими спроби шукати відновлення взаємин із природою старого зразка, тією, що в каменях і в небі над каменями. Зрештою, можна би спробувати, однак тоді доведеться починати все спочатку. Наприклад, учитися сидіти на каменях, палях, навіть на гостряках. Але це довга розмова, що заведе нас у доісторичну добу. Отож я відчував потребу в єднанні з ким-небудь. А хто-небудь — це людина. Людина — це людство.

Таким чином, торкнутися своєю ногою до ноги тієї чи іншої жінки — це все одно, що торкнутися ноги людства. Звісно, це не так просто зрозуміти чоловікові, який знаходить когось у ліжку зі своєю дружиною. Над чоловіками завжди тяжіє проблема рогів. А той конкретний чоловік виявився, либонь, страшнішим за інших. У мене навіть склалося враження, що я пригадую, яким він був: закадублий мугиряка — з тих, що оволодівають дружиною, тримаючи голову на тумбочці, втупившись у портрет свого діда. Ось що приблизно я говорив сержантові.

Потім мене занесло в тему мого полону в Німеччині. Я не знаю, як це сталося. Але знаю, що у спосіб логічний і послідовний. А сержант не розумів, яким чином це пов'язано з нічним випадком. Я пояснював йому, що, попри двадцятирічний розрив між двома подіями, вони пов'язані нерозривно. Та як ти втовкмачиш сільському карабінерові, що обидві пригоди рівноцінні; причому, імовірно, що та, яка сталася пізніше, могла бути причиною тієї, що відбувалася раніше. Або навпаки. Але навпаки може будь-хто зрозуміти. А тим часом тривали також пошуки мого одягу. З якого дива його не виявилось в домі тієї жінки? Я що, до неї голий приперся? Мої штани знайшли під залізничним

мостом, скручену сорочку — у пересохлому фонтані в Борґетто, поселенні каменярів за півкілометра від того залізничного мосту, а мої труси й теніску уже носив інший тип — один із тих, що вештаються берегом річки в пошуках чогось, хтозна й чого. Цього лобуряку виявили завдяки тому, що його власні штани й майку знайшли ще раніше — покинутими у свинарнику, у господі тієї жінки, до ліжка якої я нібито вперся, щоб торкнутися її ноги. І ось сержант затримує волюцюгу й дізнається, що, крім решти всього, то саме він заліз до тієї жінки в ліжко. Він змерз, і йому закортіло в тепле ліжко. Відтак його бажання зігрітися оновило характер усіх питань, що стосувалися мене. Хто мене оголив? Хто мене побив? Сержант настільки розгубився, що почав шукати мої черевики. Він знайшов усе, крім взуття. Адже доти, доки якийсь речовий доказ не знайдено, зберігається надія, що він виявиться ключем чи бодай підказкою. Мені приносили на розпізнання з двадцять пар.

Неймовірно, скільки у світі покинутого взуття. Однак мого не могли знайти ніде. Я змалював свої черевики дуже добре: покручені й покошлячені, як савойська капуста. Після цього мого опису сержант учинив найблискучіший дотеп свого життя.

Якось уночі приходить він до мене і кладе мені на ліжко капусту. І тільки тоді я виклав йому всю історію свого германського полону. Я навіть пам'ятаю, як я почав: «Щодо капусти, то...», а тоді, потроху-потроху, дійшов до самісінької суті. Аж тоді він таки зрозумів чи принаймні повірив, що розуміє. Він побачив зв'язок між тим, як я голий переправився через річку двадцять років тому і як тепер мене знайшли голим коло річки.

Нарешті він таки подолав двадцятирічний розрив. Проте висновок з усього він зробив і двох шелягів не вартий. Він сказав, буцімто цього разу я теж сам роздягнувся, а травму дістав, упавши з висоти. Більше він не вигадав, що сказати. Відтак ми сиділи й дивилися один на одного в тиші. На тому все й скінчилося. Сьогоднішній ранок почався з осіннього світанку, який притягнули своїм дзижчанням мухи. Я захотів у Мілан.

- IV -

ПОВЕРНЕННЯ З КОНЦТАБОРУ

У такий спосіб повертався додому мій батько після Першої світової війни. Тривалий час я ховався за чагарниками. Тоді підводжуся, оскільки бачу селянина, який збирає капусту. Я підходжу до нього, і він витріщається на мене. Обриває гнилий листок із капустини й кидає його на купу. Потім стинає іншу капустину, наче зрубує чиюсь голову. Тоді я питаю:

— Багато з наших не повернулися з фронту?

Він зосереджується, підраховуючи.

— Дев'ятнадцятеро чи двадцяттеро.

Я сідаю поряд з ним і чекаю, коли він заповнить кошик. Перше ніж селянин ставить кошик собі на плече, я питаю, втупившись у грудку землі, яку тримаю в руці:

— А ті, що торгують гудзиками, вони як?

— Які ще гудзики?

— Крамниця з гудзиками, поруч із шевцем.

— Хто, стара?

— Так, ота стара.

— Та живе собі.

Я задоволено розминаю грудку землі у жмені.

— А чоловік тієї старої?

— Показується на вулиці вряди-годи.

З цієї миті я починаю діяти поквапом. Іду до троюрідного брата й посилаю його до своєї матері, щоб він повідомив їй, мовляв, почув по радіо моє ім'я в переліку тих, що повертаються з полону і прибули до Мілана.

За дві години по тому знову вирядив його до своїх — сказати моїй матері, що на нашій станції зупинився товарний поїзд і я можу бути саме на цьому товарняку.

Тим часом сам я мчу на станцію й удаю, ніби щойно прибув на цьому потязі. Мені назустріч суне маса людей і серед них — моя мати. Але я заледве дивлюся на неї, попри те, що вона намагається обійняти мене за шию. Я тягну її вперед, одночасно розмовляючи з іншими людьми, і вона потроху вгамовується. А я не припиняю теревенити про те й про се, аж доки ми приходимо до нашого дому, де на мене чекає батько, стоячи просто на порозі. Я зупиняюся десь за п'ять кроків від нього, бо ми з ним завжди мали труднощі з привітаннями: ніколи не потискали один одному руки й не вдавалися до жодних інших ніжностей.

Якийсь час ми дивимося один на одного. Ні він, ні я не рухаємося, і всі решта теж чекають, як ми дамо собі з цим раду. Нарешті він робить крок чи два, а тоді знову зупиняється.

— Ти їв? — питає він мене.

— Так, я поїв.

Після цього він простує собі кудись не озираючись. Я питаю його:

— Куди Ви йдете?

Батько обертається всім корпусом, роздратований і збентежений:

— У мене роботи вище голови! — викрикує він.

І рішуче віддаляється глухим завулком, який не приведе його до жодного місця праці. Той завулок закінчувався муром, і батько йшов битися головою об той мур, як наш кінь Гомер, що страждав на тихе божевілля.

Моє тіло

Перше ніж упасти на ліжку, я оглянув своє тіло. Ніколи в житті я не приділяв своєму тілу такої уваги, як зараз, коли я повністю роздягнувся. Почавши зі ступень, я піднімався до колін, стегон, грудей, рук. Якби ми справді звертали увагу, наприклад, на свої ноги, коли ходимо, можливо, усвідомили б, що вулиця, площа, шлях, якими простуємо,

повторюють — хоч і як непомітно — сферичну кривизну Землі. Наші ступні її відчують, вони ліпше знають, що ми насправді є тільки ворсинами або шпичаками на кулі, і без цього не гладенькій, бо на ній є також гори, дерева й таке інше; а маса людю утворює колючий наріст на земній корі, себто Земля — це їжак, і ми його колючки. Я зрозумів також, до речі, що навіть коли хтось схильний уважно вивчати своє тіло, то доступною до огляду виявляється тільки частина його, а саме — передній фасад. Воно має також тіньовий бік — так, якби ми були Місяцем або планетами. Найближчим до нас об'єктом є наше тіло, а ми його як слід не знаємо. Відтак я оглянув себе за допомогою двох дзеркал і знайшов на спині маленькі білі плями, подібні до подрібненого рису. Я сказав собі, що зазвичай частину тіла, якої ми не можемо розгледіти в себе, ми бачимо в інших. Ми знаємо, які ми самі, завдяки тому, що бачимо, як улаштовані ззаду інші люди. Але це знання плутане й поверхове. Я торкав кістки, навіть не знаючи, як називається кожна з них, яку функцію виконує; а всі вони — дуже важливі кістки. Як можна не знати бодай головних кісток, що утворюють наше тіло? Треба неодмінно вивчати напам'ять їхні назви. Можливо, є кістки, які потребують особливої турботи, більш чутливі до компліментів. І, ймовірно, саме через те наші руки раз у раз роблять несподівані жести, а потім укладаються на коліна або на стегна. Коротко кажучи, частини тіла можуть краще порозумітися між собою і здатні влаштовувати змови.

Мушу також зізнатися, що раптом, на якусь мить, я відчув зачарування. Це сталося тоді, коли моя рука піднялася, завмерла в повітрі і почала описувати числа й малювати кола, щоб повідомити мені хтозна що. То була магічна мить. Нарешті рука написала в повітрі слово. Слово, що містило літери «о» і «л». Я дуже добре пам'ятаю ті дві літери. У мене виникло враження, що вказівний палець написав слово «боліть». Я не впевнений. По одній «л» укупі з «о» містять також слова «солодич», «доломіти» тощо. Але не в тім річ. Суть у тому, що мої кістки, яких я навіть не знаю поіменно, зверталися до мене з цим словом.

ОСТАННЄ ЛЮБОВНЕ ПОБАЧЕННЯ

Милесенька, не питай себе, навіщо я оце показався з небуття. З твоєю вдачею тобі захочеться порвати листа, не читаючи. Не сміши людей. Зрештою, я вже в таке море халепи вляпався, що твій демарш нічого не змінить. Я зараз на борту літака над Америкою. Я не знаю, що там унизу — Міннесота чи Луїзіана. Америка в певному ракурсі подібна до Місяця. А я зараз над цим ракурсом. Лечу до Фенікса, що у штаті Арізона — п'ятигодинний переліт, якому не видно кінця. Мені не вірилося, що Америка аж настільки велика. Час у Нью-Йорку на три години випереджає час у Феніксі.

Це правда, я втік з Італії, але не так усе є, як тобі здається. Бо це не має нічого спільного зі шкідливими звичками. Проблема в іншому. Ти завжди все розумієш і, можливо, не бачиш колоди в оці. Проблема не в словах, чи поведінці, чи в чомусь на кшталт того. Принаймні так мені видається. Коли востаннє ти до мене навідалася, усе обернулося доволі серйозною справою, навіть якщо такою вона не виглядала. Та, можливо, саме від її наслідків я страждаю зараз. Ти маєш задуматися щодо того, як минали наші побачення раніше. Я чекав на тебе в ліжку, уже голий, а ти, коли приходила, одразу бігла у ванну кімнату, щоб роздягтися. Я чув, як ударялися об стіну твої черевички, коли ти їх скидала, як падав гребінець. Тоді ти виходила гола, ступаючи навшпиньки; і мені подобалася ця твоя інфантильна манера — я відчував у ній твою слабкість: ти хотіла видаватися мені вищою, стрункішою. Ти падала на ліжку і ставала чимсь білим поруч зі мною. Я затоплював свій язик у твій рот — глибокий і безмежний. І ось мій рот теж робився безмежним. І двоє наших тіл росли в кімнаті, наче надималися, аж доки моя спина торкалася стелі, доки я зачіпав боками протилежні стіни. А ти була широкою й забирала все ліжку, а одна твоя нога, можливо, заповнювала весь простір між ліжком і лівою стіною. І шафа з комодом тиснула на нашу плоть так, ніби нас укладено в ящик, де ми заледве можемо дозволити собі найменший рух. Увесь

довколишній простір становила наша плоть, руки, рот. Чи то геть нічого. Дві баюри, одна на одній у квадратному контейнері. І ми стали чимось квадратним, ніби ми були водою, а всередині нас містилися предмети з кімнати, світло, телефон, олівці, тумбочка тощо. Тоді потужний вибух розвалював чотири стіни й у кімнату вступали хмари й сонце, а наші тіла розширювалися ще більше, заповнюючи собою вулиці, уподібнюючись туману або чомусь на зразок того.

Натомість під час нашого останнього побачення ти відчиняєш двері з ванної кімнати, підходиш голою до ліжка й наша плоть не надимається. Ноги, руки, гонади зберігають розміри, типові для стану спокою. Наші роти не робляться глибокими. Усе моє тіло лежить купкою позаду очей, що втупилися в нерухому ложку на нічному столику. Нерухомість, якої я ніколи не помічав у предметах. Предмети завжди в русі, ми зустрічаємо їх у руках людей або ж бачимо, як вони рухаються у приміщеннях, зупиняючись то на одній, то на іншій поверхні. Їхня нерухомість кидається в очі. Однак ця ложка, яку я зараз чітко бачив, була ніби навечно приклеєна до деревини нічного столика. І саме він зараз збільшувався, важчав. Я вже не міг уявити собі, що колись сам його перевозив. А ще я чув звуки, що доносилися з долішніх поверхів. Крапання води, наприклад.

Я одягаюся.

Обоє крихітні, ми виходимо на вулицю.

Відтоді я не маю бажання кохатися. Мені більше й не траплялося. Я не жадаю. У мене є тіло, яке мені влаштовує страхітливі неприємності. Можливо, мої ноги починають волочитися за жінками, а руки починають торкатися їхніх грудей або ще чогось; я, застукавши ці руки за такими речами, витаю думками казна-де, і в результаті — я по вуха в лайні. Як я вскочив у халепу? Я думаю, наше останнє побачення поклало початок моїй імпотенції, і відтоді моє тіло здійснює рухи на свій власний розсуд: це нервовий тик уповільненої дії, за давніми імпульси з часів, коли я функціонував досконало, — своєрідна форма інерції. Принаймні я не знаходжу іншого пояснення. Я хотів би якнайшвидше побачитися з тобою. Я припускаю, що з тобою в мене

гарантовано все налагодиться. А ти як узагалі влаштувалася? У тебе хтось є? Тепер ти знаєш справжній підклад цієї ситуації й можеш визначити своє ставлення до неї. Однак тебе це ні до чого не зобов'язує. Роби, як тобі серце підкаже. Я лише хотів поділитися своїми новинами. Зрештою, у цьому й полягав мій намір, бо мені неприємно було б уявити собі, що, де-небудь зустрівшись, ми вдаватимемо незнайомих. З найщирішими побажаннями.

КОЛИ ТІЛО ОПИРАЄТЬСЯ ПОБАЧЕННЮ

Ми спимо в низькій підковоподібній споруді готелю, серед пустелі — не тієї, що Долина Смерті, а серед іншої, де проходить національне шосе. Одноповерховий блок номерів, розділених арками, у своєрідній оазі з пальмами й тамарисками. Земля присипана тирсою, алюмінієвий циліндр пересунутий сюди хтозна-звідки, сухі кінські кізяки, контейнер на сміття, кафе. Я прокидаюся рано і простую вздовж аркади. Вітер крутить куряву. Неділя. Під муром аркади стоїть пошарпана канапа. Я зуніяюся перед вітриною крамниці, яку можна умовно вважати антикварною. За брудним склом виставлені три пляшки блідо-фіалкового кольору чи, сказати б точніше, бузкового. Схоже, тутешнє сонце робить такими всі скляні пляшки, що потрапляють у ці краї. Дехто навіть закидає на дах молочні пляшки, щоб вони прибрали такого кольору. Пляшки з вітрини належали ще піонерам Заходу, тож вони зазнавали дії сонячного світла понад сто років. Мені сподобалася також їхня форма. Одна квадратна з викривленою шийкою, а інша — на кшталт видовженого овалу. Я хотів їх купити. Кручу латунну ручку дверей. Замкнено. Хтозна, де господар! Наш гелікоптер схожий на велетенську бабку. Я виходжу з аркади й заходжу в кафе-бар.

Довгий шинквас, за яким, над рядами пляшок, прямокутне вікно з блакитною стрічкою Національного шосе посередині, яке ділить навпіл пустелю. Молода афроамериканка сидить на шкіряному ослоні,

утупившись у келих пива. Я влаштовуюся там, де шинквас вигинається, бо не хочу мати перед очима вікна з дорогою. Натомість я бачу бар в усю його довжину й у глибині ігровий автомат. Чорношкіра дивиться на мене, потім дивитися на своє пиво, потім — на дорогу за вікном, а потім знову переводить відсутній погляд на мене, наче я частина краєвиду. Нарешті вона бере келих пива й підносить його до рота. Вона робить це повільно, її губи розтуляються й торкаються скла, береги келиха м'яко затоплюються в них. Дивлячись мені в очі, вона вистромляє з рота язика й рухає його кінчиком у пиві, ніби шукаючи лимонної шкірки. Вона не п'є, а тільки вдає, аби продемонструвати рухи язика, що ковзає вздовж внутрішніх стінок склянки. Вона одно дивиться на мене. Нарешті вона п'є, так само рухаючи язиком, ніби то нескінченний гвинт. Бармен тим часом ставить переді мною чашку кави — саме тоді, коли я дивлюся на ноги дівчини. Я беру ложечку, щоб розмішати цукор, і розумію, що дівчина злегка розсовує стегна, демонструючи тінь у глибині. Її плоть там нагадує каву. І я занурю свою білу ложечку в каву, як я заглибився б у ту темну плоть, а потім повільно воджу ложечкою в чашці, спостерігаючи за чорношкірою, а вона дивиться на мене так, ніби відчуває ту ложечку на собі. Вона мружить. Я витягую ложечку з кави, як витягував би з плоті. Кладу її. Чорношкіра підводиться, проходить повз мене. Каже:

— *My, how morbid can you be!*

Я не розумію, але вимовляю слова на діалекті, що зісковзують мені з язика:

— *Putèna. Brota putèna.***

Вона виходить, і я йду за нею, відстаючи на крок чи два. Ми огинаємо плескатий готель, упритул проминаємо дерев'яний літак, що стоїть носом на землі, а хвостом зачепився за гілки дерева; тоді зустрічаємо старого в синьому комбінезоні з пропелером у руці. З іншого боку порожній квадратний басейн, усередині якого бігає собака, далі — бак

---

* Англ.: «Ох, яким м'яким ти можеш бути!»

** Іт., діал.: «Хвойда. Потворна хвойда».

з нечистотами. Ми проминаємо алюмінієвий циліндр. Я бачу, що дівчина досягає фургона поруч із двома великими прямокутними контейнерами дуже легкого металу — у таких на складах зберігають фрукти; можливо, усередині — мішки з арахісом, горіхами, мигдалем і ще чимсь твердим і сухим. Я піднімаюся сходами за чорношкірою і знаходжу її на розкладному дивані з розсунутими й зігнутими в колінах ногами, відкриту, готову. Я роздягаюся догола й шукаю місця, куди покласти цей стос одягу, але не бачу, де його прилаштувати, бо всюди стоять якісь пляшки. Я думаю, чи не скласти одяг на східцях ззовні, але це мені якось неприємно, і я дивлюся, чи немає якого місця під причепом або за одним із контейнерів. Таким чином, я дедалі більше віддаляюся від фургона, голий-голісінкий, хоча наплічник править мені за фіговий листок. Нарешті я усвідомлюю, що під приводом прилаштування одягу моє тіло тягне мене геть — насправді то моє тіло так опиралося побаченню. Повернувшись до ганку готелю, я одягаюся за однією з арок, а потім сідаю за кермо старенького «Шевроле», що ми мали напхвату, на додачу до гелікоптера, і швидко рушаю — так, наче б мені треба було розв'язитися чи подихати свіжим повітрям.

ТІНЬ НА ПЛОЩІ СВЯТОГО ПЕТРА: МОЯ МАТИ

Порожні стелажі, старий прилавок, стілець, я на тому стільці. Стілець, на якому сиділа моя мати. За спиною в мене порожні полиці. Перед моїми очима мур. Попри те, що я нічого не мав на продаж і не мав у собі нічого від крамаря, я був крамарем. Крамарі, вони вичікують, як той мисливець у засідці, який підстерігає птахів, щоб накинути на них свої тенета. Я сидів там без жодного бажання на когось чекати. Однак я чекав. Наближення чийхось кроків викликало в мене тривогу. Помалу я почав сподіватися, що хтось увійде. За дві години після свого прибуття в село я знову відчинив крамницю своєї матері, зачинену в день її смерті, себто — чотири роки тому. Я сподівався

знайти там, усередині крамниці, дві водяні колонки. Я не знаходив у своїй пам'яті нічого, що пов'язувало б материну крамницю з двома колонками, однак у мене чомусь виникла ідея чи пак надія надібати їх там. Іноді справді трапляється вилловлювати певні речі в місцях, де з тисячі причин їх не повинно бути. На жаль, тут не було двох колонок — з однієї з тисячі причин. Та оскільки я вже тут опинився, то дивлюся на порожні полиці й вдихаю вологе повітря, що стояло замкненим упродовж чотирьох років.

Якщо хтось сидить на тому місці, де завжди сидів інший, то починає почуватися трішечки тим іншим. Отак я, сидячи на стільці й дивлячись крізь вітрину на вулицю, зробився трішечки своєю матір'ю. Хоча останніми роками їй не було чого продавати. Однак вона не полишала крамниці, щоб не зашкарубнути, щоб зберігати відчуття активності або тому, що її тіло вимагало повторення дій, які вже стали звичними для нього впродовж багатьох років. До того ж, імовірно, уряди-годи хто-небудь заходив, щоб запитати, чим вона торгує, а вона відповідала, що вона нічим не торгує. І в такий спосіб вона спілкувалася з відвідувачами. Майже всі вони бували приїжджими й потребували таких чи таких гудзиків. Моя мати справді продавала гудзики. Я витягую порожні шухляди під прилавком. У глибині однієї з шухляд щось намацую рукою. Це «щось» виявляється кістяним світлим гудзиком. Оглядаю його. Мені дуже приємно, що нині я маю що продати. Спершу вирішую виставити його на вітрині, але потім думаю, що це занадто легко — отак виставити його і продати. Я залишаю гудзик на прилавку й чекаю на покупця. Кожен предмет має свого ідеального покупця. Кожна річ комусь потрібна. Немає нічого, що не могло б для чогось бути корисним. Навіть порожні полиці стануть у пригоді тим, хто зайде у крамничку просто заради відвідин, не бажаючи насправді щось купувати.

Упродовж двох днів я проваджу звичайне крамарське життя. Уранці відчиняю, о першій іду на обідню перерву, о третій знову відчиняю — і аж до сьомої. Напружено чекаю на покупця того гудзика, але також відтворюю поведінку своєї матері. Прислухаюся до гамору й дивлюся

на людей, що проходять, не помічаючи крамниці, повз її запліжену вітрину. Але найпильніше я дивлюся на білу стіну перед собою, яку раз на день освітлює сонце. Воно кидає в неї стрілами курного світла, і тоді гвіздки в тиньку, забиті хтозна-коли й навіщо, позначаються тінньовими лініями, а дірки наповнюються чорною темрявою. Проте ні самих цвяхів, ані дірок не видно. Видно тільки невеликі косі й округлі тіні. І тоді мої очі заглиблюються у світло цієї стіни, і ми опиняємося в певному місті, певного дня в серпні місяці. Це Рим, яким я його побачив, коли моя мати приїхала, щоб відвідати мене.

Це відбувалося в один із тих сонячних днів, коли світло вгризається в мури й поглинає будинки або падає іскристими клаптями, подібно до снігу, і Рим зникає. Залишаються тільки тіні: тіні прямокутні, округлі, трикутні. Трикутні — це тіні від обелісків. Метр, два метри завдовжки або навіть десять, якщо згадати площу Святого Петра. І повітря вібрує лусочками палючого світла, наче хтось натер сонце на тертушці. Туристи ховаються в тінь, вони присідають навпочіпки у трикутниках — аж до їхніх кутів — і слухають чорні слова, що відлунюють у повітрі закінченнями *-s* і *-us* так, наче вони слова латинські. І скрики птахів стають чутнішими в цьому сліпучому світлі.

А поруч із густими тінями — інші, світліші, рухливі, як тіні птахів на землі, однак то тіні людей, що проходять, або машин, що проїжджають. А впереміш із цим усім тонкі лінії тягнуться сонячною землею в усіх напрямках, як павутиння — то тіні від електричних дротів, телевізійних антен і решти подібного. Та хоч би як, а найглибші тіні наводять на думку про мармури й цеглу. Свої властивості мають тіні людей або тварин, що пересуваються вулицями. Таким чином, із відмінностей у тінях можна зрозуміти, які тіла їх відкидають, і за тінями можливо було б реконструювати все — мури й людей — у разі, якби цього вже не існувало.

Того дня, коли приїхала моя мати, серед тіней у морі світла на площі Святого Петра пересувалася також моя тінь. Я шукав там материну тінь. Я знав, що вона приїхала до Рима побачити, де я замешкав, у якій дірі, і намагалася намацати мене, як намацують річ у купі

непотребу. Моя мати на той час мала вісімдесят років, а я десять років мешкав у Римі, і вона ні разу мене за цей час не відвідала, бо ніколи не висовувала носа з дому. Але триклята жінка, не повідомивши мене завчасно, що приїде, доручає зателефонувати мені якомусь водієві, який сам не знав, що має мені сказати і як бодай називається кав'ярня, звідки він дзвонить. Так чи так, я кружляю містом, шукаючи її, як шукають голку у скирті сіна, аж близько другої пополудні мені спадає на думку доїхати на таксі до Ватикану й залишитися в центрі площі Святого Петра. Я роззираюся довкола й бачу лише тінь від обеліска. Маленький чорний трикутник із чотирма німецькими туристами всередині. Я занурююся у спеку. Придивляюся, чи немає інших тіней серед колони. Немає. Піднімаюся східцями, щоб побачити, чи не ввійшла вона в церкву. Аж тут мені кидається у вічі крихітна тінь біля підніжжя фасаду. Я зупиняюся з напеченою сонцем головою й починаю сипати прокляттями, бо вже знаю, що то моя мати. Я кажу їй, що не можна так поводитися, виїжджати автобусом за триста чи чотириста кілометрів у такому віці. Обхопивши голову руками, усе дорікаю їй. Бачу тінь її руки, що піднімається й витягується. Мати торкає мене за праве плече, щоб указати на щось.

— Отам вікно Папи? — питає вона.

— Так, трете, у глибині, — кажу я і знову починаю сваритися.

Вона всміхається й питає мене, чому на вікні немає фіранок. Я не знаю, чому їх там немає. Я пересуваю свою тінь уздовж сходів. І моя тінь витягується за тінню моєї матері, після чого ми опиняємося в трикутнику тіні обеліска, і тут мати віддає мені жовтий паперовий згорток і каже, що привезла мені м'ясо. Та яке ще м'ясо! Сперечаючись, ми зникаємо в білому світлі площі. Потім у квадратній тіні таксі. Потім у дірі мого житла. І вже тут вона мені каже, що не могла собі уявити, де я є, бо ж не бачила домівки. Вона мене уявляла собі в місті, утвореному самими тінями. І я вже не знав, чи то я бачу місто з усіма тими тінями, чи то вона бачить мене серед тих тіней.

Можливо, вона мене бачила проти білої стіни крамниці, бо ця стіна була для неї Римом, як є нині для мене, з тінями цвяхів і дірок.

Час, однак, спливає, а я непорушний. Сиджу. І, сидячи, дедалі більше перетворююся на свою матір. Змінюються навіть мої думки. Тепер це думки сидячої особи. Думки сидіння. І нарешті я прислухаюся до наближення кроків. Це кроки когось, хто хоче ввійти в порожню крамницю. Справді, заходить чоловік. Іноземець; можливо, іспанець, що подорожує Італією. Оскільки над крамницею висить знак — великий гудзик, — він прийшов питати гудзика, такого, як у нього на піджаку. Я бачу, що одного бракує. Я беру гудзик із прилавка, підношу до тих, що сеньйор іноземець має на піджаку, і переконуюся, що вони такі самі. Я продаю йому гудзик. Ховаю виторг у кишеню. Він виходить.

Того-таки вечора я замикаю крамницю й вирішую більше до неї не вертатися.

З ЖІНКОЮ В ЛАБІРИНТІ

Велика подорож Америкою нині вбирається в невеличку мандрівку, а та знову робить її довжелезною. Яка з цих мандрівок міститься всередині іншої — мала всередині великої чи навпаки — я не знаю, так само, як не можу зараз визначити, чи тіло й надалі владарює наді мною, чи вже я починаю брати гору над ним. Я був би щасливий, якби перемагав, але також і дезорієнтований, оскільки плекаю думки про помсту. Я не знаю, чи майбутнє починається в минулому, чи минуле повертається через майбутнє. А тут на мені сонце; на мені, на цій молодій жінці, на цій курній підлозі, яка вичовгується під моїми захищеними тканиною коліньми. А я все рачкую вперед, рухომий жаданням, самим тільки жаданням. Ні у що не вірячи, я, однак, каюся в тому, чого не зробив чи принаймні не знаю за собою; або ж я женуся за гріхом, який ще тільки маю намір скоїти, а водночас читаю покаяння. Насправді в мене відчуття, що в лабіринті мене штовхає жадання оволодіти молодою жінкою, яка рухається попереду мене. Я її переслідую або мені видається, що переслідую, коли ясно бачу, як вона рухається спіральним колом, розташованим трохи

далі за моє; але в мене також буває враження, що жінка за мною женеться, коли її коло переплітається з моїм, і тоді вона опиняється в мене за спиною — перше ніж за кілька хвилин я знову побачу жінку на орбіті її спіралі — загалом складнішої за мою. А мене, як я вже зазначав, підштовхує аж ніяк не свідоме бажання. Моя втіха в тому, щоб знаходити невеличкі знаки, графіті вздовж стежини. Це жадання тіла, і край. З іншого боку, я тільки радий, бо вже давно ні з ким не кохався.

Голос жінки, цієї жінки з лабіринту, заскочив мене зненацька, пролунавши позаду мене, в один із тих моментів, коли я почувався переслідуваним, а не переслідувачем. Я сповільнюю ходу й чекаю, доки жінка перейде у відрізок своєї спіралі, паралельний моему. Я дивлюся в розпалені очі, у її сильне вродливе обличчя. Її голос тремтить, коли вона знову починає говорити; і майже одразу в ньому з'являються нотки збентеження.

— Ви бачили його?

— Кого?

— Рудого kota.

— Я бачив чимало рудих котів. Про якого мова?

— Про тутешнього kota. Безпритульного.

— Тут не бачив.

— То, імовірно, бачили дівчинку.

— Яку дівчинку?

— Дівчинку, яка шукає kota.

— Ні, дівчинки теж не бачив.

— Ви з цих країв?

— Так, я народився тут неподалік, але мешкаю в місті.

— І Ви не чули про трохи розбещену дівчинку з чорними очима?

— У якому розумінні, «розбещену»?

— У повному. Навіть якщо це не кидається в очі. У її рухах, у її голосі, у тому, про що вона просить.

— А що вона просить?

— Те, що вона просить, огидне та інфантильне, і врешті-решт її починають поступатися.

- Поступатися в чому?
- Ви її знаєте чи ні?
- Ні.

Жінка рушає далі, човгаючи коліньми вздовж звивистого маршруту. Я теж відновлюю рух. Ще спекотно, ще світло б'є в кам'яні плити підлоги, і я намагаюся згаяти час, рахуючи ці камені. Повторюю історію монастиря, знову бачу навколо себе ченців, які його звели, — восьмеро під керівництвом брата Форміки. Брати карали своє тіло. Вони не розмовляли один з одним, тож мова була їм ні до чого. Очі тримали долу, тож бачили ноги, сандалі, бруківку, багно, куряву, сніг. Іноді яких-небудь тварин і часто тіла, розпростерті на підлозі для покаяння чи навіть короткого сну на твердому. Коротко кажучи, тіло своє вони тримали в собачій шкурі. І з усіма можливими обітницями. Про секс, ясна річ, навіть не згадуємо — про таке вони забули, як шнурком зав'язали. Отак, думаючи про ченців і монастир, про брата Форміку з його маніакальним бажанням годувати мурах, залишаючись у вічному поклоні, так що на старість спина йому зігнулася навпіл, я запитав себе, чи не через усі спокути того часу, через ті ворожі до тіла релігійні аскези я тепер сплачую бунтом своєї плоті та зневажених рук? Чи не через це тепер моє тіло попихає мною? Мстить-ся. Тим часом я переслідував жінку, а вона, можливо, переслідувала мене — але несвідомо.

На сірій кам'яній підлозі залишалася блискуча доріжка, подібна до сліду равлика. Я відчував віддих тієї жінки, навіть її запах, відчував її шкіру. Я мав винятковий нюх, моє тіло було готовим і збудженим. Навіть перебуваючи на солідній відстані, ми обмінювалися поглядами, а ще більше тоді, коли криві двох шляхів зводили нас пліч-о-пліч. Ми навіть призупиняли рух, і вона дивилася на мене з болем, а також з іншими почуттями в очах, так, ніби хотіла б мені довіритися, але їй бракувало мужності. І ще з першого разу я побачив, що вона злидарка. Здалеку видавалася елегантною, майже буржуазною. Але зблизька вона була типовою простолюдинкою в чорній сукні, яка надавала їй суворого вигляду, а на сукні була приколота англійська

шпилька, яку завжди мають при собі сільські жінки — на випадок, якщо знадобиться або заціпнути подерту спідницю чи блузку, або гудзик десь відскочить. Вона мовчки дивиться на мене, а потім несподівано починає говорити, ніби під дією раптового внутрішнього бажання, і тоді вигулькує тема рудого kota чи пак зустрічі з малим дівчам за десять днів до того. Жінка ходила навколішки лабіринтом, який вона називає *Via Crucis*^{*}, спокутуючи гріх, — вона не сказала який, — аж раптом побачила дівчинку років дванадцяти, що наближалася боса й уся запорошена. Дівчинка ходить туди й сюди, обертаючись повсякчас, ніби чогось шукає. У неї посмішка чорної комахи. Але кожного обеззброюють її невинні очі. Питає мене, чи я бачила її kota. Я кажу, що ні. Потім вона повертає за чагарники, нишпорить там, шпортає всюди своїми руками, а тоді — знову до мене й лягає на підлогу. Я човгала коліньми й молилася, а вона совалася всім своїм тілом поруч зі мною й дивилася на мене. І питала мене, чи я його бачила. А я відповідала спокійно, що не бачила. Вона, почекавши трохи, знов питала, чи я його бачила. І дивилася на неї втомлено і спокійно, а вона на мене — спокійно й незлостиво. Вона посміхалася, облизувала губи й була ніжною. Ніжною й лихою. Жінка перериває свою оповідь і раптом каже мені:

— Ти зараз теж такий.

— Такий — це який?

— З очима, як у неї.

Я бентежився, бо справді більше не спроможний був наказувати своєму тілу. Я дивився на неї з жаданням.

— Слухай, — кажу їй, теж звертаючись на «ти».

Вона відновлює рух, човгаючи коліньми вздовж доріжки. Підшви її стоп брудні від пилу, далі елегантні литки, коліно, що повільно ковзає каменем, несучи вперед стегна й важкі клуби. Плоть, що перекочується під легкою сукнею. Мої очі сфокусовані на цій плоті. Непорушні плечі й підтримувані руками перса. Голова вкрита волоссям, навіть

---

^{*} *Via Crucis* (лат.) — Хресний Шлях (прим. пер.).

на очі спадають рудуваті пасма. Ми обмінюємося кількома поглядами, її губи розтуляються й затуляються, але я не чую слів. Тоді я намагаюся дістатися до відтинку своєї спіралі, що біжить паралельно її маршруту. Наздоганяю жінку й питаю в неї:

— Ви говорили до мене?

— Коли?

— Зараз. Я думав, ви до мене говорите.

— Я молилася.

— Мені здалося, ви промовляєте інші слова.

— У якому сенсі?

— Не слова молитви.

— А які слова?

— Вільні слова. Сороміцькі.

— Мабуть, мій рот артикулював слова, про які думали ви.

— Можливо. Однак вийшло на те, ніби ви їх промовили, і я збуджений.

— Мене жодні слова більше не зачіпають.

— Я не вірю.

— Перевірте: скажіть мені якісь.

— Які слова я маю сказати?

— Найгірші.

У мене язик присох. Але я через силу вимовляю кілька таких слів. Вони бризкають їй в обличчя, не відбиваючись у його виразі. Тоді я припиняю, а вона просить мене казати далі. Однак я більше не можу, і тоді вона повільно вимовляє назву жіночого статевого органу. Розділяє слово на склади, а потім вимовляє його по літерах. Потім вона дмухає на ці розрізнені літери, ніби показуючи, що все відлітає і що за цими літерами немає нічого, тільки дим. Я ж похнюплюю голову й очікую, що вона знову рухатиме свою плоть звивистою стежкою лабіринту. Натомість вона спирається плечем на моє плече, щоб показати свою втому. Наш контакт здається природним, я її охоче підтримую, а вона дедалі більше спирається, а я ще виразніше відчуваю вагу її тіла. А може, вона штовхає навмисне, я притискаюся до неї, удаючи,

що підтримую. Можливо, вона тільки вдає втому, а я — підтримку. Я відчуваю спітнілу плоть під її легкою чорною сукнею. І впродовж цього інтенсивного контакту наших тіл я її розпитую про рудого kota й дівчинку таким холодним тоном, ніби не думаю ні про що інше, і вона промовляє до мене відсутнім тоном. І, можливо, саме завдяки цій відсутній манері, яку я своєю чергою теж виявляю, не надто уважно слухаючи, жінка дозволяє собі висловлюватися жорстко й щиро. Вона каже, що дівчинка взяла собі в голову, буцімто вона сховала її kota собі під спідниці, щоб викрасти його. Вона наполягає, що хоче побачити, чи я не ховаю kota під спідницями. Хоче, щоб я задерла спідниці. І, ніби не довіряючи, сама простягає руки, щоб задерти їх мені — її руки великі, але рухаються по-дитячому. Маленька дівчинка, яка мала вигляд, посмішку й жести, відмінні від невинних слів, що вона промовляла, — як чоловіки, що гарно говорять, а рухаються по-селянськи. Я їй не дозволяю задирати мені спідниці, але ні в моїй відмові, ні в її наполяганні немає злого заміру. Усе здається чистим. Аж доки я втомлююся й задираю спідниці, аби показати, що там немає рудого kota. І саме цієї миті вона починає плакати, кажучи, що побачила його, побачила рудого kota, і тягнеться руками й обличчям, щоб покликати свого kota, і рвучко задирає мені спідниці. Вона кличе його в дивний, але ніжний спосіб. І тоді я вже нездатна опиратися цьому тиску, абсурдності цієї любові дівчинки до свого рудого kota. І я вже не могла зрозуміти, чи то вона несповна розуму, чи нею попихає вадливість. Я простяглася на камені, не бажаючи чинити опору, і якийсь час відчувала, як дівчинка нишпорилася моїм тілом, пестила його так, ніби знайшла свого kota, і примовляла дитячими словами, аж я майже повірила, що кіт справді десь там. Але я була ошелешена, я не розуміла чи, може, нездатна була зрозуміти, що є в цьому також і щось огидне. Мова жінки ставала дедалі більш плутаною, і я переставав уже вірити в історію маленької дівчинки й рудого kota. Раптом я відчув, що вона хоче збурити мене, спокусити своєю хворобливою розповіддю, своїми галюцинаціями. Я навіть думаю, що вона повія, одна з багатьох повій, які повзали лабіринтом навколішки від

середньовіччя до наших днів. Можливо, то її ремесло: повія з лабіринту, на зразок повій з автостради або вуличних повій, повій на виклик тощо. Справді, як вона мене раптом застукала в лабіринті? Так, ніби шпигувала за мною з-поза якогось дерева й одразу скочила на стежку, вдаючи покуту за гріх. Гріх збуджує. Внутрішня зустріч із чимсь давнім, подвійне насильство — над плоттю й над душею. Я дивився на неї й питав себе, що вона мала би зробити чи сказати, щоб попросити платню? Під яким приводом вона мала б отримати гроші? Може, вона б заговорила про свічки, чи про пожертву для якоїсь парафії, чи навіть удавала б, нібито загубила свій гаманець, чи вдалася би ще до якої невинної чортівні. Утім, вона могла також поставитися до мене грубо: призначити ціну, заявити, що її тариф такий і такий, вимагати свої зароблені гроші. Я думав про такі речі й дивився на неї, а вона, мабуть, зрозуміла, що я відволікся, тож стала знову повільно посуватися навколішки, щоб посилити моє жадання в цю мить нерішучості. Вона знову демонструвала мені свою плоть у русі. І справді, я ладен переслідувати її, скочити на неї, притиснути її до кам'яної підлоги і спожити той гріх, за який я повзав навколішки. Ось нарешті гріх. А натомість я бачу рудого kota.

Він промайнув на гребені над ровом скраю зеленого поля, де лежать плити церковної підлоги. Також я бачу два ока в гущавині сухої трави: два ока дівчинки, намальовані чорнилом. Тоді я підводжуся, ніби кіт і маленька дівчинка цікавлять мене найбільше. Я добігаю до рову. Бачу рудого kota, що тікає вглиб рову. Дівчинки немає. Однак я йду за рудим котом, бо там, де рудий кіт, там буде й вона. Я проходжу ровом, а потім перетинаю луг, порослий сухими будьяками, роззираюся довкола. Рушаю назад тим самим шляхом, переконаний, що ті двоє обдурили мене, щоб повернутися до лабіринту. Я був упевнений, що знайду на кам'яних плитах підлоги kota, жінку й дівчинку. Я видираюся на найвищу точку на краю рову. Піді мною зелене поле й кам'яний лабіринт. Але я не бачу ні дівчинки, ні kota, ні навіть жінки. Вона теж зникла. Лабіринт, безлюдний і сонячний, нагадує заляклого равлика, викопну скам'янілість.

ДІВЧИНКА Й КІТ

Ось уже три дні я сплю в орендованому за символічну суму великому сільському будинку. Стежинка від нього веде просто на пляж. Будівля дев'ятнадцятого століття нагадує шафу, але з великою кількістю однакових вікон і з вічками нагорі для освітлення просторого горища. Зовні досконала. Проте всередині є певні закриті приміщення, без дверей, ні до чого не придатні й повні повітря, яким ніхто ніколи не дихає й не дихав, і невідомо, яке їхнє призначення — так само, зрештою, як і тих заповнених повітрям порожнин у головах слонів, що можуть служити для утримання велетенськими тваринами рівноваги або посилювати певні звуки, або вони просто порожні, бо Всевишній не спромігся заповнити їх чим-небудь корисним уже після того, як спроєктував слонові голову такого розміру, такої форми і пропорцій.

Того дня, коли я приходжу на пляж із довгими залізяками, щоб зробити з них колони в піску, помічаю, як щось скочується з однієї дюни. Дві-три іржаві бляшанки покотилися, зрушені, можливо, поривом вітру. Але повітря геть нерухоме, і тому я не припиняю спостерігати за бляшанками й бачу, що, закінчуючи свій пробіг, вони котяться просто до мене. Аж тоді я переконаюся, що то не іржаві бляшанки котяться, а рудий кіт. Тваринка наближається до моїх ніг і, гучно та проникливо нявкаючи, треться мордочкою об тканину моїх штанів. Надзвичайно ніжне створіння. Я нахиляюся, щоб попестити kota. Сідаю на пісок поруч із ним. Простягаюся, щоб він погуляв моїм тілом. Кіт товче мене своїми м'якими лапками. Він навіює на мене сон. Аж тут я бачу, що просто наді мною стоїть маленька чорноока дівчинка. Посміхається з дикунською насолодою. Розпатлане сплутане волосся. Важкі руки звисають уздовж тіла, яке ще тільки готується до розвитку. Вона мовчить, і я мовчу. Вона дивиться на мене роздратовано. Нахиляється, щоб забрати свого kota, але я однією рукою перешкоджаю їй. Вона сміється самими очима. У них — таємничі іскорки. Вона повторює спробу — можливо, тому, що їй подобається сплітати свої руки з моїми. Тоді я їй дозволяю взяти kota, але хапаю її за гомілку. Гомілка брудна, але сильна й норавлива.

— Залиш kota зі мною ще на трішечки!

Вона довго й повільно хитає головою на знак заперечення. У по-риві цього заперечення вона також крутить усім торсом, так, ніби їй важливіший жест як такий, ніж його сенс. Я наполягаю. Один раз, двічі. Я стискаю їй щиколотку.

— Ой, ой! — зойкує вона, але відразу сміється.

Зрештою, вона кладе kota на мене, і тоді я беру одну її руку і змушую pestити kota. Проводжу її долонею від голівки kota вздовж його спини й до хвоста. Я так роблю один чи два рази, а тоді відпускаю руку, і вона, не дивлячись на мене, продовжує pestити kota аж до точки, де моє тіло набрякає. Але вона цього не помічає. Або вдає, що не помічає. Її рука робиться дедалі важчою, нахиляє котові голову, притискає спину, бавиться з хвостом, беручи його в жменьку і протягуючи вздовж тіла, одночасно торкаючи тилом пальців мій прихований прутень. Аж доки мокра пляма розповзається по тканині, а дівчинка вихолоджує моє хвилювання відсутньою й абсурдною посмішкою. Вона піднімає kota, вивільняючи кігті однієї з його лап, що зачепилися за мою футболку, і віддаляється безслівно й безгучно.

А я засинаю, вичерпаний, як буває після тривалої виснажливої праці. А коли прокидаюся, у мене в жилах наче нова кров нуртує. Підводжуся. Нарешті виникло бажання якихось вакацій. Так, щоб нічого вже не шукати, щоб навіть потягу до пошуку не було — інакше я приречений до нескінченних пошуків. Нічого не хочу вигадувати. Маю посадити такий собі іржавий сад, бляшаний гай. Відтак беруся до роботи того ж таки дня пополудні, вбиваючи в пісок три залізних стрижні по три метри завдовжки, а тоді ще кілька таких самих, але грубіших. Насамперед я намагаюся створити каркас для колон. Наступного дня приходжу з драбиною й, одна по одній, надіваю бляшанки на стрижні. Бляшанки легко прохромлюються, оскільки метал тоненький, як папір. Таким чином я їх нанизую на стрижні — і так народжуються іржаві колони. Колони високі й колони нижчі. Щось таке, що створює кінцеве уявлення про чорний храм, рештки грецького храму, почорнілі від вогню.

З ~ Павутини пам'яті ~

Я розповім тобі, як одного разу...

СКІЛЬКИ ІСТОРІЙ, СКІЛЬКИ СПОГАДІВ!

Троє святенників

Ми з Мікеланджело Антоніоні підшукували в безкраїх долинах Узбекистану піщані ландшафти для зйомок «Літавця» (*L'Aquilone*), казки, що зрештою стала книжкою, а не фільмом. І ось в одному місці зустрічаємо трьох святенників, яких ми впізнали за білосніжним убранням, довгими бородами, а головне — за світлом, яке випромінювали їхні постаті. Ці троє сідають із нами у вантажівку, щоб дійхати до цвинтаря. Могили в тих краях мали вигляд ям, з яких стриміли високі драбини, що ними за традицією спускали небіжчика. Також драбини могли допомогти мерцеві вийти з могили і бродити світом, якщо той забажає. Мікеланджело, закоханий у Polaroid, теж зійшов на кладовищі та зробив фото, яке тут-таки подарував святенникам. Ті оглянули знімок і повернути його зі словами:

— Навіщо зупиняти час?

Могутня і красива фраза, яку я запам'ятаю для сцени з літавцем, що кружляє над іншою планетою з думками й болями, переслідуючи тих, що, подібно до мене, намагаються зупиняти час через поезію.

Еротична сила погляду

Пригадую, як ми з Мікеланджело Антоніоні були на Сицилії, на зйомках «Пригоди» (*L'avventura*). Нас запросила в гості одна шляхетна родина. За столом була дівчина, яка переповідала фільм Альберто Сорді

й жодного разу не подивилася в очі нікому з присутніх. Дивовижна річ. Вона була заручена, але її нареченого серед нас не було. Згідно з уявленнями, за якими дівчину виховали, дивитися в очі — це вже контакт, проникнення.

Склалося так, що потім усі ми виходимо з-за столу. Гостей багато, палац величезний. І в глибині однієї з зал палацу я таки зустрічаюся поглядом з тими очима — у мить, коли їм вільно дивитися. Одна лише мить — і мені випадає келих з рук. Згодом у машині я кажу Антоніоні:

— Мені трапилася дивовижна річ.

А він мені:

— На тебе подивилася та дівчина...

Від еротичної сили того погляду сицилійської дівчини кінця п'ятдесятих ми не зберегли ні крихти. Так само, як не зберегли світу запахів. Ми втратили запах шкіри, аромати, що свого часу становили сутність жіночого тіла. Тепер усі готують хімічні есенції. Тож сьогодні вже немає того поклику. Отак ми потроху втрачаємо все. Ми втрачаємо природу, квіти, отруюємо воду. Ми влаштували цю втечу вперед, аби стати чимсь металевим, сильним, навальним, швидким.

Спокушати словами

Нині ерос підштовхують; якщо пасеш задніх, тобі дорікатимуть. У давніші часи ерос був оповитий загадковістю. Навіть святістю. Жінки мали вступати в шлюб незайманими, чоловікам належало утримуватися. Певні слова запобігали тому, щоб жадати більше, ніж було можливо. Однак можливими були дотики, кіно в темряві... У темній залі з освітленим екраном, куди один мій друг привів свою наречену, він вручив їй свій предмет.

— Що це? — запитала вона.

— Евдженіє, це природа чоловіка, — відповів той.

Він намагався промовляти якнайніжнішим тоном, із нотками жіночності, з невловно-французьким тембром... Як на те, дівчата нині

потребують, щоб їх завойовували словами; вони втомилися від надміру швидких жестів і браку поезії. Від надміру квапливих рук... Дівчата потребують, щоб їх вабили легкою шовковою ниткою слів.

Літаки Федеріко без аеропортів

Неділями Федеріко Фелліні полюбляв навідатися на Студію № 5 Чінечіти, самостійно ввімкнути світло в павільйоні й так само — у своїй уяві. Найбільш зворушлива моя згадка про нього? Останні його відвідини Пеннабіллі. Того дня лив дощ. У машині він сказав мені таку фразу:

— Тоніно, чи усвідомлюєш ти, що ми продовжуємо будувати літаки, але в нас більше немає аеропортів?

Він мав на увазі сюжети, які він і далі продукував, але їх стало надто складно втілювати у фільмах.

Коли мене зачепив Папа

Іноді мене obsідає ностальгія за Римом, і я згадую, як одного дня переходив вулицю, щоб купити газети. Посеред затору на дорозі мене зачепив якийсь автомобіль. Я обернувся розлючений. Сипав гучними прокльонами. Через заднє віконце бачу чоловіка, який благословляє мене хрестом. То був Папа Іван ХХІІІ.

«Мій дід робив цеглу»

Одного разу мені прислали з Китаю газету, в якій був опублікований один із моїх віршів. Хтось писав, що його переклав особисто Мао. Я не знаю. Отож називався вірш «Цеглини». Фелліні згодом використав його в «Амаркорді». Вірш написаний романьйольським діалектом. У вірші йдеться про таке: «Мій дід робив цеглу / мій батько робить цеглу / я роблю цеглу / тисяча десять тисяч / гори цеглин / а свого будинку в мене ніскільки».

Підвішена кава Неаполя

Неаполь, яким я його пізнав, — це місто з дуже чутливою душею. Я побував там із Вітторіо Де Сікою в часи зйомок «Шлюбу по-італійськи». Я співпрацював* у написанні сценарію і тими днями став свідком однієї з найкрасивіших сцен — коли Вітторіо запросив мене до бару. Не вдовзі після нас увійшли двоє людей, попросили чотири порції кави, заплатили за них, але випили тільки дві. Дві інші порції були «підвішеними», тобто доступними для тих, хто не міг дозволити собі чашечку кави в барі. І справді, за кілька хвилин якийсь жебрак запитав:

- Вибачте, нема підвішеної кави?
- Чого б то ні? Є.

І йому подали каву. Неаполь щедрий на такі вияви.

Зустріч Понті й Латтуади з королем-утікачем

Цю історію одного дня розповів мені Карло Понті. Він і молодий Латтуада знімали — вже не пам'ятаю, який саме — фільм у горах Аbruццо. Вересень 1943 року. Якоїсь миті на безлюдній непрохідній гірській дорозі раптом показується автомобільний кортеж. Він змушений зупинитися, оскільки робота знімальної групи перекрила шлях. З першої машини виходять кілька занепокоєних і насторожених генералів. Понті й Латтуада швиденько звільняють шлях, і процесія рушає далі. То король Італії зі своїм оточенням тікав із Рима в Пескару.

Ідеї ліпше поширюються, якщо вони підтримані простою

Кілька років тому я побачив на полонині жінку, яка швидко простувала кудись гірською стежкою вздовж ущелини. Ми з Джанні саме зустрілися там, шукаючи два дерева білої черешні. Я дозволив собі запитати ту жінку:

- Куди сеньйора так поспішає?

---

* З Ренато Кастеллані, Лео Бенвенуті і П'єро де Бернарді (прим. пер.).

— Я запізнююся, — відповіла вона. — Уже калатали в дзвіночок нашої каплички.

І наддала ходу, слухаючись своєї віри. Мене вразила її щаслива покора і глибока переконаність. Я заздрив їй тоді й так само заздрю досі. Від її сповненого темряви тіла мені прийшов знак від Бога. Великі ідеї поширюються ліпше, підтримані простою, що майже завжди невинна.

Ерос, незакінчена поема

Про любов — це остання згадка, яка пов'язує мене з Мікеланджело Антоніоні й фільмом «Ерос». Насправді йдеться про певне розчарування, оскільки зраджено було нашу ідею опоетизувати любов літньої жінки, яка, подорожуючи морем, так зачаровується сонною дівчиною, що мріє оволодіти нею, вступивши в її тінь: Мікеланджело не спромігся реалізувати цей поетичний образ, оскільки продюсер квапив його, вимагаючи скоріше закінчити зйомки. Незавершена поезія назавжди залишиться в моїй пам'яті.

«Приємно бачити повернення людини до життя»

Після складної операції на мозку в російській клініці, прокинувшись від наркозу, я поспівчував молодій медсестрі, яка мене відмивала:

— Чому Ви пішли на таку важку роботу, сповнену страждань?

На що вона мені відповіла:

— Приємно бачити, як людина повертається до життя.

Безперечно, саме такою є таємна розрада всіх лікарів і медсестер.

Закоханий із першого погляду в качку

Якось на одній із паризьких вулиць я завмер, мов зачарований, перед вітриною крамнички, де були виставлені ручної роботи качки-вабики, старовинні, лускуваті, якими бувають лише соснові шишки. Я полюбив ці дивовижні приманки — не стільки за їхнє ремесло як таке, а радше від думки про випробування водою, якого вони зазнали, судячи з побляклої фарби та вицвілих барв дерева й соломи. Я закохався в них до того, що, коли маюю, я завжди зображаю качку.

Німці, відбудуймо Леонардову вежу Чезенатіко!

Як один із колишніх в'язнів нацистських концтаборів, я міг би претендувати на частку з фонду (п'ять мільярдів євро, майже десять тисяч мільярдів старих лір), створеного урядом і німецькими промисловцями для тих, кого в часи Другої світової війни змушували працювати в нелюдських умовах як «рабів Гітлера». Я міг би просити своєї частки, бо наслідки того року в концентраційному таборі Тройсдорф у Німеччині ще й сьогодні завдають мені прикрощів, варто мені трохи застудити живіт. Однак я хотів би, щоб ми з сьогоднішніми німцями вигадали щось ніжне й чарівливе, аби увічнити чимсь приємним ті жахливі часи. Мушу нагадати, що нацистські військовики замінували й висадили в повітря чудову вежу, яка захищала порт-канал Чезенатіко: та сама вежа, на яку піднявся 6 вересня 1502 року о 15 годині Леонардо да Вінчі, щоб малювати своєю вмілою рукою цей казковий канал.

Було б не так погано, якби нині німецька компенсація — не тільки мені, але всім емілійцям і романьйольцям, які були зі мною в таборі, — надійшла в Чезенатіко на відбудову тієї вежі часів князювання родини Малатеста. Така справа порадувала б і очі, і всіх німецьких туристів, які прибувають щоліта на пляжі Адріатики.

Дарунки в тюрмах у пам'яті Сергія Параджанова

Днями, перебираючи свої папери, я знайшов запис інтерв'ю з великим режисером Сергієм Параджановим, зроблений у Тбілісі. Наша розмова точилася в його сільському притулку серед стільців, на яких стояли картини. Вікна виходили на вкритий багном гостинець. І ось я знову почув голос Сергія, який відповідав на мої запитання. Тут уривок зі згаданого інтерв'ю.

Вибачай, Сергію, я хочу почути про подарунки. Я знаю, що кожна гарна річ, яка проходить через твої руки, завжди завершує свою путь у домівках інших людей.

Узагалі, коли робиш подарунки, маєш забувати, що ти зробив. Це правда, що я пороздавав дорогі меблі, навіть малюнки Фелліні, які ти привіз мені, килими... Загалом, даруючи втіху друзям, я сам ставав

щасливим. І мушу тобі зізнатися, що в голові тепер усе перемішалось і я вже не можу стверджувати щось напевне. Натомість я можу тобі розповісти про деякі подарунки, що я зробив, перебуваючи у в'язниці в Києві. То були подарунки, за якими тягнуться історії та фантазії, дуже близькі до мого способу творення кіно. Ось один із таких подарунків: перебуваючи у в'язниці кілька перших днів, я зрозумів, у якому стані несусвітнього нещастя перебуває море ув'язнених. Я вирішив негайно зробити подарунок кожному з них: а було їх тоді тисяча п'ятсот. Я відправляю листи всім літераторам і друзям, яких мав у Радянському Союзі, і прошу їх надіслати мені книжки, неодмінно з їхніми автографами. Я подбав, щоб адресатів було саме півтори тисячі. Грузинські поети, письменники, архітектори, студенти та драматурги відгукнулися на мій заклик. Книжки прибували, уцент заповнюючи невелику в'язничну бібліотеку, і, оскільки надходження були адресовані мені, я мав змогу розподіляти дарунки між в'язнями. На свій подив, я потім не бачив цих книжок на руках. Я був щасливий, що в'язні так закохалися в ті вірші й романи, що тримали їх у спеціальних схованках. Тож уяви собі моє розчарування, коли я почав знаходити перші палітурки від книжок у найбрудніших кутках, де скидали табірні нечистоти і сміття. Я заходився підбирати їх, заповнюючи палітурками брудне підпілля під своїми нарами. Усі сторінки книжок пішли на самокрутки. Якогось вечора я починаю закопувати групами по десять ці жорсткі картонні обкладинки. Були серед них вірші Шекспіра в перекладі Пастернака, і я також зауважив маленький автограф перекладача. Я зберігав ту палітурку ще кілька днів і запитав себе кілька ночей поспіль, чи не пригадаю бодай одного рядка великого англійського драматурга. На жаль, не пригадав жодного.

У в'язниці я зробив ще один подарунок. До мене звернувся в'язень надзвичайно дрібної статури, який на той час уже відбув кілька років у в'язниці. Я не називатиму його імені, бо йдеться про доволі відому особу. З огляду на те, що я спромігся отримати всі ті книжки, він запитав мене, чи не роздобув би я для нього сто листівок із трояндами.

— Навіщо вони тобі? — поцікавився я.

— Ні, я не скажу, бо ти сміятимешся.

Нарешті він зізнається мені, що колись одна єврейка-стоматолог приїжджала до в'язниці — перевіряла стан зубів у в'язнів, і він спромігся торкнутися її великі й гарячі перса.

— ...Минуло три роки після нашої зустрічі, і щодня я відправляю їй листівку з трояндами.

— Але навіщо така кількість листівок?

— Вона клеїть їх на стіни своєї спальні, де ми зустрінемося після мого звільнення.

— За скільки років? — питаю його.

— Ще тринадцять. Вона вже поклеїла дві кімнати, але просто зараз їй залишається закінчити в спальні, а листівок не вистачає.

— Де ж ти брав усі ті листівки, що вже їй відправив?

— Мої брати перетрусили весь Радянський Союз. Вони витратили всі свої гроші на поїздки та дзвінки. Тепер не хочуть більше зі мною знатися.

— А стоматолог сама не може пошукати листівки?

— Тоді це вже не буде моїм зобов'язанням. Натомість вона мені щодня надсилає свій подарунок.

Він показує мені поштовий конверт, який щойно отримав, і витягує з нього пісочного кольору волосину.

— Щоранку, розчісуючись, вона вибирає найдовшу волосину, яка залишається на гребінці, і надсилає мені. Я вже наповнив її волоссям подушку, на якій щонаочі засинаю.

Щоб задовольнити його, я покрав картон за розмірами поштової листівки й намалював троянди всіх кольорів. Місяців шість або сім я його не бачив. А того дня, коли мене звільняли, він прийшов, щоб привітати мене, і каже півголосом:

— Подумай про ванну кімнату. Там на стінах бракує троянд.

~ Неопубліковане інтерв'ю ~
з Андрієм Тарковським

1978 рік. Тоніно й Лора в Москві. У районі «Мосфільму» — російської Чінечітти — вони мають за сусіду режисера Андрія Тарковського:

«Ми блукали вулицями серед кучугур снігу, щоб триматися подалі від будь-кого, хто міг би підслухати наші розмови. Якимось пізно ввечері ми зустріли коло входу до моєї квартири охоронця в уніформі. Я, вдаючи невинність, ступив до нього зі словами: “Ви, либонь, змерзли. Ходімо до нас — вип’ємо кави разом з моїм другом Андрієм”. Чолов’яга страшенно знітився й утік, нічого не сказавши. То були дні великої свободи й духовності. Саме в той період зміцнилася наша дружба, і він попросив мене зробити малюнок, аби включити його в один епізод фільму “Сталкер”, що й зробив згодом. Відтак почався наш діалог, що тривав три роки. Так народилася ідея запросити Андрія, щоб він побачив дещо в нашій Італії. Відтак ми вирішили боротися за його подорож нашим півостровом. Ми це зробили — таким чином виник фільм “Час мандрів”. У такий спосіб ми спромоглися виправдати перед владою подорож Тарковського до нашої країни. Тарковський нестямно кохав Росію — коли ми мандрували Італією, він часто зупинявся, щоб мовчки дивитися на зорані поля. Якимось під час нашого перебування в апулійській долині Тавольєре я запитав його:

— Андрію, на що ти дивишся, коли там, на видноколі, нічого немає?

Він відповів мені:

— Усе там є, любий Тоніно, бо зорана земля однакова в Росії та в Італії. Осьде мій світ.

А потім додав:

— Тоніно, Італія прекрасна, однак вона зупиняється при носі.

— Чому, Андрію?

— Тому що мені потрібні образи, які досягають вух, і Росія сповнена образів цього типу.

Тоніно Гверра: Усередині вкритої зеленкуватими ранами напівзруйнованої будівлі я побачив трьох чоловіків, що сиділи в незручних позах на залишках руїн, заляпаних болотом, на краю вистеленого плиткою майданчика, зануреного в майже прозору воду на чотири пальці. Крізь діряву стелю проникає трохи світла, яке грає відблисками на воді. Ті троє, як видається, втратили надію й сидять нерухомо, майже безтурботні. Їхні тіла торкаються навзаєм, підтримуючи одне одного; і якби не драматична нерухомість, сцена справляла би враження пасторальної. Раптом злива збурює воду на майданчику. Невеликі відблиски світла переростають у спалахи, зливаючись і перетворюючи поверхню води на розжарену пластину, по якій періщать лінії дощу з великого отвору в даху. Троє чоловіків ошелешено дивляться на бурхливе світіння, що закипає перед ними у спосіб майже магічний. Однак злива раптом припиняється, і заспокоєна вода знову стає прозорою. Знову під нею з'являється покриття з плитки. Короткочасне диво скінчилося. Тоді один із трьох чоловіків збирає дрібні камінці та уламки й жбурляє їх у воду. Чи не для того, щоб відтворити різке світіння, яке бачив за мить до того, — але марно. Знову повертається нерухомість.

Усе це — частина останнього фільму, який ти показав мені щойно після монтажу, ще без звукової доріжки.

Це довгий кадр із фільму, що називається «Сталкер» — він, я вважаю, увійде в історію кіно. Шедевр, що робитиме честь російському кіно. І мене це тішить.

Андрію, розкажи мені про головного героя фільму.

Андрій Тарковський: Сталкер, бідний бурлака, що поєднує в собі риси ідеаліста й донкіхота, мешкає в халупі з дружиною й дочкою. Його «ремесло» полягає в умінні проводити тих, хто звертається до нього, у заборонену зону, в обхід поліційних та армійських кордонів. У центральній точці Зони, схоже, приземлявся, а потім відлетів космічний корабель, залишивши по собі таємничу енергію, магічну силу, здатну реалізувати висловлені людиною бажання. Фільм є історією однієї з таких поїздок: гід супроводжує в Зону письменника й ученого. Їхня пригода, звісно, ризикована, вона перетворюється на сповідь і на конфлікт між трьома учасниками, кожен з яких викладає причини, що підштовхнули його до цієї експедиції. Троє прибувають до «магічного» місця, де відбувається те, що, так само, як у детективах, не варто розкривати читачам.

Тоніно: Сталкер? Що означає це слово?

Андрій: Це вигадане слово, від англійського дієслова *to stalk* – підкрадатися, наближатися таємно, нишком: у нашому випадку вказує на ремесло тих, хто перетинає кордони і з певною метою проникає в заборонену зону. На зразок гангстерів, бутлегерів – порушників закону. Наш герой долає демаркаційну лінію, яку охороняє військо, щоб проникнути в обведену колючим дротом таємничу Зону й дістатися до місця, де здійснюються бажання тих, кого сталкер бере з собою. Сталкер – це як ремесло, що передається з покоління в покоління. Насправді, мені здається, що глядачі мають сумніватися не тільки в існуванні інших сталкерів, але також в існуванні Зони як такої. Можливо, місце, де здійснюються бажання, є тільки міфом. Або фантазією нашого героя. Для глядачів це залишається загадкою. Ідея кімнати, де здійснюються бажання в Зоні, є лише приводом, що дозволяє розкрити особистості трьох головних персонажів нашого фільму.

Тоніно: Повернімося, однак, до Сталкера.

Андрій: Він людина чесна, чиста і, якщо так можна висловитися, інтелектуально невинна. Дружина називає його «блаженним». Він супроводжує людей у Зону, щоб, за його словами, «робити їх щасливими». Він віддає себе цій ідеї цілковито й абсолютно безкорисливо.

Йому це видається єдиним способом забезпечити людям щастя. По суті, ми розповідаємо історію останнього ідеаліста. Історію про чоловіка, який вірить у ймовірність щастя, незалежного від людської волі. Він вірить у сили, що діють поза людиною. І не вірить у сили людини як такої. Життю цього чоловіка єдиного сенсу надає його справа: як жрець Зони, він приводить до неї людей, щоб вони робилися щасливими. Насправді, ніхто не може з певністю стверджувати, став хтось щасливим чи ні. Наприкінці своєї експедиції в Зону, під впливом тих, кого туди проводив, Сталкер сам утрачає віру. Віру в можливість зробити когось щасливим. Він не може знайти осіб, здатних вірити в Зону, у можливості стати щасливими. Нарешті він віднаходить себе у власній ідеї щастя через чистоту віри. Оце більш-менш те, що можна сказати про нього.

Тоніно: Коли в тебе виникла ідея цього фільму й коли взагалі ти надумав знімати його?

Андрій: Я ніколи не міг цікаво відповісти на це запитання. Ідея фільму завжди приходять у спосіб нудний і малоцікавий: переповідати це означало би марнувати час. Цей момент найбільш нудний у процесі створення фільму й не містить нічого захопливого, поетичного. Якби ж то представити його як раптове просвітлення!..

Мені такого не траплялося ніколи. У мене ідеї народжуються, зазвичай поступово уточнюючись, — загалом досить нудно. Я пам'ятаю, Бергман, здається, у якомусь інтерв'ю пояснював, як ідея у вигляді образу майбутнього фільму раптом виникла в нього в мить споглядання променю світла на підлозі в темній кімнаті. Не знаю, очевидно, так трапляється, але в мене ніколи не бувало таких осяянь. Ніколи нічого схожого. Деякі образи виникають несподівано, але потім вони непередбачено змінюються, як уві сні, і часто перетворюються до невпізнання. У будь-якому разі, Сталкер народився в дуже прозаїчний спосіб: як дитина. Складно з точністю визначити мить зачаття.

Перший проект змінюється — болісно й неминуче. А дитина вимагає нової розмови, без нагадування батькам про їхнє минуле. Свого часу я рекомендував своєму другові, режисеру Георгію Калатозішвілі,

прочитати повість «Пікнік на узбіччі», думаючи, що його може зацікавити екранізація. Потім, не знаю чому, Калатозішвілі не зумів порозумітися з братами Стругацькими, авторами повісті, а відтак відмовився від ідеї фільму. Натомість ідея стала вряди-годи повертатися до мене. А потім — дедалі частіше.

Мені здавалося, що з цього роману можна би зробити фільм із єдністю місця, часу й дії. Класичні Аристотелеві категорії. Вони, мені здається, дозволили б наблизитися до справжнього кіно, на мою думку, далекого від так званого «екшн», від позірно динамічного кіно. Я почав думати, що сценарій, заснований на цьому сюжеті, дозволив би висловити в дуже стислій формі філософію, сказати б, сучасної інтелігенції. Хоча я маю зазначити, що сценарій «Сталкера» має з повістю Стругацьких «Пікнік на узбіччі» небагато спільного — лише два слова: Сталкер і Зона. Зона є місцем, куди таємно проникає Сталкер, а Сталкер є тими, кого він супроводжує. Тому я змушений тебе розчарувати: я не мав жодних особливих мотивів, що забезпечили б цікаву історію створення фільму.

Тоніно: Відзнятий матеріал тебе спонукає до створення музичного супроводу?

Андрій: Коли я вперше переглянув матеріал, мені видалося, що фільм не потребує музики. Я подумав, що звукова доріжка включатиме тільки шуми, тобто що фільм потребує не так музики, як атмосфери, створеної звуками дії. Шуми мають особливу виразність, тож, навіть якщо вони не замінюють музику взагалі, можуть повністю замінити ілюстративну музику, яку зазвичай мають на увазі, говорячи про музику кіно. Часто глядач задалегідь угадує мить, коли ця музика лунатиме, і, щойно вона починається, глядач готовий до неї, як до чогось неодмінного. А це саме те, чого я хотів би уникнути в будь-якому разі. Я хотів би натомість запровадити приглушену музику, ледь чути за гуркотом потягів, що проїжджають під вікнами халупи нашого головного героя. Це може бути, наприклад, Дев'ята симфонія Бетховена, або Вагнер, або, можливо, «Марсельеза». Тобто доволі знана музика, що виражає рух мас, тему долі суспільства. Музика має заледве

досягати вух аудиторії, так, щоб глядач не знав напевне, чи він справді чує музику, чи вона йому мариться. Також я хотів би, щоб гамори і звуки в нашому фільмі «написав» композитор. У фільмі, наприклад, наші герої долають довгий шлях монорейковою дрезиною. Я хотів би її брязкіт на колії передати не натуралістичним звуком, а таким, що композитор обробить засобами електронної музики. Але не так, щоб можна було зрозуміти, що то музика, а не природні звуки. Тобто звуки мають бути частково перетворені на електронну музику, щоб вони набули нового звучання — поетизованого, скажімо. Що ж до головної музичної теми, я відчуваю, вона має стати посиленням на Далекий Схід, сповнюючись вмістом Дзен, суттю якого є зосередження, а не описовість. Основна музична тема має бути очищена, з одного боку, від емоцій, а з іншого боку — від думки, від будь-якого програмованого сприйняття. Вона має автономно виявляти свою правду про довоколишній світ. Вона має бути замкнена сама в собі.

Тоніно: Є у твоєму «Сталкері» щось автобіографічне? Нехай навіть тривіальні речі, дрібні деталі?

Андрій: У «Сталкері», можливо, більшою мірою, ніж у «Дзеркалі», я мусив покладатися на почуття, навіть на дуже особисті спогади. У «Дзеркалі» багато зовнішніх точок дотику: місце дії, біографічна подібність, постать головного героя, його стиль поведінки, убрання, речі, словом, дуже багато всього. Навіть фізична подібність акторів до реальних персонажів. Натомість у «Сталкері» є доволі моментів, які викликають у мене якесь дивне почуття туги. Візьмімо Письменника. Мені здається, актор Солоніцин надзвичайно ретельно дотримався моїх указівок щодо манери, інтонацій — настільки, що іноді я впізнаю власні інтонації, попри те, що цей персонаж — Письменник — не надто мені симпатичний. Мої вподобання радше на боці головного героя, Сталкера. У певному сенсі я переконаний, що маю в собі щось, що пов'язує мене з ним. Це не означає, що через це я стаю важливішим, але Сталкера я люблю, мені хочеться допомогти йому, захистити його, він мені як брат, скажімо. Брат, можливо, збитий з пуття, а однаково — брат. У будь-якому разі, я болісно переживаю конфлікти

між Сталкером і реальністю, що так легко його раять: миттєвості його спогадів. Коли я розглядаю його психологічну будову, мені здається, я впізнаю структурні особливості власних стосунків зі світом. Його підхід і його реакція на дійсність здаються схожими на те, як я сам реагую на реальний світ. Тим більше, що, попри його становище поза законом, він у нашому фільмі набагато культурніший, освіченіший і розумніший за Письменника й Ученого. Хоча саме ці двоє висловлюють ідею розуму, науки, освіти. Від самісінького початку я мав бажання показати в одному з кадрів повну фоліантів книжкову шафу. І ось вона з'являється у фіналі, у цілковито несподіваній для такого предмета сценографії. Я хотів би мати вдома подібну бібліотеку. У мене ніколи не було такої бібліотеки. І я волів би тримати її в такому самому безладді, у якому її тримає наш герой. Починаючи з «Соляріса», я став помічати, що й там, і в «Дзеркалі», і в цьому останньому фільмі, у сценографії повторюються одні й ті самі предмети. Якись пляшки, якись старі книжки, дзеркала, різні дрібнички на полицях і на підвіконнях. У кадрах мого фільму має право з'являтися тільки те, що я хотів би мати в себе вдома. Якщо предмети мені не симпатичні, я просто не можу дозволити собі залишити їх у фільмі, навіть якщо мої персонажі дуже різні й не схожі на мене. З особливою непримиренністю я видаляю з кадру все, що мені не до вподоби з цієї точки зору.

Тоніно: «Сталкер» якимось пов'язаний з твоїми попередніми фільмами? З «Дзеркалом», з «Рубльовим», «Солярісом», з «Івановим дитинством»?

Андрій: Я думаю, що так, і спробую прояснити. «Сталкер» дозволяє дуже точно сформулювати думку, що в більш ранніх фільмах прозвучала натяком. Тепер я розумію, про що йдеться. Мені здається, я не вірю в силу так званих «сильних» людей. І я не вірю в слабкість тих, кого зазвичай називають «слабкими». Усе не так просто. Або просто все не так. Мені це спало на думку, коли я почав працювати над «Сталкером». Я мав намір розповісти про людину саме такого типу: справді слабку людину, справді сильну людину. Аж раптом

зрозумів, що попередні фільми теж були про людей такого стибу. Про людей, що їх ми за певними поверховими ознаками визначаємо як слабких. Ось «Іванове дитинство». Фільм про дитину. Хлопчик загинув на війні у віці дванадцяти років. Дитина є слабкою істотою, отже, є жертвою. Та насправді хлопчик видається мені сильнішим за багатьох інших персонажів навколо нього у фільмі. Часто люди, які здаються слабкими, анітрохи такими не є. Вони найсильніші. Візьмімо Андрія Рубльова. Тихий чернець, якого монастирське життя схиляє до смирення, він аж ніяк не сильна людина — принаймні не в звичному сенсі цього слова. Однак із принципової точки зору він виявляється найсильнішим. Не тільки тому, що здатен пережити жахливі катаклізми, що відбуваються в Росії того часу, але також тому, що спромігся пронести через свою страшну біографію жагу творення, свої живописні постаті — слабкі й лагідні. Або ж візьмімо Кельвіна з «Соляріса». Наскрізь дрібнобуржуазний — таким був задуманий цей персонаж, слабка особистість. Спочатку це постать, що менше за будь-кого іншого може претендувати на індивідуальну роль — він не хоче нічого виняткового, особливого. Попри те, що він учений, психолог. Однак він показує себе сильною особистістю і, коли стикається з проблемами власної совісті, здатен протиставити їм людську гідність. Він показує себе набагато сильнішим за сильного Сарторіуса й геніального Снаута. Ще один персонаж, який виявляється сильнішим за інших.

Таким є Сталкер. Він здається слабким і показує себе найсильнішим у своєму прагненні робити людей щасливими. Він анітрохи не слабкий у своєму бажанні служити людям. Ось що об'єднує мої фільми. Попри те, що цієї провідної думки я дотримувався несвідомо. Тобто виходить, що я завжди розповідав історію одного й того самого персонажа — чоловіка, якого суспільство вважає слабким, а я вважаю сильним. Я вважаю, що саме завдяки таким особистостям суспільство здатне бути сильним, сміливо дивитися в майбутнє і протистояти всьому, що його руйнує. У «Дзеркалі» теж головний герой постає перед нами слабким, схильним до рефлексії. Він хворий, і згадує власне

життя впродовж загострення своєї недуги, не будучи впевненим, що виживе. Саме тому він пригадує те, що він пригадує. І ось цей слабкий чоловік показує себе дуже сильним, бо, незважаючи на все, він не належить собі. Він належить людям, яких пам'ятає, належить любові, яку він їм дав. І якщо страждає, то через те, що недостатньо любив тих, хто любив його. Хіба це слабкість? Це сила. А однак багато хто дорікає мені, мовляв, мої герої не героїчні. Заведено думати, буцімто герой має бути гранітним, однозначним, свого роду роботом. Мої герої не такі й такими не можуть бути, оскільки я переконаний, що таких людей не буває. Таких людей не може бути, тож не слід їх зображати, бо немає сенсу зображати порожнечу. І глядач помічає такі речі. Він ніколи не зможе повірити в залізного героя.

Тоніно: Ти не міг би розповісти мені про кадр, що відкриває фільм? Уяви собі, що я сліпий і не можу переглянути картину. І перекажи мені також фінал.

Андрій: Дуже цікаве запитання. Імовірно, цікаво було б не знімати фільм, а переповісти його тільки сліпим. Гарна ідея! Знадобиться лише магнітофон, щоб записати голос. Буде набагато краще за фільм на плівці. («Висловлена думка є брехнею», як сказав поет*.)

Лора: Андрію, ти знав, що Тоніно теж мав на думці так писати прозу?

Тоніно: Отже, я повністю сліпий. Розповідай.

Андрій: Початок чорно-білий, у ледь коричневих тонах, на кшталт кольору смоли. Ніч. Інтер'єр брудного і просяклого вологою бару, кафе, смердючого закутка. Вогкий, непривітний. Ліворуч три вікна. У глибині шинквас. Столик із білою мармуровою стільницею. Нікого немає. У глибині відчиняються темні двері, з яких виходить чоловік у білому кітелі, напевне, офіціант. Він клацає перемикачем за дверима. Засвічуються дві неонові рурки: одна світить рівномірно, інша неприємно блимає. Офіціант деякий час дивиться на неї, а потім, хитаючи головою, іде вглиб сцени. Трохи згодом заходить чоловік із

---

* «Мысль изречённая есть ложь» – рядок із поезії Ф. Тютчева «Silentium!» (прим. пер.).

наплічником. Замовляє каву. Кельнер подає йому каву — на столик поруч із вікном. Поки відвідувач повільно п'є каву, за шинквасом з'являється бармен; він теж підходить до неонових рурок, стривожено дивиться на них і виходить у задні двері. За вікнами чути сирени суден, гуркіт потягів. Поруч є порт. На цьому тлі пропливають вступні титри — ясно-жовтого кольору на чорному тлі.

Потім у темряві вимальовуються прочинені двері: у глибині кімнати бачимо ліжко. Велике залізне ліжко. Підлога мокра, стіни пошарпані й облуплені, вікно зачинене ззовні. Камера повільно рухається кімнатою. І зупиняється, проминувши двері. Ми знову чуємо ті самі звуки. Недалеко від готелю гавань, ми чуємо рух поїздів, голос із гучномовця залізничної станції, сирени суден. У ліжку хтось спить. Ми бачимо стілець, на стільці ватяні тампони, ліки, шприц, склянка води. Чуємо звук поїзда, що наближається. Ближче, ближче... і стілець разом зі склянкою води починає тремтіти. Склянка тремтить дедалі сильніше, пересуваючись до середини стільця. Панорамна зйомка від стільця переміщується на обличчя сонних на ліжку: на обличчя жінки з заплющеними очима, тоді на обличчя малої дівчинки в хустці й урешті зупиняється на обличчі Сталкера, що не спить, а дивиться на дівчинку. Цієї миті гуркіт поїзда сягає свого апогею. Камера знову повертається до стільця, і одночасно ми чуємо віддалення потяга. Гуркіт стихає. Тиша. Знову здалеку ми бачимо ліжко в порожній вогкій кімнаті. Бачимо нашого головного героя, який підводиться з ліжка, намагаючись нікого не розбудити. Він одягає штани й виходить із кадру. Потім знову з'являється на ближчому плані, оглядає кімнату, зачиняє за собою двері. Тоді на кухні, неподалік від грубки, він, не запалюючи світла, чистить зуби. Заходить його дружина й улаштовує йому сцену, бо він готується знову таємно вирушити у своїх вічних справах, за своїми вічними причинами, і, як завжди, залишити її саму — плакати на підлозі, у розпачі. Він іде кудись, де, за словами його дружини, наражається на велику небезпеку, і вона не хоче, щоб він туди йшов. Вона йому нагадує, що він уже побував у в'язниці й, очевидно, хоче туди повернутися. Так починається фільм.

Останній кадр фільму. Крупний план: маленька дівчинка тримає перед обличчям велику книгу. Маленька дівчинка в хустці. Ми бачимо її профіль на тлі освітленого вікна. Камера повільно від'їжджає, і в кадр потрапляє частина стола. На столі, на передньому плані — брудний посуд: дві склянки й банка. Дівчинка кладе книгу на коліна, і ми чуємо її голос, який переказує прочитане. Вона дивиться на одну зі склянок. Склянка, під дією її погляду, починає рухатися в напрямку камери. Потім вона зрушує свій погляд на іншу склянку, і та теж починає рухатися від погляду. Вона рухається й падає на підлогу, але не розбивається. Ми чуємо потяг, що йде повз будинок із дивним звуком, стіни тремтять, вони тремтять дедалі сильніше. Камера повертається на перший план із дівчинкою, і на цьому гуркоті закінчується фільм.

Тоніно: Які кадри, які образи у своїх різних роботах тобі видаються в когось запозиченими, пристосованими до своєї манери? Які картини, фільми або взагалі твори мистецтва вплинули на тебе? Так, що ти використав їх як цитати?

Андрій: У принципі, я дуже боюся таких речей і завжди намагаюся уникати їх. У будь-якому разі, мені неприємно, коли хтось нагадує мені, що в тому чи іншому випадку я не діяв незалежно. Але останнім часом мені стало цікаво вдаватися до цитування. У «Дзеркалі», наприклад, є сцена, кадр, який міг би бути знятий Бергманом. Я міркував, чи слід знімати ту сцену в такій манері. Тоді вирішив, що це не матиме значення, і вирішив знімати. Зрештою, у чому сенс? Адже, я подумав, що це буде своєрідною даниною, знаком поваги. Я про сцену, де Терехова продає сережки, а Лариса (лікар) їх приміряє, дивлячись у камеру, як у дзеркало. Обличчя Терехової, яка дивиться на своє відображення, а позаду неї — обличчя Лариси, яка рухається до камери і приміряє сережки, дивлячись на своє відображення у тьмяному світлі.

Хтозна-чому я відчував, що сцена дуже схожа на те, що міг би зняти Бергман. Однак я нічого не змінив, залишив усе, як було задумано. Або знову ж таки у «Дзеркалі» — епізод з військовим інструктором. Два чи три кадри там явно інспіровані картинами Брейгеля. Хлопчик,

малі фігурки людей, корабель, голі дерева, річка вдалині. Ми будували ці кадри дуже свідомо. Майже свідомо. І не з ідеєю запозичення чи з бажання показати свою ерудицію, а як свідчення моєї любові до Брейгеля. Моєї залежності від нього. Величезного враження, яке він залишив у житті автора фільму. Тільки заради цього. Зрештою, з Бергманом фільм теж пов'язаний саме в такий спосіб. Чому виникають ці почуття? У фільмі «Андрій Рубльов» є сцена, що, гадаю, могла б належати Мідзогуті, зниклому великому японському режисерові. Це склалося випадково. Я її помітив у готовому фільмі під час показу. Сцена, в якій полем їде на білому коні російський князь, а на чорному коні татарин. Мені здалося, що чорно-білий пейзаж із непрозорим сірим світлом нагадує малюнок чорною тушшю. Два вершники скачуть поруч один із одним. Раптом татарин скрикує, свистить, шмагає коня й випереджає руського князя. Той намагається наздогнати його, але марно. У наступному кадрі вони нерухомі. Нічого більше немає. Тільки пам'ять російського князя, який намагається наздогнати татарина й не може. Кадр знятий у відриві від розвитку сюжету. Він потрібен для створення настрою й висвітлення стосунків між двома чоловіками. Стосунки майже дитячі. Як гра між хлопчиками — один пускається бігти й гукає: «Не наздоженеш мене!», а інший біжить за ним, з усіх сил намагаючись наздогнати. І не може. А потім вони враз забувають про гру й перестають бігти. Узагалі, мені здається, що кожен оригінальний аспект у роботі справжніх письменників, художників, музикантів, режисерів завжди має глибоке коріння. Неминуче знаходимо посилення назад у минуле. Я навіть не знаю, як це виникає. Можливо, це не так особливість нашої духовності, як типовий аспект часу. Оскільки час завжди оборотний. Принаймні я так уважаю. Часто ми відкриваємо щось уже пережите. Коли працюю, мені допомагає думка про Брессона. Сама думка про Брессона. Я не пригадую якоїсь його конкретної роботи. Пригадую тільки надзвичайно аскетичну манеру. Його простоту. І його ясність. Це допомагає мені зосередитися на центральній ідеї фільму, що вкрай важливо.

Тоніно: Гарзд, а серед італійців?

Андрій: Італійці? Іноді мені спадає на думку Антоніоні, його чорнобілий період. «Пригода» — мій улюблений його фільм або «Вісім з половиною» Фелліні — але не з фігуральної точки зору. З фігуральної точки зору мені цікаві формальні розв'язання в «Казанові» — як він розкриває духовний аспект. Як використовує пластичний матеріал. У цьому фільмі, я думаю, формальний аспект на найвищому рівні, його пластичність неймовірно глибока. Іноді, коли я знімаю на кольорову плівку, мені пригадується ще один його кадр, із третього епізоду «Трьох кроків у маренні», де актор приїжджає на зйомки в Рим. Розкішний кадр в аеропорту. Панорамна зйомка всередині аеропорту, проти світла, вечірня, жовта сцена, де камера показує згори людей, літаки за скляними стінами, світло. Це не мій стиль, звісно, я не можу бути Снейдерсом на зразок Фелліні, я не можу настільки зануритися в бароко. Це суперечить моїй природі. Я хочу бути якомога більш примітивним, банальним.

Тоніно: Ти думаєш робити щось одразу після цього фільму? Почати якусь нову картину?

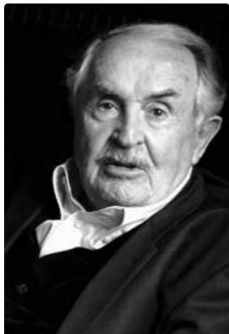
Андрій: Я хотів би зняти той фільм, щодо якого ми вирішили разом. Я маю закінчити «Сталкера». Я поклав на цей фільм два роки. Тобі відомо, що створення фільму пов'язане з технічною катастрофою. Я мусив перезняти половину фільму. Я витратив багато енергії на цей фільм і сподіваюся, що по завершенні «Сталкера» я нарешті звільнюся, щоб зняти «Мандрівку Італією». Ти багато знаєш про цей проект. І, думаю, усе, що ти захочеш прилучити до моєї відповіді щодо цього фільму, буде краще за те, що сказав би я. Мені здається, у цьому фільмі ми уникнемо нудного комерційного кіно. Це не означає, що ми втратимо глядачів. Я хотів би зробити фільм, через який би ми втратили деяких глядачів і здобули інших, нових, численних. Я б хотів, щоб наш фільм переглянуло багато різних людей, яких не можна було б назвати кіноманами.

Тоніно: Хтось мені сказав, що ти хотів би цілковито змінити свій спосіб творення кіно. Це правда?

Андрій: Так, хоч і ще не знаю, як досягти цього негайно. Добре було б, скажімо, знімати фільм в умовах повної свободи, як знімають

кіноаматори. Відмовитись від великих сум, які витрачаються на великі фільми, а натомість мати можливість спостерігати природу й людей і знімати їх не кваплячись. Вивчати природу людей. Сюжет виникатиме тоді автономно — у результаті спостережень, а не як результат детально спланованих зйомок, розрахованих по хвилинах, щоб не витратити зайвих грошей. Такий фільм було б складно знімати так, як знімають комерційне кіно, бо абсолютна свобода передбачає незалежність від освітлення, акторів, часу зйомок тощо. А отже, такий фільм слід би знімати на вузьку плівку. Тобто, я думаю, такий підхід, такий спосіб зйомки міг би підштовхнути мене набагато далі вперед.

~ Про автора ~

Тоніно Ґверра вписав своє ім'я в аннали світової культури передусім як сценарист. Але тільки знайомство з його поза-кінематографічною творчістю – поезією, прозою, графікою (а за можливістю – з дизайном доквілля в Пеннабіллі) дозволяє зрозуміти справжню роль цієї різнобічної особистості у формуванні європейської естетики впродовж кількох десятиліть ХХ століття.

Тоніно Ґверра народився 16 березня 1920 року в комуні Сантарканджело, область Романья. Учителюючи в початковій школі, він захопився живописом. Малював аквареллю й чорнилом. Любов до мистецтва не залишатиме Тоніно ніколи, позначиться на його творчості сценариста й відчуватиметься у виразній предметності образів його поезії та прози.

У 1944 році Тоніно депортували до Німеччини, він потрапив до табору у Тройсдорфі, де «опинився серед романьольців, які щоночі просили мене декламувати що-небудь на нашому діалекті». Тоніно знав напам'ять «Романьольські сонети» Оліндо Ґверрїні. Але цього виявилось замало, і «тоді я написав низку віршів на мові Романьї».

«*Incipit vita nuova*» («Починається нове життя») – так відкриває програмну збірку великий Данте, пояснюючи, що початок новому життю поклала зустріч із Беатріче. А для Тоніно Ґверри воно розпочалося після звільнення з табору, про що свідчить вірш «Метелик», на який він сам часом посилається у своїх щоденниках:

*Втіхи безперечно втіхи
зазнав я не раз у своєму житті
та понад усе коли з табору я звільнився
в Німеччині
коли я на метелика задивився
вже не жадаючи з'їсти його.*

Бо на зустріч зі своєю Беатріче, яка в житті Тоніно звалася Лорую, йому ще довелося зачекати.

Після звільнення він закінчив Університет в Урбіно, захистивши диплом на тему усної поезії. Ректор університету, сенатор Карло Бо, вражений віршами «концтабірного

періоду» випускника, зголосився опублікувати їх за свій кошт (збірка «Карлючки»). Згодом славетний Італо Кальвіно напише, що «...за сто років усі вивчать романьольську, щоб читати в оригіналі» поезії Тоніно.

У Сантарканджело він став осердям гурту молодих поетів, до якого входили, зокрема, Ніно Педретті, Джанні Фуччі і Рафаель Бальдіні. Вони зустрічалися у «Кафе Трієсте», що належало батькам останнього. Іронічна назва цього гутрка *E' Circol de' giudéizi* («Коло диваків») увійшла в історію сучасної італійської літератури.

Прозова творчість Тоніно розпочинається повістю «Історія Фортунато». Він перебирається до Рима, де й починає писати сценарії для кіно. Працює з провідними італійськими (і не тільки) режисерами, зокрема Д. Даміані, Ф. Фелліні, М. Антоніоні, Ф. Розі, братами Тавіані, Е. Петрі, Т. Ангелопулосом, А. Тарковським, і стає сполучною ланкою в творчості цих несхожих між собою ідолів мистецтва ХХ століття.

На 1970-ті припадає зустріч Тоніно з Лорою й кохання, що, так чи інакше, визначило все подальше життя митця. Вже спільно вони налагоджують дружні зв'язки з інтелектуальною, естетською і творчою спільнотою, що сформувалася на той час у колишньому Радянському Союзі (С. Параджанов, Б. Ахмадуліна, А. Тарковський, Г. Данелія, Ю. Любімов).

У 1980-ті роки Тоніно й Лора вирушають до рідної йому Романьї та оселяються в комуні Пеннабіллі, в історичному регіоні Монтефельтро, який згодом присвоїв Гверрі звання почесного громадянина на знак подяки за любов, що її письменник виявляв до цих теренів. Романья, либонь, найліпше пасує до поетичного стилю Гверри, який Жан-Ноель Вюарне влучно назвав «сільським бароко».

Саме тут митець утілює в життя численні творчі ідеї, що не вкладаються в терміни «інсталяція» або «виставка» – це «Місця Душі»: Сад Забутих Плодів, Прихисток Покинутих Мадонн, Дорога Сонячного Годинника, Святилище Думки, Янгол із Вусами і Скам'янілий Сад, у створенні якого взяв участь скульптор Джованні Урбанаті. А також займається живописом, поєднуючи малюнок, поезію й філософію у творах «Одіссея. Мандрівка поета з Уліссом», «Долина Камасутри» тощо. Картини він просто роздаровує.

Гверра – кінкартазовий лауреат найвищої кінематографічної нагороди Італії «Давід Донателло», численних літературних премій. Також здобув нагороду *Sigillum Magnum* від університету Болоньї.

Тоніно Гверра помер у Сантарканджело 21 березня 2012 року у віці 92 років. Його прах поховано у стародавньому замковому мурі над мигдалевим гаєм у Пеннабіллі, звідки видно долину й село, де митець прожив останні 25 років, – за його словами, у місці, «де знаходиш себе».

Володимир Чайковський

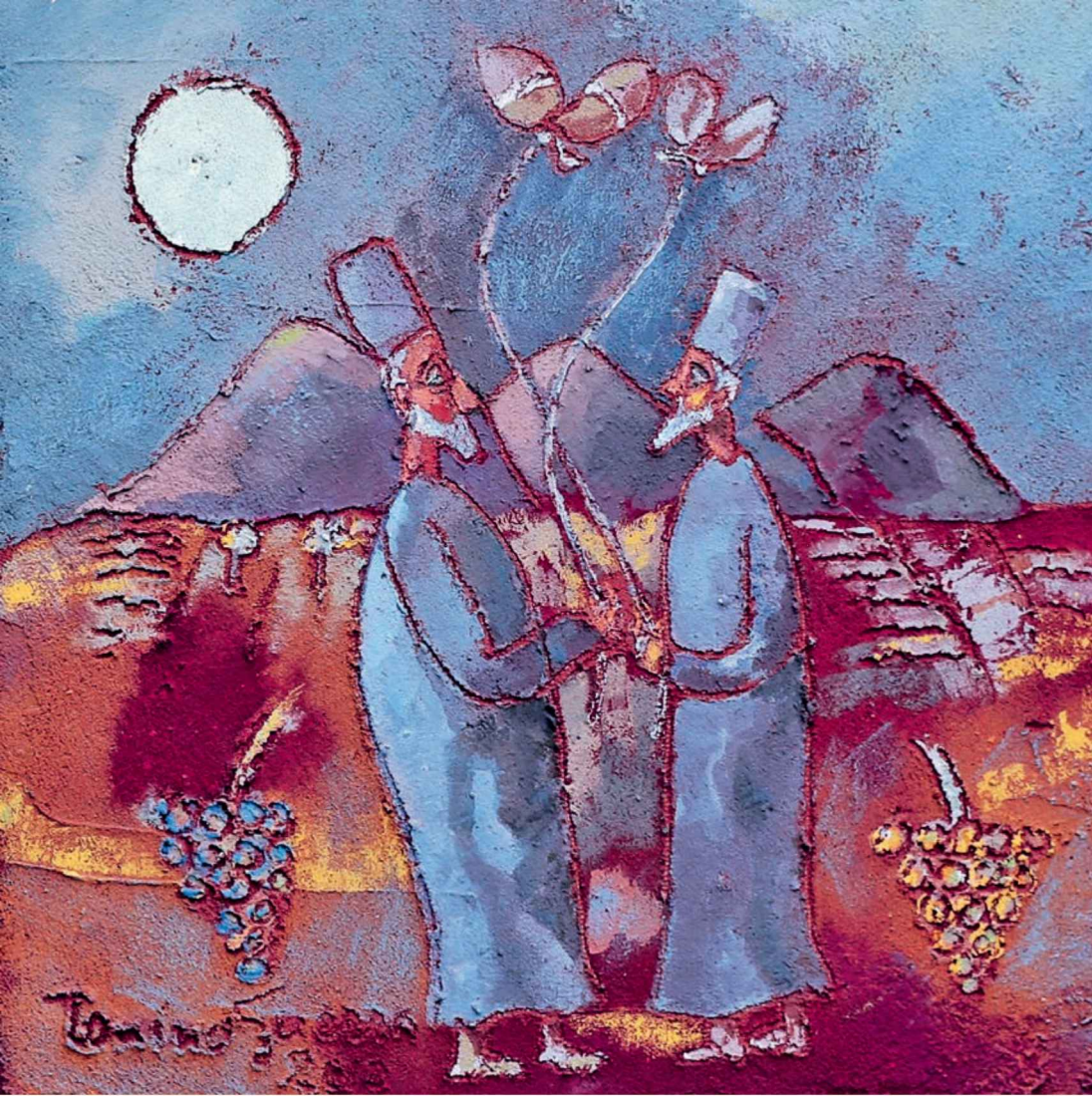

Вибрані роботи

Я потрапив у мушлю світла...

...наче та муха в солодку ложку.

Я сиджу у траві своїх думок
що падають мені з вуст...

...тим часом як очі стежать
за білими ряднами хмар.

Tonino Guerra
2010

Нині рікою життя мого стала 'Марек'я
що на прогулянку небо веде...

...і кістки світу омиваючи котить у море.

Torino Guerra
Marzo 2008
Boja Costinale

Вода пробігає мені між пальців
нуртуючи ніби риби в ній б'ються...

Thomas Sueren

Tonino Guarna

2010

...аж робиться з неї намітка вінчальна
і в ній лице моє відбивається.

Літературно-художнє видання

Тоніно Гверра

САД ЗАБУТИХ ПЛОДІВ

Переклад з італійської Володимира Чайковського

Ініціатори проекту

Дар'я Рибчинська та Єлизавета Євтеєва

Головний редактор Мар'яна Савка

Відповідальний редактор Катерина Міхаліцина

Літературний редактор Сергій Осока

Художній редактор Назар Гайдучик

Дизайн Дмитро Подолянчук

Підписано до друку 19.04.2017.

Формат 60×84/16. Гарнітури «Minion Pro» та «Arsenal».

Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 16,74.

Наклад 2000 прим. Зам. №

видавництво
СТАРОГО ЛЕВА

Свідоцтво про внесення до Державного
реєстру видавців ДК № 4708 від 09.04.2014 р.

Адреса для листування:

а/с 879, м. Львів, 79008

Львівський офіс:

вул. Лемківська, 15-А

Київський офіс:

© Контрактова площа
вул. Нижній Вал, 3-7

Книжки «Видавництва Старого Лева»

Ви можете замовити на сайті www.starlev.com.ua

☎ 0(800) 501 508 ✉ spilnota@starlev.com.ua

Партнер видавництва

Віддруковано ПРАТ «Харківська

книжкова фабрика «Глобус»

вул. Різдвяна, 11, м. Харків, 61012

Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011

www.globus-book.com